

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLI YÖNETİMİ VE İNGİLİZ İŞGALİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Fatih YOL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Işıl IŞIK BOSTANCI

Hatay-2016

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLI YÖNETİMİ VE İNGİLİZ İŞGALİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Fatih YOL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Işıl IŞIK BOSTANCI

Hatay-2016

ONAY

FATİH YOL tarafından hazırlanan “**19. YÜZYILDA SUDAN’DA OSMANLI YÖNETİMİ VE İNGİLİZ İŞGALİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **TARİH ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

16 /12 /2016

Jüri Üyeleri	İmza
Yrd. Doç. Dr. Işıl IŞIK BOSTANCI (Başkan)	
Yrd. Doç. Dr. Haydar ÇORUH (Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Sevda ÖZKAYA (Üye)	

Fatih Yol Tarafından Hazırlanan “**19. YÜZYILDA SUDAN’DA OSMANLI YÖNETİMİ VE İNGİLİZ İŞGALİ**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

Prof. Dr. Ali ACARAVCI
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Günümüzde çoğu kişinin Sudan hakkında bilgisi oldukça zayıftır. Bu bilginin Sudan'ın bir Afrika ülkesi olduğu dışına çıkmadığı dahi söylenebilir. Ancak Sudan'ın tarihi, Türk tarihi ile uzun bir zaman boyunca kesişmiş ve burası Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak yıllarca yönetilmiştir. Ne yazık ki Mısır veya Kuzey Afrika coğrafyası tarihimizde hatırı sayılır bir yer bulurken Sudan, bunların gölgesinde neredeyse yok sayılmıştır. Bu durum Sudan ile ilgili yapılmış çalışmaların azlığında da kendini göstermektedir. Bu açıdan Sudan coğrafyasını, insanların tanımak ve Yavuz Sultan Selim döneminden Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar kader birliği içinde bulunan bu topraklardan haberdar olmak, geleceği inşa etmek açısından da önem arz eder.

Bu açıdan üç kıtada varlığını yüzyıllar boyu devam ettiren Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasındaki hükümranlılığı bir Arnavutluk, Bosna-Hersek ya da Kırım üzerindeki hükümranlığından ayrı tutulmamalıdır. Osmanlı yönetimi bu coğrafyalar ile ilgilendiği gibi Sudan coğrafyası ile de ilgilenmiş hatta bu bölgeye Hicaz'a yakınlığı dolayısı ile ayrı bir değer vermiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin yüzyıllarca ayrılmaz parçası olmuş Sudan topraklarında neler yaşandığını bilmek ve göz önünde bulundurmak ecdada bir saygının ifadesi ve Osmanlı mirasına sahip çıkmak anlamında da önem arzeden bir konudur.

Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerinde nasıl hâkimiyet kurduğu, bu hâkimiyetin zaman içinde geçirdiği aşamaların tesbiti, bir başka deyişle Sudan idaresinin zaman içinde gösterdiği değişim ve bu hâkimiyetin ne zaman, hangi sebeplerle ve nasıl kaybedildiği tezin ana konularını oluşturmaktadır.

Giriş kısmında Sudan coğrafyası genel özellikleri ile ele alınarak teze konu teşkil eden coğrafya tanıtılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı hâkimiyeti öncesi Sudan'ın durumu ve burada kurulan bazı devletler hakkında bilgi verilmiş, Osmanlı Devleti'nin Sudan'ın Sevakin bölgesini ele geçişi ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemine kadar burayı idaresi ele alınmıştır. Birinci bölümde, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan bölgesine hâkim olması ile başlayan ve Türk dönemi olarak adlandırılan dönem değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, Mısır'ın İngiltere tarafından

işgali sonrasında Sudan'da başlayan Mehdi ayaklanması incelenerek İngiliz smrgesini hazırlayan şartların tesbiti yapılmaya çalışılmıştır. nc bölümde ise, İngiltere'nin Sudan'ı işgali ve Osmanlı Devleti'nin Sudan toprakları üzerindeki egemenlik haklarını kaybetmesi üzerinde durulmuştur.

Çalışma hazırlığı sürecinde katkıları ve yönlendirmeleri konusunda değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Işıl IşIK BOSTANCI'ya, eviri konusundaki yardımlarından dolayı Murat ADALI'ya ve tez süreci boyunca gösterdiği sabır, anlayış ve desteklerinden dolayı değerli eşim Aliye YOL'a teşekkürlerimi sunarım.

Hatay-2016

Fatih YOL

19. YÜZYILDA SUDAN'DA OSMANLI YÖNETİMİ VE İNGİLİZ İŞGALİ

Fatih YOL

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Işıl IŞIK BOSTANCI

ÖZET

Tarih boyunca Mısır'a hâkim olan otorite, Sudan coğrafyasına da hâkim olmak istemiş ve bu konuda girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi sonrasında bu coğrafyaya ilgi duyarak Sudan'a doğru fetihlere yönelmiştir. Sonraki yıllarda Sevakim Limanı alınmış ve Kızıldeniz'de önemli bir liman kentine ulaşılmıştır. Hint Deniz Seferleri ile bölgedeki etkinliğini artıran Osmanlı Devleti, Portekiz karşısında Kızıldeniz ve kutsal mekânları koruma politikası çerçevesinde Sevakim Limanı'nı önemli bir üs olarak değerlendirmiştir.

Sudan'a en etkili seferler Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın köle ve altın madenlerine ulaşma düşüncesiyle yaptığı seferler olmuştur. Bu dönemden sonra Sudan, Osmanlı Devleti'nin ilk salyaneli eyaleti olan Mısır eyaletine bağlı bir alt yönetim birimi haline dönüştürülmüştür. 60 yıl kadar Osmanlı idaresi altında kalan Sudan'da, 1881'de Mehdi ayaklanması başlamıştır. Bu ayaklanma İngiliz sömürgeciliğine; Gayrimüslim Avrupalı vali ve memurların Sudan'ı idaresine ve baskıcı Mısır yönetiminin keyfiliklerine karşı bir başkaldırı olarak doğmuştur. Hartum ele geçirilmiş olsa da devlet merkezi değiştirilerek başkent Omdurman'a taşınmış ve burada Mehdi Devleti ilan edilmiştir.

Mehdi'nin ölümünden yaklaşık onbir yıl sonra 1896'da General Kitchener önderliğinde İngiliz Mısır birlikleri, Halife Abdullah güçlerine karşı Sudan'ı geri almak amaçlı askeri harekât başlatmışlardır. Bu harekât, başkent Omdurman'a kadar bir dizi savaş sonucunda Eylül 1898'de başarıya ulaşmıştır.

Nihayetinde 19 Ocak 1899'da yapılan Mısır-İngiltere arası bir anlaşma ile Sudan'da Mısır-İngiliz ortak yönetimi kurularak Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki hukuki hakları yok sayılmıştır. Böylece Sudan İngilizlerce fiilen işgal edilmekle kalmamış arkasından bu fiili işgali anlaşma metinlerine karşılıklı imzaların atılması ile hukuki işgal takip etmiş ve Sudan ile Osmanlı Devleti'nin bağları tamamen kopartılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER

Sudan, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, İsmail Paşa Dönemi, Charles Gordon, Mehdi, Halife Abdullah.

**THE OTTOMAN ADMINISTRATION AND THE OCCUPATION OF
BRITISH IN THE SUDAN IN THE 19TH CENTURY**

Master's Thesis, Fatih YOL

Department of History, 2016

Supervisor: Assistant Prof. Dr. Işıl IŞIK BOSTANCI

ABSTRACT

Something attracting the attention is that, during the history, the authority ruling Egypt wanted to rule Sudan region and attempted to that. After Yavuz Sultan Selim conquered Egypt, Ottoman Empire was interested into this region and headed for the conquest of It. During the following years, the Sevakin Harbour was conquered and they reached to an important city by the Red Sea. The Ottoman Empire increased its effective role by the Indian Sea Navigation, intended to protect the Red Sea and The Holy Places against Portugal, used the Sevakin Harbour as an important headquarter.

The most effective expeditions to Sudan were the ones those made by Kavalali Ali Pasha who thought to reach the slave and gold mines in there. After this period, Sudan was turned to be a sub-management unit that connected to Egypt which was the first yearly-taxed province. Sudan, stayed under the Ottoman rule about 60 years, in which Mehdi Rebellion started in 1881. That rebellion rised as a contumasy against the British Colonialism; faithless, non-muslim European governors and officers' ruling of Sudan and the arbitrariness of the oppressive Egyptian government. Eventhough Harthum was conquered, the center of the government was changed and carried to Ombdthurman, in there was stated the Mahdi government as a country. About 11 years after Mehdi's death in 1896, under the leadership of General Kitchener, English and Egiyptian troops started a military action against Caliph Abdullah's forces. That achieved to succeed as a result of a couple of wars untill the capital Ombdthurman in

1898.

Finally, with a negotiation made between Egypt and England on February 19th 1899, the legal rights of Ottoman Empire in Sudan was considered to be non-exist. Thus, Sudan was occupied by the English in action. This actual occupation of England was followed by legal occupation with the mutual signatures onto the agreement text. So, our legal connection with Sudan was completely broken off.

KEY WORDS

Sudan, Kavalalı Mehmet Ali Pasha, The Reign of İsmail Pasha, Charles Gordon, Mehdia, Khalife Abdullah.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER	IV
ABSTRACT AND KEY WORDS	VI
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI

GİRİŞ

1. Sudan'ın Coğrafi Yapısı.....	1
2. Antik Dönemde Sudan	2
3. Sudan'da İslamiyetin Yayılışı	4
4. Afrikada İlk İslam Devleti: Func Sultanlığı.....	9
5. Darfur Sultanlığı.....	12
6. Sevakin Bölgesinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçişi	17
7. Sevakin Merkezli Habeş Beylerbeyliğinin Kurulması.....	23
8. 19. Yüzyıla Kadar Habeş Eyaleti	27

BİRİNCİ BÖLÜM

SUDAN'DA TÜRK-MISIR DÖNEMİ (1821-1885)

1. Mısır'da Mehmet Ali Paşa İdaresi'nin Kurulması ve Güçlenmesi	34
2. Mehmet Ali Paşa'nın Sudan Hâkimiyeti	36
2.1 Sudan'ın 19. Yüzyıl Başlarındaki Durumu ve Kavalalı'nın Sudan'a Girmek İsteme Sebepleri	36
2.2 Mısır Kuvvetlerinin Sudan'a Girmesi.....	41
2.3 İsmail Paşa'nın Öldürülmesi	43
2.4 Mehmet Hüsrev Bey Dönemi.....	43
2.5 Mehhu Bey Dönemi	45
2.6 Ali Hurşit Paşa Dönemi.....	45
2.7 Ahmet Paşa Dönemi.....	47
3. Abbas ve Said Paşa Dönemleri	50
4. Hidiv İsmail Paşa Döneminde Sudan (1863-1879).....	52

4.1 Sevakın ve Musavva Limanlarının Mısır'a Bağlanması.....	53
4.2 İsmail Paşa'nın Sudan Sınırlarını Genişletme Çabaları	56
4.3 İsmail Paşa'nın Sudan'da Islahat Çalışmaları.....	63
5. Sudan'ın Mısır Hâkimiyetine Girmesinin Sonuçları	65

İKİNCİ BÖLÜM

SUDAN'DA MEHDİ DÖNEMİ

1. İslamda Mehdilik Anlayışı	70
2. Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed ibn es-Seyyid Abdullâh.....	72
3. Mehdi Hareketinin Sebepleri	75
4. Mehdi İsyanın Başlaması	78
5. Mehdi'nin İşgalci Güçlere Karşı Mücadelesi	81
5.1 Hick Paşa ve Mehdi Mücadelesi	84
5.2 Gordon Paşa'nın Sudan'a Gönderilmesi.....	88
5.3 Gordon'un Hartum Faaliyetleri.....	94
5.4 Hartum'un Mehdi Kuvvetlerinin Eline Geçışı.....	96
6. İngilizlerin Mısır'a Yerleşme Konusunda Mehdi İsyanı' nı Kullanması.....	100
7. Sevakın'de Osman Dikna İle İngilizlerin Mücadelesi	105
8. Mehdi Devleti ve Mehdi'nin Ölümü.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUDAN'DA İNGİLİZ İŞGALİ

1. Halife Abdullah B. Muhammed Et- Teyâşî Dönemi	109
1.1 Abdullah Teyâşî'nin Halife Olarak Ortaya Çıkışı	109
1.2 Halife Abdullah'ın Otorite Kurma Faaliyetleri.....	111
1.3 İngiliz-Mısır Ordusu Karşısında Halife Abdullah	113
1.3.1 Mehdi Ordusunun İlk Büyük Mağlubiyeti: Tuski Savaşı	116
1.4 İngiliz-Mısır Kuvvetlerinin Sudan'a Askeri Harekâtı.....	118

1.4.1 Matemma Olayı.....	123
1.4.2 Atbara'nın Düşmesi	124
1.4.3 Omdurman Savaşı	124
1.5 Faşoda Krizi	126
1.6 Halife Abdullah ve Osman Dikna'nın Akıbetleri	128
2. Darfur Bölgesi'nin Durumu	129
3. Sudan'ın Fiili ve Hukuki Olarak Osmanlı Devleti'nden Çıkışı.....	130
3.1 Sudan'ın İngiliz-Mısır Yönetimine Hukuksuzca Bağlanması	131
3.2 Osmanlı Devleti'nin Sudan İşgali Karşısındaki Tepkisi.....	134
3.3 Osmanlı Devleti'nin Sudan'ı Hukuken Kaybetmesi.....	138
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	144
EKLER.....	158

KISALTMALAR

A. Ü. D. T. C.F.	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
b.	Bin
bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlı Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
Co-Ed.	Eş editör
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
ERUSAM	Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi
F.D.	Fakülte Dergisi
H.	Hicri
HH	Hatt-ı Hümayun
HR. SYS	Hâriciye Siyasî
IRCICA	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.DH	İrâde Dâhiliye
İ.MTZ	İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır
İMPR	Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi
JAH	Jurnal of African History
Km	Kilometre
mm	Milimetre

MÖ	Milattan Önce
No	Numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Aratırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
p.	Page
s.	Sayfa
S.	Sayı
TASAM	Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb	Ve benzeri
Vol.	Volume
Y.EE	Yıldız Esas Evrak
Y.PRK MK	Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Evrakı
Yay.	Yayınları
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

1. Sudan'ın Coğrafi Yapısı

Günümüz itibariyle Sudan, 1.861.484 km² yüzölçümüne ve 45.047.50 nüfusa sahip bir Doğu Afrika ülkesidir (Natsios, 2012: 223)¹. Sudan, kuzeyde Mısır ile sınır komşusudur, kuzeydoğusunda Kızıldeniz, doğusunda Eritre ve Etiyopya, güneyinde Güney Sudan ve batısında Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad ve Libya bulunmaktadır. Başkenti Hartum ve ondan sonraki en büyük şehri ise Omdurman'dır (The Columbia Encyclopedia, 2013:1). Kuzey Sudan, Güney Sudan'a kıyasla nüfusunun çoğunluğu Müslüman olması bakımından İslam kültürü mirasını devam ettirmekte olan bir devlettir. Güney Sudan ise sömürgecilik ve misyonerlik faaliyetleri etkisinin daha fazla yaşandığı bir coğrafya olarak kuzey Sudan'dan din ve kültürel yönlerden de ayrılmaktadır. Günümüzde Sudan'ın nüfusunun % 70'i sünni Müslüman, % 20'si Hristiyan ve % 10'u geleneksel dinlere mensuptur (Natsios, 2012: 224).

Tarihi süreçte Sudan denildiğinde öncelikle; Nil üzerinde yirmi ikinci kuzey enleminde bulunan İkinci Şelale'den başlayarak güneye doğru uzanan ve Albert Gölü'nde ekvator çizgisine kadar uzanan coğrafya akla gelmektedir (Collins, 1962: iii)². Ortaçağ Müslüman coğrafyacıları tarafından bölgeye "Bilade's-Sudan" yani siyahlar ülkesi adı verilmiştir (Holt, 1961: iii). Yine de "Bilade's-Sudan" tabiri, ilk dönem itibariyle çok daha geniş bir alanın adı olarak kullanılmıştır. Müslümanların bölgeye ilk gelişlerinin ardından Büyük Sahra ve Libya'nın güneyinde kalan "Sahra-altı Bölgesi'nin", Atlas Okyanusu kıyılarından başlayarak Kızıldeniz'e kadar uzanan geniş toprakları, siyah insanların yaşadığı bölge/belde anlamında bu isimle adlandırılmıştır (Searcy, 2011: 7; Kavas, 2008).

Doğu Afrika gibi Sudan'ın da hayat kaynağı hiç şühesiz ki Nil Nehri'dir.

¹ Sudan hakkında ek bilgiler için bkz: EK-1

² Nil Şelaleleri (Katarakt): Nil Nehri'ndeki Asvan ile Hartum arasındaki sığ derinliklerdir. Bazı yerlerde granit kaya kütlelerin arasından suyun hızlı akışı sonucu aşınan kayalar garip şekiller ortaya çıkartmaktadır. Bu jeolojik oluşumlar ve kaya kütleleri nehirden ulaşımı kesintiye uğratmakla birlikte bu bölgelerden ancak Nil'in taşkın seviyesine ulaştığı dönemlerde geçiş sağlanabilmektedir (en.wikipedia.org/wiki/Cataracts). Nil coğrafyasını anlayabilmek için bu altı şelale noktası referans olarak alınıp kullanılmıştır (Bianchi, 2004, s. 6). Katarakt görüntüleri ve harita üzerindeki yerleri hakkında bilgi için bkz: EK-2 ve EK-4

Dünyanın en uzun nehri olma özelliğine sahip bu nehrin, iki ana kolu vardır. Beyaz Nil ve Mavi Nil³ (en.wikipedia.org/wiki/Nile).

Sudan'ın en önemli tarım arazisi, "Cezire" olarak adlandırılan Beyaz ve Mavi Nil'in Hartum'da birleştiği yerin hemen öncesindeki verimli arazilerdir. Yarımada görünümünde bulunan bu topraklar Mısır Deltası dışında Nil'in sulamış olduğu en önemli ekilebilir arazi olma özelliğine sahiptir (The Columbia Encyclopedia, 2015:1-4).

Ülkenin kuzey kısmı genel itibariyle çorak ve kumluk sahalardan ibaret olduğu halde, güney kısmı sulak ve tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. Ekvator'a yakınlığı sebebiyle ülkenin bazı yerlerinde büyük ormanlara rastlanabilmektedir (Mihri, 1326: 177-178).

Hayvancılık ülkenin bir diğer önemli geçim kaynağıdır. Sudan'da özellikle koyun, keçi, sığır ve deve yetiştiriciliği öne çıkmaktadır (Ramazanozey.net).

2. Antik Dönemde Sudan

Sudan çevresinde her ne kadar Paleolitik döneme ait arkeolojik kanıtlar MÖ 250 000'e kadar gitmekte ise de Sudanlıların kendilerine ait yaşam tarzları ile ortaya çıkışı, MÖ 9000li yıllarda olmuştur. Bu devirde tarım öncesi toplum özelliği gösteren Sudan'da yaşayan insanlar, taştan yapılmış aletler kullanmışlardır. MÖ 8000-7000 arası dönemde yerleşik yaşama ve yiyecek işleme bilgisine adapte olmaya başlayan Sudanlılar, MÖ 4000-3000lerde artık tarım bitkileri yetiştirmenin yanı sıra hayvanları evcilleştirerek hayvancılık faaliyetlerine de başlamışlardır.

MÖ 3000lerin sonrasında Sudan kültürü üzerinde Mısır etkisi görülmektedir. Hristiyanlık döneminden önceki son 2500 yıl Mısır Hanedanlıkları ile Sudanlı Krallar arasındaki ilişki, barışçıl ticari ilişkiler ile koloni savaşları arasında gidip gelmiştir (Babalola, 2015:666-667). Mısır kültürünün Afrika insanları üzerindeki etkisi, Mısır 1. Hanedanı'nın Asvan'ın güneyindeki Yukarı Nubye bölgesini ele geçirmesi ile

---

³ Nil Nehri'nin Beyaz ve Mavi Nil kolları dışında Atabara Nehri, Sarı Nil, Bahrel Gazel ve Sobat Nehirleri olarak adlandırılan kolları da bulunmaktadır (en.wikipedia.org/wiki/Nile).

başlamıştır. Sonraki yüzyıllarda da devam eden Mısır askeri saldırıları, genel olarak köle arayışı ve kral mezarları için yapı malzemesi bulmak amacı üzerine gerçekleşmiş ve aynı zamanda bu askeri harekâtlar bölgeyi sanat, kültür ve din bakımından Mısır'ın etkisine maruz bırakmıştır. Mısır Kralı I. Thutmose döneminde (MÖ 1493-1482) Mısır fetihleri, Sudan'ın kuzeyinde Ebu Hamed'in 50 mil güneyindeki Kurgus'a ve sonraki dönemlerde ise Nil'in yukarı kısımlarına kadar genişletilmiştir. Nubye, bu dönemlerden sonra genellikle Mısır hanedan üyeleri tarafından bir bütün olarak Mısır firavununa bağlı şekilde yönetilmiştir. Hiyerarşik yapı içinde Nubye valisinin altında biri Vavat ve biri de Kush yöneticisi olmak üzere iki yönetici bulunmuştur. Mısır koloni idaresini oluşturan Mısırlı memur, tüccar ve rahipler Mısır kültürünü temsil etmekle birlikte Nubye halkı kendi kültür ve geleneklerini de korumaya devam etmiştir. Böylece Kush'ta iki kültür kaynaşmıştır. Kızıldeniz-Mısır arası ile Nil'den güneye ve batıya giden yolların kesişiminde yer alan, ayrıca Nil boyunca verimli tarım arazilerine sahip olan Kush, bulunduğu konum itibarıyla de zenginleşmeye açık bir bölge olmuştur.

MÖ 11. yüzyılda Mısır Krallığı'nın zayıfladığı dönemde Nubye ordularının da yardımı ile Kush valileri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Mısırlılaştırılmış Nubye hanedan ailelerinin MÖ 8. yy'da Mısır Kralları ile siyasi ve akrabalık bağı kalmamıştır. Kush Krallığı, Kral Kashta döneminde güçlenerek Mısır'ın güney kıyılarına hâkimiyet sağlamış, onun oğlu Piankhi döneminde (MÖ 750-719) Mısır'ın tüm Akdeniz sahillerini kendi idaresi altına almayı başarmıştır. Zamanla eski gücünü kaybeden Kushlular Mısır'dan çekilerek başkentlerini Napata'dan, Shendi yakınlarında Meroe'ye taşımışlardır. Kademeli olarak zayıflamaya devam eden Kush Krallığı, Habeşistan tepelerinden gelen Aksum Krallığı⁴ tarafından 350'de yıkılmıştır (McKenna, 2010: 127-128).

Meroe merkezli Kush Krallığı'nın çöküşü ile birlikte daha küçük krallıklar olan Nobata, Makurra ve Alva devletleri Kuzey Sudan'da ortaya çıkmıştır. Bu üç devlet, Mısır ve Habeşistan'ın etkisi ile kademeli olarak Hristiyanlığı kabul etmeye başlamıştır. Roma İmparatoru I. Justinian'ın Nubye'ye Hristiyan misyonerleri göndermesi sonucunda 575'te bölge tamamen Hristiyanlığı benimsemiştir (DiPiazza,

---

⁴ Aksum Krallığı için Bkz: Ek-7

2006: 22-23).

3. Sudan’da İslamiyetin Yayılışı

İslamiyet’in zuhurundan bir süre sonra Kızıldeniz üzerinden Habeşistan’a hicret eden bazı Müslümanlar, İslamiyet’i yaymak üzere Sevakin taraflarına yerleşmişlerdir. Sevakin ve civarı, o dönemlerde Beca Kabileleri’nin hâkimiyeti altında olmasından dolayı Araplar ile Beca Kabileleri arası mücadeleler bu dönemde başlamış ve 868-869 yıllarında Arap üstünlüğünün bölgede kabul görmesine kadar sürmüştür (Nour, 2006a: 5). Beca Bölgesi geleneksel dinlerin kalesi olma konumundaydı. İslam’ın bu bölgeye ilk girişi askeri hâkimiyet yoluyla değil akrabalık bağları, Müslüman Araplar ile Beca yönetici aileleri arasında evlilikler sonucunda mümkün olmuştur (Page, 2005: 111). Yemen’in Hadramut bölgesinden Sudan’a 883’te göç eden Ortega Kabilesi, Kızıldeniz’de ticari faaliyetlerle uğraşmanın yanı sıra burada Beca Kabileleri ile de güçlü akrabalıklar tesis etmişlerdir. Bu çerçevede Hadendeve ve Beni Amir kabileleri ile kurulan akrabalıklar, Beca kabileleri arasında İslamiyet’in yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Nour, 2006a: 6). 14. yy’da Beca halklarının birçoğu İslamiyet’e dâhil olmuştur. Bununla birlikte Beca kabilelerine mensup insanlar kendi gelenek ve göreneklerini de günümüze kadar devam ettirmişlerdir (Page, 2005, s. 111).

İslamiyet’in Sudan coğrafyasına etkili bir şekilde ve bir devlet politikasına bağlı olarak gelmeye başlaması, Mısır fethi sonrasında İslam ordularının Sudan’a dayanması ile gerçekleşmiştir. Kuzey Afrika ve Sudan’ın anahtarı konumunda bir jeopolitik öneme sahip olan Mısır, Hz Ömer zamanında Amr b. El’As tarafından 9 Nisan 641’ de fethedilmiş ve Mısır bu dönemden itibaren İslamlaşma sürecine girmiştir. Bizans yönetiminin zalimane tavırları ve yozlaşmış ahlak anlayışı üzerine İslam’ın gelişi, Mısır halkının İslam’ı daha çabuk kabullenmesine zemin hazırlamıştır (Page, 2005, s. 111). Mısırlıların dinlerinden dolayı Bizanslılara beslemiş oldukları kin ve nefret İslamlaşma sürecine katkıda bulunmuştur. Mısır Hristiyanlarının çoğunluğunu oluşturan Yakubîler, İstanbul’da Bizans Sarayı’nın Ortodoks mensupları tarafından saygısızca ve kaba muameleler görüyorlardı. Bunlardan bazıları işkence edildikten sonra denize atılıyor, bir kısmı işkencelere maruz kalmamak için

patriklerinin peşinden sürgüne gidiyor, birçoğu ise Kadıköy Konsili kararlarını kabul ediyormuş gibi yapıp kendi inançlarını gizliyorlardı (Arnold, 2007: 143-144). Bizans yönetiminden, bahsedilen sebeplerle rahatsız olan halk Müslümanların hoşgörüsü ve adaletli yönetim anlayışı ile karşılaşınca etkilenmişler ve İslamiyet'e tepkisel yaklaşmamışlardır. Zaman içinde Müslüman Arapların da bu coğrafyaya yerleşmesi ve karşılıklı evlenmeler sonucu Arap dili ve kültürü, Mısır'da baskın kültür haline dönüşmüştür (Page, 2005: 111).

Mısır'ın fethi sonrasında İslam'ı siyasi hâkimiyet yoluyla yaymak isteyen İslam Orduları Sudan'a yönelmişlerdir. Mısır fethinden sonra Halife Hz Ömer'in emriyle Mısır Valisi Amr b. El'As, ordularının bir bölümünü Nubye üzerine göndermiştir. Gönderilen bu orduların komutanı konusunda iki rivayet vardır. İbn Abdilhakem'in rivayetine göre Nafi b. Abdi Kays el-Fihri ve diğer bir rivayet ise Belazuri rivayetidir ki bu isim Ukbe b. Nafi el Fihri olarak geçmektedir. Amr b. El As'ın valilikte kaldığı süre içerisinde her yaz Nubye'ye ordular gönderilmiştir. (Özkuyumcu, 1993: 70). Birinci şelalenin güneyinde yer alan Nubye bölgesinde o dönemlerde üç Hristiyan devlet bulunmaktadır. Bunlar Başkenti Pachoras olan Noba (Nobatia) Devleti, başkenti Eski Dongola olan Makurra Devleti ve bu devletlerin daha güneyinde yer alan başkenti Soba olan Alva (Alodia) Devleti⁵'dir (Page, 2005: 112).

Hız Osman b. Affan döneminde Mısır valiliğine gelen Abdullah b. Sad b. Ebi Serh komutasında yirmi bin kişilik bir ordu ile Nubye bölgesi fethine devam edilmiştir (Budge, 1907: 184; Özkuyumcu, 1993: 71). Mısır'ın 651-52'de valisi olan Abdallah ibn Sa'd ibn Ebi Serh, ilk önce Asvan sınırından Sudan'a girmiş ve Dongolo'yu kuşatmıştır. Ancak Askeri olarak bölgeyi ele geçirme girişimleri, topraklarını korumak isteyen Nubye halkı tarafından tepki ile karşılanmış ve yapılan mücadeleyle kuşatma başarılı olamamıştır. Nubyelilerin çok iyi ok kullanmaları sonucunda, Muaviye b. Hudeyc'in de içinde olduğu birçok Müslüman savaş sırasında gözlerini kaybetmiş ve bu sebeple bahsi geçen savaşa "Ma'rakat'ül- Hadak" veya "Rumetü'l-Hadak" denilmiştir (Özkuyumcu, 1993: 71).

Nubyeliler ile Müslümanlar arasında çetin geçen bu mücadelelere rağmen

---

⁵ Bu üç devletin sınırları için bkz: EK-7

Dongola (Eski Dongola) bir türlü alınamamıştır. Kuşatmanın devam etmesine karşılık, şehrin mancınık taşları ile tahrip olması sonucunda Nubye Kralı Kalidurat, anlaşma istemiş ve yaklaşık altı yüzyıl karşılıklı ilişkileri düzenleyecek olan bir anlaşma (Bakt) yapılmıştır (Searcy, 2011: 10). Ebu Serh ile Nubye (Makurra) Kralı Kalidurat arasında 652 yılında müzakere edilen bu anlaşma sayesinde Müslüman Mısır ile Hristiyan Nubye tarafları (Noba, Makurra ve Alva) arasında ticari ve sosyal ilişkiler düzenlenmiştir. Buna göre;

- Taraflar birbirlerine savaş açmayacaklardır.
- Nubyeliler Müslümanlara yıllık 360 köle verecek⁶, Müslümanlar bunun karşılığında Nubye tarafına buğday, yağ ve mercimek gibi yiyecek malzemeleri temin edeceklerdir (Özkuyumcu, 1993: 70; Arnold, 2007: 152).
- Nubyelilerin Mısır bölgesine ve Mısırlıların da Nubye bölgesine kalıcı olarak yerleşmeleri yasaklanmıştır. Ancak tarafların ticaret için bu bölgelerden geçişlerine izin verilecektir.
- Karşılıklı olarak şehirlere saldırılar yapılmayacağı taahhüt edilmiştir.
- Suçlu ve kaçaklar birbirlerine iade edilecektir.
- Nubyeliler, Dongola’da müslüman ziyaretçilerin kullanabilmesi için bir cami açılmasını bu caminin masraflarının da kendileri tarafından karşılanmasını kabul etmişlerdir (Holt, 1961: 16; Page, 2005: 112).

Bu anlaşma her iki tarafın da yararına olmuştur. Zira Makurra⁷ Devleti, Kral Merkurios döneminde kuzey komşusu Noba devletine son vermiş ve yaklaşık olarak 750-1150 yılları arasında “altın çağ” denilecek parlak bir dönem yaşamıştır. Dolayısıyla bu anlaşma sayesinde uzun yıllar siyasi varlığını devam ettirebilmiştir. Araplar ise güney sınırını güvence altına alarak Nubye ile ticari ilişkileri geliştirmişlerdir (www.en.wikipedia.org/wiki/Makurra).

819-822 yıllarında “Bakt” adı verilen anlaşmayla tesbit edilen vergiyi ödememesi Abbasi Devleti ile Nubyenin arasının açılmasına sebep olmuştur. Bununla

⁶ Bu konu ile ilgili, 360 köleye ek olarak 40 adet köle de Mısır valisine verilmek şartı ile toplam 400 adet köle olarak kaydedilen bilgiler de vardır (Arnold, 2007, s. 152).

⁷ Makurra Devleti’nin yıkılışı, yoğunlaşan Mısır (Memluk) saldırıları ve iç uyuşmazlıklar sonucu 14. yy sonlarında gerçekleşmiştir. (www.en.wikipedia.org/wiki/Makuria).

birlikte Nubye ve Beca birliklerinin Mısır üzerine saldırması Abbasi yönetimini bu konuda tedbirler almaya itmiştir (Kavas, 2009: 459-465). Abbasi Halifesi El-Mu'tasım döneminde (833-842) bahsedilen anlaşma yenilenmiş ve yeniden iyi ilişkiler geliştirilmiştir. Bu süreçte Abbasi başkentine bir ziyarette bulunan Nubye Kralı, burada hatırı sayılır bir merasimle karşılanmış ve kendisine hediyeler verilerek uğurlanmıştır. Böylece karşılıklı dostluk daha da pekiştirilmiştir (Arnold, 2007: 153).

10. yüzyılda Nubye'de Müslümanların sayısı ve ekonomik seviyeleri ciddi anlamda artış gösterdi. Bu sebeple Müslümanlar, Hristiyan Kraldan Krallığın başkenti Soba'da bir mescit inşa etme iznini almayı başarmışlardır. 12. yüzyılda Nubye bölgesi hala Hristiyan bir bölge olarak devam etmekte ve henüz Müslümanların egemenliğine girmemiş bulunmaktaydı. Bu dönemde Mısır'dan bölgeye zaman zaman yapılan askeri harekâtlara rağmen bağımsız olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmekteydiler. Mısır'ın Sudan'a hâkimiyeti konusunda Abdullah b. Sad b. Ebi Serh komutasında Müslümanlar adına gerçekleşmiş ilk fetih girişimi başarılı olamadığı gibi Mehmet Ali Paşa dönemine kadar bölgeye yapılan akınlar benzer şekilde sonuçlanmış ve Sudan'da kalıcı bir hâkimiyet kurmaya yetmemiştir (Holt, 1961: 17). İlerleyen zamanda, 13 ve 14. yüzyıllarda Müslüman Araplar Nubye bölgesine hicret ederek buradaki Müslüman nüfusun daha da artmasını sağlamışlardır. Bölgeye göçeden Araplardan Cüheyne kabilesi, burada evlilik yolu ile bölgedeki etkinliğini arttırırken artan Müslüman nüfus sayesinde Hristiyan Nubye Krallarının nüfuzunu azaltmışlardır (Arnold, 2007: 154).

Bölgede İslam kültürünün zaman içinde Hristiyan kültürünün önüne geçtiği ve halkın İslamı kabul etmiş olduğu tarihi süreç içinde de gözlenmektedir⁸.

Nubye'li Hristiyanlar, Arap aşiret sistemi ve İslam kültürünün üstünlüğü karşısında gündün güne erimişlerdir⁹ (Searcy, 2011: 11). Örneğin Dongola'nın tamamen İslamlaşmasında, Osmanlı döneminde bazı Arap kabileleri ve Boşnak askerlerinin buraya yerleşmesi ve yerli kadınlarla evlenmeleri önemli bir etken

⁸ Sudan Kronolojisi için bkz: EK-3

⁹ Trimmingham'a göre Dongola'nın Hristiyan kültürü adına çöküşü 1320'lerde gerçekleşirken, Alva'da ise bu çöküş yaklaşık 1504'lerde gerçekleşmiştir (Searcy, 2011: 11). Sonuç olarak İslamiyet'in Hristiyan unsurlara üstünlük kurması Dongola'da 14. yy'da, Hristiyanların yaşadığı bir başka şehir olan Alva'da ise 16. yy'da gerçekleşmiş olduğu söylenebilir (Page, 2005: 48). Bu yüzyılda Osmanlı hâkimiyeti de bölgede kendini hissettirmeye başlamıştır.

olmuştur (Kavas, 2009: 460).

Tarih boyunca genellikle Mısır'a egemen güçler, ordularının asker ihtiyaçlarını Nubye bölgesinden karşılamışlardır. Örneğin Abbasilerden sonra Tolunoğlu Ahmet, Nubye bölgesinden ordusuna asker alan ilk Müslüman hükümdardır. Bu zenci askerlere orduda yer verme faaliyeti, Mısır'da hüküm süren diğer hükümdarlarca da devam ettirilmiştir. Örneğin Fatımi ordusunda 50 bin Sudanlı asker yer almıştır. Ancak zamanla Sudanlı askerlerle ordudaki Türk asıllı askerler arasında üstünlük mücadelesi ve rekabet ortaya çıkmıştır. Bu mücadeleler zamanla savaşa dönüşmüş ve yenilen Sudanlı askerler, Mısır'ın Said bölgesine kaçmışlardır. Eyyubiler döneminde ordudan kaçan Sudanlılar ile Nubye Kralı birleşerek Mısır'a karşı isyan etmesi üzerine Selahaddin-i Eyyubi, ağabeyi Turan Şah'ı Nubye bölgesi üzerine göndermiştir. Turan Şah 1173'te Kasr-ı İbrim'i ele geçirmiş ve buradaki Saint Mary Kilisesi'ni camiye çevirmiştir (Kavas, 2009: 460). Ancak bu dönemde Nubye bölgesinde kalıcı bir başarı elde edilememiştir (Holt,1970: 338).

Diğer yandan Nubye bölgesinde bulunan Hristiyanlar, Haçlı seferlerinde Haçlıların safında yer almışlardır. Hatta bazı Sudanlıların Haçlılara katılarak İstanbul'a kadar geldikleri de bilinmektedir (Kavas, 2009: 460).

Sultan I. Baybars, Makurra Kralı David'in Mısır şehirlerine saldırması sonucunda 1272'de Nubye bölgesine ordu göndererek yıllarca sürecek olan Memlüklerin Nubye'ye müdahalesini başlatmıştır. Sultan Baybars, 4 yıl süren Makurra mücadelesinin sonunda Nubye fethini tamamlayarak Kral David'i tahttan uzaklaştırarak onun yerine İslamı kabul etmiş olan Makurra soylularından olan Şikanda'yı tahta çıkarmıştır. Bu durum Makurra'yı 1276'da Memlük Devleti'ne bağlı hale getirmiştir (<https://en.wikipedia.org/wiki/Baibars>).

14. yüzyıl başlarında Nubye bölgesinde siyasi istikrarsızlık ortaya çıkmaya başlamış ve bu uzun yıllar sürmüştür. Memlük Sultanı Muhammed b. Kalavun (1285–1341), Nubye hükümdarının ödemesi gereken vergiyi vermemesi sebebi ile Abdullah Berşembu'ya destek vererek Nube Hristiyan Krallığı tahtına Berşembu'nun geçmesini sağlamıştır (1316). Abdullah Berşembu, Nubye hanedan soyundan olup Mısır'a gelerek Müslüman olmuş ve Seyfüddin ismini almıştır. Bu arada Asvan civarında

Müslüman Arap kabilesi olan Kenziler, Nube tahtına kendilerinden biri olan Malik b. Kenz'in tercih edilmesini Memlûk sultanından istemişlerdir. Ancak bölgede Arapların güçlenmesini istemeyen Sultan, bunu kabul etmeyince Kenziler isyan etmiş ve Abdullah Berşembu'yu öldürmüşlerdir. Bölgede başlayan siyasi istikrarsızlık, bağımsız şeyhlikler kurulmasına sebep olmuş, karışıklıklar 16. yy başlarında (1504) Sennar merkezli Func Sultanlığı kurulana kadar yaklaşık iki asır devam etmiştir (Kavas, 2009: 460).

4. Afrikada İlk İslam Devleti: Func Sultanlığı

Çağdaş Sudan'ın siyasi tarihi, bölgede iki devletin hâkimiyet kurması ile başlamıştır. Bunlardan ilki 1504'te kurulan ve başkenti Sennar olan Func Devleti, ikincisi ise 1650'de kurulan ve başkenti El-Faşir olan Darfur Sultanlığıdır¹⁰ (Mamdani, 2009: 110).

Func bölgesindeki halkın kökeni hakkında kesin bilgi olmamakla beraber bölgeye yerleştikleri zamandan itibaren Arapça konuşuyor oldukları ve Müslüman bir topluluk olduğu bilinmektedir. Bu durum Arap soyundan oldukları ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer bir görüşe göre, Abbasilerin hilafeti ele geçirmesinden sonra Emevi Sülalesinden kaçanlardan bu bölgeye gelip yerleşenler oldukları bilgisidir. Ancak kaynaklarda bu bilgi desteklenmemektedir. Bu konuda bir başka görüş ise Funcluların batıdan gelerek Shilluk Kabilesi'ni buradan çıkararak bölgeye yerleştikleri şeklindedir (Aykaç, 2009:216).

Nubye bölgesinde bulunan Hristiyan Alva Krallığı'nın 16. yy başlarına kadar oldukça zayıflamış olması, bölgede siyasi bir boşluk meydana getirmiştir. Bu dönemde Mısır'ın güneyinde bulunan Nubye bölgesi, bağımsız şeyhliklerden ibaret ve siyasi birlikten yoksun bir bölge haline gelmiştir. Zenci Müslümanlar olan Funcluların lideri Amara Dunkas ile Arap Birleşik Kabilelerinin lideri Abdullah Cemma arasında yapılan ittifak sonucunda iyice zayıflamış durumdaki Alva Krallığı'na son verilmiştir (Nour, 2006a: 15). Func Devleti'nin ilk hükümdarı olan Amara Dunkas, bu şeyhliklerin büyük bir kısmı itaat altına alarak, konfederasyon benzeri bir yapı şeklinde

¹⁰ Func Sultanlığı haritası için bkz: EK-6

yeniden siyasi birliği sağlamış ve 1504'te Func Devleti'ni¹¹ kurmuştur (Orhonlu, 1996a: 2). Func Devleti'ne bağlı olan başlıca kabileler şunlardır: C 'liler, Hal nika, şen bile, Haşem 'l-Bahr, Hamde, Cemuiyye, Bik re, M rof b, Rib t t, Men s r, ş ykiye, ve Beni Abdell b. Bu kabilelerin başında ‘‘şeyh’’ ya da ‘‘Mek’’  nvanı ile kabile reisleri bulunur ve yumuşak bir feodal yapı içinde Func Devleti'ne yıllık vergi  derlerdi (Aykaç, 2009:216-218).

Func Devleti'nin merkezi, Mavi Nil üzerinde bulunan Sennar bölgesiydi (Holt, 1961: 19). 16. yüzyıl ortalarında El-Cezire üzerinde hâkimiyet sağlayan Funclular, kuzeyde 3. şelale, güneyde yağmur ormanları bölgesindeki aşiret ve yerel yönetimleri hâkimiyeti altına alarak sınırlarını geniřletmiřlerdir¹². Func Devleti nihayetinde, Dongola'dan Nil vadisine, Kordofan'dan Habeşistan sınırına kadar olan toprakları idaresi altına alarak siyasi varlığını s d rm şt r (Orhonlu, 1996a: 2).

Func Sultanlığı kaynaklarda farklı isimler ile anılabilmektedir. Sudan'da olduğundan ‘‘Es-Saltanat 's Sevd ’’ (Kara Sultanlık) veya Mavi Nil kıyısında hüküm sürdüğünden ‘‘Es-Saltanat 'z Zerk ’’ (Mavi Sultanlık) adı ile de anılmıştır (Aykaç, 2009:216). David Reubeni isimindeki Yahudi seyyah 1523' te bölgeye yaptığı bir gezi sonucu, notlarında Func Devletinin ilk hükümdarı Amara Dunkas'ın Müslüman olduğunu söylemektedir. Bir hükümdar olarak Amara Dunkas'ın Müslüman oluşu İşlamiyet'in Sudan'da daha hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamıştır (Atmore, 2001: 102; Kavas, 2009: 460).

Amara Dunkas'ın şahsi meziyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte akıllı ve siyaset bilen bir hükümdar olduğunda şüphe yoktur. Mavi Nil  zerindeki Fazogli ve Hartum arasında bulunan aşiretleri itaat altına alarak bu bölgede siyasi birliktelik sağlamış, bunun neticesinde Sennar merkezli Func Devleti'ni kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgeye etkili bir şekilde geldiğini görmüş ve Mısır kuvvetlerine karşı Türklerin elde etmiş oldukları başarılar karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı bölgede tedbir alma gerekliliğini fark etmiş bir hükümdardır. Bu amaçla da Arap aşireti liderlerinden olan Abdullah Cemma ile ittifak anlaşması yapmıştır (Budge,

¹¹ Funj Devleti Amara Dunkas zamanında 3. şaleleden Sinnar'a kadar Nu Vadisi'ne yayılmıştı. (Budge, 1907: 107; Orhonlu, 1996a: 2).

¹² Funj Devleti sınırları için bkz: EK-8

1907: 200).

Func Devleti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucunda Osmanlı Devleti, Mısır'ın yanı sıra Nubye'nin bir kısmına da hâkim olmuştur. Bu fetihler sonrasında Osmanlı Devleti tarafından Sudan'a birçok âlim gönderilerek İslam'ın bölgede yayılması amacıyla çaba harcanmıştır. Func Hükümdarları bu âlimlere medreseler yaptırarak imkânlar sağlamış ve onlara ihşanlarda bulunmuşlardır. Bu medreselerde yetişen öğrenciler Mısır'da El-Ezher'e veya Hicaz'a giderek tahsillerini ilerletmişlerdir. Böylece Sennar, tüm Sudan'ın ilim merkezi haline gelmiştir. Hicaz, Mısır ve Kuzey Afrikalı birçok âlim ve mutasavvıfın bölgeye İslam'ı tebliğ için yönelmesi, Func Devleti hâkimiyetindeki bölgelerin İslamlaşma sürecini hızlandırmıştır. Bunun yanında Hristiyanlığın etki alanı da gittikçe daraltmıştır. Sennar özellikle Kadiriye ve Şazeliye tarikatlarının zaviyeleri sayesinde tasavvuf ehlinin de merkezi olmuştur. Şeyh Haviceli Abdurrahman el-Muhassi, Şazeliye tarikatının bu bölgedeki öncüsü olarak ortaya çıkmaktadır (Kavas, 2009: 460).

Diğer taraftan Func Devleti halkının geçim kaynaklarına bakıldığında, onların genelde tarım ve hayvancılıkla geçinen bir topluluk olduğu görülür. Onlar hayatlarında atı da bu açıdan kullanmışlardır. Ülke ekonomisinde köle ticareti önemli bir yer tutmaktadır (Metz, 1991). Devletin başkenti Sennarın, hem ticaret yollarının merkezi hem de hac yollarının güzergâhı üzerinde bulunması Func Devleti'nin ekonomisini zamanla geliştirmiş ve güçlendirmiştir (Atmore, 2001: 102).

17. yüzyıl ortalarından itibaren Func Devleti'nin faaliyetleri hakkında bilgiler daha belirgin olarak takip edilebilmektedir (Holt, 1961: 20). II. Badi (1644–80) döneminde gücünün zirvesine ulaşan devletin süvari birlikleri Nil'in aşağı kısmında Beyaz Nil yakınlarındaki Shilluk kabileleri üzerine sefer düzenlemiş ve onları hâkimiyeti altına almıştır. Güney Kordofan ve Nubye Dağları bölgesine kadar uzanarak buradaki Müslüman Tagali Devleti'ni kendine bağlamıştır. Ele geçirilen ve Müslüman olmayan çok sayıda Nubiyeli esir, Sennar çevresinde köle köylerine yerleştirilerek onlardan bir köle ordusu kurma yoluna gidilmiştir. Bu ordu özellikle Osmanlı Devleti'nin pençik sistemine benzer savaş esirlerinden kurulmuş bir ordu

şeklindedir. Ancak kurulan bu yeni köle ordusu, Func Sultanı'nı eski savaşçı ailelere karşı yabancılaştırarak saltanata muhalif bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuş ve devlet için yıkıcı bir etki oluşturmuştur (Atmore, 2001: 102; Holt, 1961: 19-20). Bahsedilen bu savaşçı aristokrat aileler, 1718' de mevcut hükümdarı alaşağı ederek yerine, aralarından birini Sennar tahtına getirmişlerdir.

18. yy'ın ortalarında kısa bir dönem başarıları devam etmiş olan Func Devleti, Habeş istilacılarını geri püskürtmüş ve Kordofan'ın büyük kısmına yeniden hâkim olmuştur. Ancak saltanatın korunması konusunda hak iddiaları ve aşiretler arası iç savaşlar devletin iyice zayıflamasına yol açmıştır (Metz, 1991). Yaşanan bu karışıklıklar ticari faaliyetleri etkilemiş ve ticaret yolu güzergâhının Sennar istikametinden diğer güvenli bölgelere doğru kaymasına sebep olmuştur. 1814'te Sennar'ı devre dışı bırakan yol güzergâhı; Etiyopya, Kordofan, Darfur, Sevakin şeklinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte siyasi ve ekonomik yapısı bozulan Func Devleti oldukça zayıflamıştır. 1821'de Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi bulunan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği ordu, Sennar'a kadar ilerleyerek Func Devleti'ne son vermiş ve böylece Sudan'da Mısır hâkimiyetini başlatmıştır (Atmore, 2001: 106). Bölgenin Mısır hâkimiyetine girmesinden sonra Funcuların nüfuzları Mısır kuvvetleri karşısında yok denecek kadar azalmış ve sadece Nil'in doğusundaki topraklara sahip olan bir topluluk olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Mısır yönetimi tarafından kraliyet ailesinden yaşlılara Meymene ve civar bölgelerinde bazı topraklar verilmiş ve maaş bağlanmıştır. Bu süreçten sonra Func Devleti'nin yönetim merkezi olan Sennar, artık Mısır'a bağlı bir vilayettir. 1885'te Mehdi kuvvetleri tarafından şehrin tahrip edilmesine kadar şehir olma özelliğini sürdürmüş ancak bu tahripten sonra Sennar, şehir merkezi olma özelliğini de kaybederek köy konumuna dönüşmüştür (Aykaç, 2009: 217). Günümüz Sennar şehri eski Sennar Şehri'nin 17 km kuzeybatısında yer almaktadır (<https://en.wikipedia.org/wiki/Sennar>).

5. Darfur Sultanlığı

Darfur ya da Arapça ifadesi içinde "Dar-ı Fur", Fur Vatanı anlamına gelen bir ifadedir. Günümüzde Sudan'ın batısında Sudan Cumhuriyeti'nin bir eyaleti olan

Darfur Bölgesi¹³, geçmişte Darfur Sultanlığının da merkezi konumundadır. Darfur Sultanlığı 17.yy'dan başlayarak 1916'ya kadar varlığını sürdürmüş Müslüman bir sultanlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Dalar, 2013: 3). Yaklaşık Fransa büyüklüğünde bir yüz ölçümüne sahip olan Darfur, üç etnik bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi kurak kuzey bölgesidir. Burada deve yetiştiren göçebe kabileler bulunur. Bu kabileler Arap olanlar ve Zaghava kabilesi gibi Arap olmayan kabileler halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İkincisi, Orta kısımda ekseriyetle Arap olmayan yerleşik kabileler bulunur ve tarım faaliyetleri ile uğraşır, darı ekip biçerler. Bunlara Fur, Masalit Kabileleri örnek teşkil eder. Bu kısımda iklimi etkileyen temel unsur, yüksekliği 10 bin fit olan Cebel Marra Dağlarıdır. Üçüncü kısım ise güneydedir ve bu kısımda Arapça konuşan Bakarra kavmi bulunur. Bakkara sığır yetiştiren göçebe bir kabiledir (O'Fahey, 2004).

Tunuslu Seyyah Muhammed b. Ali, Risale-i Tercüme-i Sudan isimli eserinde Darfur ile ilgili şu bilgileri paylaşmıştır. Darfur'un kuzeyinde ve doğusunda bulunan Araplar ve Berberiler elli bin sayısına baliğ olmakla birlikte bunlar çadırlarda yaşamaktaydılar. Sultan'ın oturduğu yer olan El-Faşir Kasabası evleri Sudan'ın diğer yerlerinde olduğu gibi toprak evler ve bu evlerin damları darı samanı ile örtülmekteydi. Havası çok sıcak olmakla birlikte Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında şiddetli yağmurlar yağmaktaydı. En sıcak ve kurak aylar ise Mart, Nisan, Mayıs aylarıydı. Yüksek yerlerde arpa buğday, alçak yerlerde prinç, pamuk, tütün, domates ve karpuz yetiştirilmekte olup güney ve batı bölgelerinden gelen kervanlar Darfur'da konaklıyor ve daha sonra da 15 bin deve ile taşınan mallar buradan Kahire'ye taşınıyordu (Kavas, 2007: 112).

Fur kavmi, Darfur bölgesinde Arap olmayan büyük bir aşiret olarak görülmektedir. Darfur'a da ismini veren bu kavimdir. Darfur'un erken dönem tarihi hakkında net bilgiler olmamakla birlikte en azından 13. yy ile 16. yy arasında Dacu ve Tuncur devletleri adında iki devletin bu bölgede yaşadığı bilinmektedir. Dacu Hükümdarlığı'nın kökenleri, Çad ile Sudan sınırlarında yaşayan halklardan olduğu düşünülmektedir. 1200 ve 1400 yılları arasında Darfur ve Kordofan bölgelerinde

---

¹³ Darfur Bölgesi için bkz: EK-9

hüküm sürmüşlerdir. Bu hanedanın yerine daha sonra Tuncur Hanedanı bölgeyi yönetmeye başlamıştır (Dalar, 2013: 5).

16. yüzyılda bölgede aşiretler arası ortaya çıkan karışıklıklar sonrasında Kayra Aşireti, Süleyman Solong eliyle hâkimiyeti sağlayarak Fur Sultanlığı'nı kurmuştur. Fur Sultanlığı 1916'ya kadar siyasi varlığını devam ettirerek İngilizler tarafından bu tarihte varlığına son verilmiştir (en.wikipedia.org/Sulayman_Solong, 2013).

Süleyman Solong'un saltanat dönemi hakkında o döneme ışık tutan kaynakların yetersizliğinden dolayı kesin bir tarih bulunmamakla birlikte, bu konuda McMichael 1596-1637 arasını gösterirken (MacMichael, 1912: 7), O'Fahey ise 1650-1680¹⁴ arası (O'Fahey, 2008: 354) hüküm sürmüş olduğunu kaydetmektedir.

Darfur Devleti'nin kurucu hanedan sülalesini ifade eden "Solong" kelimesi "Fur" dilinde Arap olan anlamındadır. Ancak bu ailenin Arap olma ihtimali oldukça zayıf görülmektedir. Bu ifadenin kullanılması konusunda şu tezlere yer verilebilir: Hanedan ailesinin İslamiyet'i kabul etmesi sonucu Solong (Arap) ifadesi kullanılmış olabileceği gibi diğer bir varsayım olarak da hanedan ailesinin, Arap ailelerle evlenmiş olması sonucu Arap kültüründen etkilenmiş olması bu ifadenin kullanılmasını mümkün hale getirmiş olabilir (Nour, 2006b: 368).

Darfur Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen ve annesi Kayra, babası Tuncur Hanedanı'ndan olan Süleyman Solong (Lampen, 1950: 183), Cebel Marra Dağı'nın çevresindeki bölgeleri fethetmiştir. Böylece Fur ve Fur olmayan kavimleri birleştirerek Darfur Devleti'ni kurmuş bulunuyordu. Devletin kurulması ile de resmi dininin İslam olduğunu ilan edilmiştir (Sidahmed, 2004: 5-6). Darfur Sultanlığı, Osmanlı Devleti'ne halifeliğin merkezi olması açısından bağlılığını bildirmekle beraber ona herhangi bir yıllık vergi ödemek zorunda kalmamıştır. Bununla beraber Darfur Sultanları her yıl kendi istekleri doğrultusunda Mısır yöneticileri vasıtası ile Hicaz'a Surre göndermişlerdir (Nour, 2006b: 368). Darfur Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı Müslüman bir devlet oluşu ve hilafete olan saygısının bir

¹⁴ Darfur Sultanlarının taht süreleri hakkında bkz: EK-10

sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Ülke, Sultan Ahmet Bekr (1715-28) döneminde kuzey ve batı yönünde genişlemiştir. Onun oğlu Tayrap (1722-85) döneminde ise Func Devleti ile mücadeleler sonunda Beyaz Nil'e doğru, doğu yönünde genişlemeye devam etmiştir. 18. Yüzyıl sonlarına kadar Fur Devleti'nin hâkimiyet alanı, batıda Çad sınırlarından başlayarak doğuda Beyaz Nil'e kadar uzanmış ve günümüz Darfur ve Kordofan Eyaletlerini içine alan bir coğrafyada geniş bir alana yayılmıştır (Sidahmed, 2004: 5-6).

Darfur Sultanlığı Hükümdarları¹⁵ kronolojik sıra ile şu dönemlerde hüküm sürmüşlerdir:

Kuni oğlu Süleyman Solong	1640-1670
Süleyman Solong oğlu Musa	1670-1682
Musa oğlu Ahmet Bekr	1682-1722
Ahmet Bekr oğlu Muhammed Dovra.....	1722-1732
Muhammed Dovra oğlu Ömer Leyl	1732-1739
Ahmet Bekr oğlu Ebul Kasım	1739-1752
Ahmet Bekr oğlu Muhammed Teyrab	1752-1787
Ahmet Bekr oğlu Abdurrahman el Rashid	1787-1802
Abdurrahman oğlu Muhammed Fadl	1802-1839
Muhammed Fadl oğlu Muhammed Hüseyin.....	1839-1874
Muhammed Hüseyin oğlu İbrahim	1874-1875

¹⁵ Darfur Sultanları soy cetveli için bkz: EK-10

Anglo-Mısır işgali (Vali) 1875-1883

Hassan Bey Hilmi 1874-1881

Rudolph Karl Slatin 1881-1883

Sultan

Ali Dinar İbn Zakariyya 1899-1916

(Lampen, 1950: 184; Afropedia)

Ülkede, Sultan Ahmet Bekr döneminde büyük ölçüde İslamlaşma gerçekleşmiştir. Cami ve okullar inşa edilmiş, dışarıdan gelen âlimler için vergiden muaf tutulması gibi bazı ayrıcalıklar sağlanmıştır. Sultan Ahmet Bekr, İslam'ın gereklerinden olan sünnete uygun yaşamayı, Ramazan orucunu ve günde beş vakit namazı şart koşmuştur. (Lampen, 1950: 185).

Abdurrahman El-Raşid döneminde (1787-1802) ülke kanunları, İslami uygulama ve kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Abdurrahman El-Raşid, Kuzey ve Orta Sudan bölgesindeki Müslüman din âlimlerini ve tüccarlarını Darfur'a göç etmeleri konusunda teşvik etmiştir (Sidahmed, 2004: 5). Sultan Abdurrahman zamanında Darfur bölgesine gerçekleşen bu göçler, bölgede hem İslam dininin hızla yayılmasını hem de ticari faaliyetlerin artmasını sağlamıştır. Rakip devlet olan Func Sultanlığı ise bu dönemde tamamen gücünü kaybetmiş bulunmaktaydı. Diğer yandan Darfur Sultanlığı ile Mısır arası ticari münasebetler Sultan Abdurrahman döneminde başlamıştır (Kavas, 2007:110).

Darfur Sultanlığı'ndan Osmanlı Devleti'ne gönderilen hediyeler karşılığında İstanbul'dan da Darfur Sultanlığı'na hediyeler gönderilmiş ve iki ülke arası iyi ilişkiler geliştirilmek istenmiştir. Sultan Abdurrahman 3 Ramazan 1206'da (25 Nisan 1792) İstanbul'a bir elçi göndermiş ve 4 tevâşi köle ve bir torba hind hurması hediye ederek diğer mahalli Afrika Sultanlıkları gibi Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmiştir (Kavas, 2007:110). Padişaha verilmek üzere gönderdiği mektupla Darfur yakınlarında Nubye Krallığı'nın kâfirleri ile cihat yaptığını bildirmiş, bunun yanı sıra Mısır Eyalet

görevlilerinin Darfurlu tüccarlara baskı ve zulme varan muameleler uyguladığını bildirerek bundan vazgeçmeleri konusunda padişahıtan yardım talep etmiştir (BOA, HH, 118, 4770)¹⁶.

6. Sevakın Bölgesinin Osmanlı Hâkimiyetine Geçişi

Osmanlı Devleti'nde fethedilen bölgelerin örf âdetlerine, alışkanlıklarına, hayat tarzlarına ve hatta orada toplanan vergilere ciddi bir müdahale ve değişiklik yapılmadığı söylenebilir. Bu durum bölgelere göre değişken ve esnek bir yönetim yapısı kurulmasının amaçlanmasından kaynaklanmaktadır. Yöresel farklılıklara imkân sağlayan bu yapı Osmanlı Devleti'nde, kanunnameler ile tesis edilmekteydi. Fethedilen bölgelerin kanunnameleri bölgenin sosyo-kültürel yapısı, kadimden gelen kanunları ve örf-adet kuralları göz önünde bulundurularak hazırlanırdı. Bu minvalde Osmanlı Devleti'nin aldığı vergilerin önceki uygulamalara benzer olmasına özen gösterilmiştir. Bu da hâkimiyet kurulan alanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı ciddi bir reaksiyonun meydana gelmemesini temin etmiştir. Klasik “Doğu Adalet Dairesine” göre; devlet ordusuz, ordu parasız, para halksız ve halk da adaletsiz olamaz (Öztürk, 2010: 330). Bu yönetim anlayışına sahip Osmanlı Devleti'nde huzur ve selametin gözetilerek “insanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturu ile hareket edilmesi, halkın Osmanlı yönetimini benimsemesini kolaylaştırmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 1517'de fethetmesinden sonra Kahire merkezli Mısır Eyaleti kurulmasında, bahsedilen anlayışın bir örneği gözlenmektedir. Yani uzun süre Memlük hâkimiyetinde kalmış olan Mısır'ın Osmanlı sınırlarına dâhil olduktan sonra idarî, sosyal ve ekonomik yapısında ciddi bir değişikliğe gidilmemiştir (Öztürk, 2010: 331). Halk içinde ciddi bir tepki olmaksızın Mısır'da yaşayan Memlüklüler'in tamamı Osmanlı teb'ası olmayı kabul ederek devlete itaat bildirmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti, Mısır eyaletinde ilk defa uygulamaya koyduğu, merkeze bağlı “salyaneli beylerbeylik” yapısı ile Mısır'ı yönetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, tecrübeli saray idarecileri, mal defterdarları, vezirler, sabık beylerbeyleri, hazinebaşı, silahdarlar ve harem ağaları gibi yöneticileri arasından uygun gördüklerini, Mısır'a beylerbeyi olarak görevlendirmeye başlamıştır. İlk Mısır

---

¹⁶ Belge için bkz: EK-23

Beylerbeyi, Mısır Seferi'ne katılan Veziriazam Yusuf Âgâh Paşa'dır. Onun kısa süreli Beylerbeyliği görevinden sonra ise kendisi de bir Çerkes Memlûk'ü olan Hayır Bey Mısır Beylerbeyliği'ne getirilmiştir (Kavas, 2002: 1069).

1517' de I. Selim, Mısır fethi akabindeki kanunnamesi ile ülkenin vergi ve gelir kaynaklarını garanti altına alarak, bu gelirlerin bir kısmının Mısır ile Hicaz'a ve bir kısmının da devlet hazinesine taksimatını uygun görmüştür. Yine bu kanunname ile savaş durumlarında, Mısır Beylerbeyi komutasında Mısır Eyaleti'nin 12 bin asker ile orduya dâhil olacağı konusu tespit edilmiştir. Bunun yanında Mısır'da, Memlûk Beylerinin de yönetimde söz sahibi olacakları bir yapı kurulması kanunnameye belirtilen hususlardandır. Baron de Tott bahsi geçen Kanunname hakkında:

“Sultan Selim Kanunnamesi okunduğunda, bu hükümdarın Mısır'ı Memlûklerden fethettiğine değil de sanki onlara teslim olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten de krallığı yöneten yirmi dört beyi yerlerinde bırakırken onların otoritesini, genel vali ve meclis başkanı olarak atadığı tek bir paşanın kiyle dengelemekten başka bir şey düşünmemiştir....”

demektedir (Özkaya Özer, 2007: 35). Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Mısır'ı fethettikten sonra Memlûk beylerini tasfiye etmemiş bilakis itaat etmeleri kaydıyla yönetimde onlardan da yararlanmıştı.

Nil sularının kanallar vasıtası ile tarım arazilerine ulaştırılması Mısır'ın bir tarım ülkesi olması bakımından ekonomik kalkınma açısından en gerekli işlerden biri olmuştur. Bu ise organize bir iş gücünü gerekli kılmaktaydı. Osmanlı böylece Mısır Memlûklülerinden de yararlanarak ülkeyi idari birim olarak, vilayete benzer “kâşifliklere” bir başka ifade ile “keşufiyetlere” ayırmıştır. 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılbaşlarında eyaletin idare merkezi olan Kahire ile birlikte 12 vilayet ve 7 sancaktan oluşan Mısır idari yapısı kurulmuştur. Bu yapı içinde Sudan sınırına yakın bulunan Asyut ve İbrim sancak statüsü ile Mısır siyasi haritası içinde yer almıştır (Özkaya Özer, 2007: 52).

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethi zamanında Mısır Eyaleti'nin Sudan sınırları Memlûk Devleti zamanındaki sınırlar ile aynı olmuştur. Buna göre Akdeniz'den başlayarak, ülkenin güneyindeki Asvan'da bulunan Nil'in birinci şelalesine kadar

uzanan topraklar Mısır eyaletini oluşturmuştur (Öztuna, 2011a: 102). Bazı Osmanlı coğrafya kitaplarında bu sınırın Asvan'ın 5 mil ötesinde bulunan Kasr Köyü'nden başladığı bilgisi de kaydedilmiştir (Orhonlu, 1996a: 1).

Mısır'ın birinci Şelalesinden başlayarak güneye doğru uzanan topraklar Nubye bölgesi olarak adlandırılan topraklardır. Siyasi birliğin olmadığı bu bölge, bağımsız şeyhlikler halinde yaşamakta olan küçük devletçiklerden ibaret bir yapıdaydı (Orhonlu, 1996a: 2). I. Selim döneminde Kuzey Sudan topraklarına göçebe Türkler yerleştirilmiştir. Günümüzdeki Nubye bölgesinde yer alan Brebre Kabilesi'nin, buraya yerleşen Türklerin yerli kadınlarla evlenmeleri vasıtasıyla Türk neslinden geldikleri bilgisi kaynaklarda yer almaktadır (Öztuna, 2011a: 102).

Dimyat, Sait ve diğer yerlerin idarecileri, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a hâkim olduğu Ridaniye Savaşı sonrasında, Osmanlı yönetimini kabul etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Halfa'ya kadar olan yerleri itaat altına almış Asvan ve İbrim'de idari teşkilat kurmuştur. Böylece Osmanlı hâkimiyeti güneyde 2. Şelale'ye kadar genişlemiştir (Orhonlu, 1996a: 1).

Bu bilginin aksine Osmanlı'nın I. Selim zamanında, Func Devleti toprakları aleyhine 3. Şelaleye kadar ilerlediği Naum Şukeyr ve Burckhardt tarafından ifade edilmekte ise de bu konu, Cengiz Orhonlu gibi bazı tarihçiler tarafından kabul edilmemektedir. Buna rağmen W. Budge, Mc Michael, Crawford ve Arkell gibi yazarlar Naum Şukeyr ve Burckhardt'tan alıntı yaparak bu yanlış bilgiyi tekrarlamışlardır. Bu kaynaklarda yer alan "I. Selim Nil Nehri boyunca ilerleyerek Kuzey Sudan'ı aldı. Üçüncü şelale yakınında Harnek Savaşında Funclu Müslümanlara yenildi ve ilerleyişi durdu." ifadeleri doğru değildir. Zira Yavuz Sultan Selim'in Kahire'den fazla uzağa gitmemiş olduğu bilinmektedir (Orhonlu, 1996a: 75).

Yavuz Sultan Selim döneminde İbrim, Say¹⁷, Der ve Mağrak gibi şehirler Func Devleti'nin elinde olan yerlerdir. Kanuni devrine gelindiğinde Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Deniz Seferi dönüşünde Özdemir Paşa'yı, Sudan'ın fethi için 40 bin askerle birlikte bölgeye göndermiştir. Mayıs 1539 tarihinde (Önalp, 2008: 234)

¹⁷ İbrim ve Say şehirlerinin yeri hakkında bkz: EK-9

görevlendirilen Özdemir Paşa, Mısır'dan bir nehir filosu ile güneye inerek Func Devleti elindeki İbrim, Der kalelerini ve Mağrak, Say şehirlerini ele geçirmiş (Orhonlu, 1996a: 22) ve Say Şehri'ne bir kale yaptırarak güney sınırlarını güvenlik altına almıştır. Böylece Osmanlı, Habeş Krallığı'na ait bölge hariç olmak üzere Babül Mendep'e kadar Kızıldeniz'in her iki yakasına da hâkim bir konuma ulaşmış aynı zamanda da Habeş Krallığıyla sınır komşusu olmuştur (Orhonlu, 1961: 17).

Evliya Çelebi, Sevakin'in de Özdemir Paşa tarafından fethedildiğini kaydetmektedir¹⁸. Bu da Hadım Süleyman Paşa'nın Mısır Beylerbeyi olduğu zamana (1537-1539) ve Kanuni devrine rastlamaktadır. Ancak burada idari bir birim kurulması 1554'te gerçekleşmiştir. Naum Şukeyr, seyyah Burchardt'ın mahalli bilgi ve rivayetlere dayalı olarak kaydettiği bilgileri kullanarak Sevakin'in I. Selim döneminde alındığını kitabında ifade etmiş ve sonrasında Naum Şukeyr'in Tarih es-Sudan isimli eserinden alıntılar yapan Budge, Mac Michael, Crawford ve Arkell gibi yazarların bu yalnızlığı tekrar etmelerine sebep teşkil etmiştir (Holt, 1967: 19). Sevakin'in, I. Selim döneminde alınmadığı konusu P.M. Holt tarafından da bir makalesinde¹⁹ açıkça ortaya konmuştur. Holt, Sevakin'in fethinin Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir (Orhonlu, 1996a: 22).

Wallis Budge, Amara Dunkas'ın I. Selim'e göndermiş olduğu bir mektup olduğundan bahsetmektedir. Ona göre Saltanatını kaybetmekten çekinen Func Sultanı Yavuz Sultan Selim'e gönderdiği mektup ile kendisi ve halkının Arap soyundan geldiklerini ve Müslüman olduklarını bildirerek bir anlamda ondan eman dilemiştir. Bu mektupla birlikte Sennar imamı es-Semerkandi tarafından hazırlanan Func'un Arap aşiretlerinden olduğuna dair bazı soy cetvellerini de I. Selim'e göndermiştir. Böylece diplomatik bir hamle ile topraklarının işgalini önlemiş olan Amara Dunkas 1504'ten 1534'e kadar herhangi bir işgale uğramadan hükümdarlığını sürdürmüştür (Budge, 1907: 201). Diğer yandan Yusuf Fadl'a göre Osmanlı Devleti'nin, Sevakin ve

¹⁸ “Habeş iklimine geçüb kırk bin asker ile Özdemir paşayı bu diyarda serdar muazzam idüb ihtida bu cezirei Sevakin feth olunub cümle keştiler lenger endaht olub Sevakinde sakin oldular. Feth (i) Ozdemir paşa müstakil hâkim vezir olub akalîmi Habeşe velvele saldı. Sultan Gavri'nin akrabalarından çerkesül asl bir müdebbir yarar namdar ve şeci ve bahadır er imiş.” (Evliya Çelebi, 1938: 939).

¹⁹ P. M. Holt'un verdiği bu bilgiler “Sultan Selim I and The Sudan” adlı makalesinde geçmektedir (Holt, 1967: 19)

Musavva bölgesini fethetmesi 1527'de²⁰ mümkün olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti bölgedeki en önemli stratejik yerleri ele geçirmiştir. Bu bölgelerin alınması aynı zamanda Func Devleti ile Osmanlı Devleti'nin arasını açmış ve çok defa karşı karşıya gelmelerine de sebep olmuştur (Hasan, 2007: 286). Func Devleti, Kavalalı kuvvetleri tarafından son verileceği zamana kadar 3. Şelaleden Sennar'a kadar olan bölgeleri yönetmiş, zaman zaman Sevakin'e saldırılarda bulunmuşsa da burayı ele geçirme konusunda başarılı olamamıştır.

Osmanlı Devleti, Func Devleti'nden gelebilecek saldırılar karşısında Mısır Eyaleti'ni korumak üzere İbrim ve Say kalelerini bir savunma hattı olarak kullanmıştır. Bu iki kalenin muhafazası Bosnalı, Macar ve Yerli Araplardan oluşan yeniçeriler tarafından sağlanmıştır. 1794'e kadar bu yeniçeriler maaşlarını Mısır Eyaleti'nden almışlardır (Hasan, 2007: 287).

Sıkça Func Devleti'ne bağlı Arap kabilelerinin saldırılarına maruz kalan Sevakin'i daha iyi korumak konusunda Osmanlı Devleti, Sevakin'de idari yapıyı güçlendirmek üzere girişimde bulunmuştur. Bu sebeple Nisan 1554'te Sevakin bir Sancak haline getirilmiştir. İlk Sancakbeyi olarak Abdülbaki Bey tayin edilmiştir (Orhonlu, 1996a: 37).

Osmanlı yönetiminin bu coğrafyaya ilgisi, başta zayıf olmasına rağmen bölge yöneticileri ve özellikle Yemen Beylerbeyi'nin merkeze gönderdiği raporlarla artmıştır. Hintli Müslümanların Portekiz karşısında Osmanlı Devleti'ne müracaat etmeleri ve Doğu ticaretinin Doğu Akdeniz ile bağlantı güzergâhı olan Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Portekizlilerin etkili olmak istemesi, bu açıdan da Habeşistan'daki Hristiyan krallığını bir üss olarak kullanma hevesleri, Osmanlı Devleti'nin gelişmelere karşı önlem almasını zorunlu kılmıştır (Orhonlu, 1996a: 175). Ancak Hint Okyanusunda Portekiz etkisini kırmak üzere Piri Reis ve Seydi Ali Reis komutasında donanmalar sevk edilmişse de bunlar teknik yetersizliklerden dolayı başarıya ulaşamamıştır. Osmanlı bu durumu telafi etmek ve bölgedeki altın madenlerinin

---

²⁰Y.F. Hasan 1527 tarihini vemesine karşılık Cengiz Orhonlu "Sevakin'in Osmanlı hâkimiyetine geçtiği zaman kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı kaynakları bu hususta tatmin edici bilgi vermemektedirler." şeklinde meseleye yaklaşmıştır (Orhonlu, 1996a: 3), Musavva için ise 2 Nisan 1557'de alındığı Orhonlu tarafından kaydedilmektedir (Orhonlu, 1996a: 43).

ekonomisine getirisini de düşünerek hedefine Habeşistan'ı almıştır.

Osmanlı Devleti, Func Devleti'ni ciddi bir tehdit olarak görmemiştir. Bu sebeple tabii hale gelmiş olan Func saldırılarına karşı koyma konusunu bölgedeki yöneticilerin imkân ve takdirine bırakmıştır. Sevakın, Func Devleti'nin denize açılan kapısı konumunda olduğundan Funcularca gözden çıkartılamayacak bir öneme sahipti. Bu sebeple siyasi ve askeri faaliyetler ile Osmanlı'dan bölgeyi geri almaya çabalamışlardır. Bu konuda Sevakın bir ada üzerinde bulunduğundan şehrin su ihtiyacı bölgedeki Arap kabileleri tarafından temin edilmekteydi. Osmanlı'ya bağlı bölgedeki yöneticilerin basiretsizliği sonucu bu Arap kabileleri ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlıklar zaman zaman büyümüş ve bu fırsattan istifade etmek isteyen Func Devleti bölgedeki Arap kabilelerini, Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'ni buradan çıkartarak bu liman şehrini kendi hâkimiyetine almak istemiştir. Buna ek olarak Osmanlı güçleri aynı zamanda Habeşistan'ı almaya çalışmakta olduğundan Habeş Krallığı da bahsedilen kabileleri kışkırtma yoluna gitmiştir (Orhonlu, 1996a: 77).”

Alınan tedbirle hem bölgedeki zambak, altın ve köle ticareti kontrol altında tutulabilecek hem de Osmanlı Devleti, hâkimiyet alanı genişletme konusunda daha aktif hareket edebilecekti (Hasan, 2007: 286). Bu çerçevede Habeş Eyaleti'nin beylerbeyi güneyde Habeş Krallığı ile meşgul iken Func saldırıları karşısında sınır güvenliği buradaki sancakbeyi sayesinde sağlanacaktı.

Func Saltanatı'na son vermek konusu, ilk kez Habeş Beylerbeyliği'ne tayin edilen Kubadoğlu Süleyman Paşa döneminde gündeme gelmiştir (Orhonlu, 1996a: 56). Süleyman Paşa'nın Beylerbeyliği zamanında Mısır Beylerbeyi vasıtası ile Func bölgesinin fethine dair fikirleri Payitahta arz edilmiş ancak onun azledilmesi sonucunda bu düşünce hayata geçirilememiştir (Orhonlu, 1996a: 77-78).

Func ve Habeşistan bölgesinin fethi konusunda muhtemelen bu dönemlere ait olduğu düşünülen bir Osmanlı belgesinde şu ifadeler rastlanmaktadır:

“Sa'âdetlü pâdişâha bir diyar feth edüp zahmet çekilmekten murâd ismi şerifleri için hutbe ve sikkedir. Hâliyâ Habeş diyarında beğlerbeyi ve defterdar ve kadı ve asker ola ve sikkeye kabil altın dahi ola. Hâliyâ

terazü ile mu'amele ederler ol diyârda sikke lâzımdır. Mısır diyârında Sa'id'de olan Şeyh-i Arap Ömer oğluna ve Mısır beğlerbeğisine birer hükm sadaka olursa kim Func'a varup feth edesün. Hizmetin tamam oldukta sana sancak verilsün deyü hazineden bir akça ve bir habbe gitmez ve pâdişâh kullarından asker dahi istenmez. Vilayet-i Func inşallah külliyyen feth olunmak mukerrerdür. Bir beğlerbeğlik yerdür, beş sancak olmağa kabildür. Böyle olucak her sene de mezbur memleketi 60.000 sikke altın iltizam eder yarar âdemler vardır. Kanun üzere 200 âdem yazılmağa emr-i şerîf inâyet olundu kim ol diyâr vâsi' memleketdür âdeme muhtacdur (Orhonlu, 1996a: 185).

Tarih gösterilmeyen bu belgeye göre Habeşistan'da sikke bulunmadığı için altının terazi ile muamele gördüğünden bahsedilmektedir. Func Vilayetinin, senelik 60 bin sikke altın geliri olan ve beş sancak olmaya müsait geniş bir beylerbeylik olduğu ve hüküm verildiği takdirde fethinin mümkün olduğu padişaha arz edilmektedir.

7. Sevakın Merkezli Habeş Beylerbeyliğinin Kurulması

Habeşistan tabiri, Osmanlı Devleti'ne, Arapça'dan geçmiş bir tabirdir. Avrupa'nın da bundan esinlenerek bölgeye "Abyssinia" olarak adlandırdığı görülmektedir. Ancak o dönemdeki Habeşistan'ın sınırları günümüz sınırlarını karşılamamaktaydı. Tarihi Habeşistan, bugünkü Sudan kıyıları, Somali, Eritre ve Cibuti devletleri ile günümüz Etiyopya'ya ait bazı toprakları içine aldığı söylenebilir. Diğer yandan günümüz Etiyopya'nın kuzeyde kalan kısmı o dönemdeki Harar bölgesi, Osmanlı'ya bağlı bir bölge olmuştur (Hazar, 2011: 121).

1547'de Yemen San'a kalesine Sancakbeyi olduğu görülen Özdemir Paşa²¹, bu görevden sonra ise Yemen Beylerbeyliğine tayin edilmiştir. 1554'e kadar bu görevde kalan Özdemir Paşa, Nisan 1554 (evasıt-ı Cumade'l-ula 961)' te bu görevden alınmış ve (Orhonlu, 1965: 41) Yemen'den Sevakine oradan da karayolu ile Mısır'a geçmiştir

²¹ Özdemir Paşa, Mısır'daki Çerkez Memlûklülerindendir. İlk görevine günde 28 akça geliri olan "gönüllü gediği mensubu" sıfatı ile başlamıştır (Orhonlu, 1965:39-54). Mısır'ın Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi sonrasında Osmanlı hizmetine katılmış olan Özdemir Paşa'nın tanınması ise Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Deniz Seferi sırasında olmuştur. Bu sefer sonucunda önce kul kethüdalığı ve kısa zaman sonra da sancakbeyliğine yükselmiştir (Orhonlu, 1996a: 33). Hadım Süleyman Paşa, Hint Seferi dönüşü sırasında Yemen fethinin ardından Özdemir Bey'i Habeşistan'ın fethi için görevlendirmiştir (Allahverdi, 2013). Soyu Hz Abbas'a dayanan bir ailenin kızı ile evlenmiş ve Özdemiroğlu Osman Paşa ismiyle, ünü babasını geçmiş bir oğlu ve Hüma ismi ile de bir kızı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Habeş Eyaleti'ni kurması onun gayretlerinin bir sonucudur. Bölgede yaptırmış olduğu cami, han ve istihkâmlar hala ayaktaadır. Bugün Habeşistan nüfusunun yarısının Müslüman olması Özdemir Paşa'nın eseridir (Öztuna, 2011b:14).

(Nour, 2006: 17). Daha sonra da hükümetin daveti üzerine İstanbul'a gitmiştir²².

Özdemir Bey'in başarıları Padişah'ın dikkatinden kaçmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Özdemir Bey'i şahsen tanımak için ve bizzat beylerbeyi rütbesi²³ vererek bölgede Osmanlı hâkimiyeti adına onun yeteneklerini değerlendirmek istediğinden onu huzuruna kabul etmiştir. Bu görüşmeyle Kanuni Sultan Süleyman, Özdemir Paşa'nın sevimli, zeki, konuşkan, yüksek terbiyeli ve kültürlü bir soylu olduğunu anlamıştır. Zamanla Özdemir Paşa, padişahın Afrika ve Doğu Arap âlemi üzerinde her meselede güvenerek danıştığı ve hususi görüştüğü bir müşaviri konumuna yükselmiştir (Öztuna, 2011b:14).

Özdemir Paşa, huzura kabul edilmesinin yanı sıra hükümdarın taşra bahçelerinde gezintiye çıktığı zamanlarda ona refakat etmiştir. Bu gezintilerde Kanuni Sultan Süleyman'a Mısır, Yemen, Habeşistan ve diğer memleketler hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bu memleketlerin Mısır'a olan uzaklık ve mesafeleri, Mekke ve Medine'ye yakınlıkları, Kızıldeniz ve bu denizin coğrafi durumu; özellikle Habeşistan'da ve diğer memleketlerde yaşayan halkın mensup oldukları dinler hakkında kendisine yöneltilmiş olan soruları cevaplamış ve bu konularda bildiği her şeyi anlatmıştır (Orhonlu, 1996a: 35).

Başlangıçta güneye sefer yapılmasını istemeyen Kanuni, Özdemir Paşa ile ardi ardına yaptığı görüşmelerde edindiği bilgiler sayesinde bölgeye donanma sevk etmek konusunda ikna olmuş ve Özdemir Paşa'yı Serasker tayin ederek gerekli hazırlıkları yapmak üzere Mısır'a göndermiştir. Özdemir Paşa'nın emrine 1000'i tüfekçi ve gönüllülerden oluşan 3000 kişi tahsis edilmiş olsa da bu sayıda asker toplamak mümkün olmamıştır (Orhonlu, 1996a: 36).

1555 senesinin ortalarında Habeşistan seferi başlamıştır. Karadan atlıların ve Nil Nehri'nden donanmanın sevk edildiği bu ilk sefer sonucunda Said Vilayeti'nin

²² İstanbul'a yapılan bu ziyaretin Habeşistan'a yapılan seferlerin birinci girişimindeki başarısızlığın sonrasında olduğu hakkında bir bilgi veren Osmanlı kaynakları da mevcuttur. Bahsi geçen bu kaynaklar: Seyit Lokman, Zübde-tüt Tevarih, yp. 73 b; Rüstern Paşa tarihi (anonim), yp. 286 b.(Orhonlu, 1996a: 37)

²³ Padişahların vezir ve beylerbeyi (orgeneral) gibi rütbelileri şahsen tanınması Osmanlı'da bir kanundur, sancak beyi (tümgeneral) rütbesindekileri şahsen tanınması gerekmezdi. Fakat bunların isimlerini teker teker bilmeleri icab ediyordu (Öztuna, 2011b:14).

Şellal (Şelale) mevkiine kadar ilerlemek mümkün olmuştur. Ancak harekâtın yaz aylarında yapılması, doğa şartlarının elverişsiz olması ve orduda başlayan memnuniyetsizlik dolayısıyla sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu birinci sefer hakkında Cengiz Orhonlu şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Öyle anlaşılıyor ki bu harekât Habeşistan üzerine yöneltilmemiş, fakat Mısır’ın güneyindeki Func Sultanlığı’nı hedef olarak almıştı. Osmanlı eserlerinde ve hatta bazı belgelerinde Habeşistan çok geniş topraklara verilen isimdir. Habeşistan, bu eserlere göre, Mısır’ın güneyinden başlayıp Mozambik’e kadar olan ülkelere denmektedir. Bu bakımdan ileride yapılacak esas Habeşistan seferi için bir keşif mahiyetinde de telâkki edilebilecek bu harekât hakkında başka belge de yoktur (Orhonlu, 1996a: 37).”

Özdemir Paşa ikinci teşebbüs için Sevakin’e asker ve mühimmat sevk ederek hazırlık yapmıştır. Bu arada bölge henüz tam olarak fethedilmediği halde Özdemir Paşa’nın gayretleri ile 5 Temmuz 1555 (15 Şaban 962)’te Habeş Eyaleti kurulmuş ve gerekli hazırlıklar için zemin hazırlanmıştır. Özdemir Paşa 1.400.000 akçe sâlyâne ile merkezi Sevakin olan Habeş Beylerbeyliği’ne atanmıştır (Allahverdi, 2013: 40; Orhonlu, 1996b: 363). Habeşistan’a yapılacak sefer öncesi Osmanlı Devleti bölgede kalıcı bir düzen kurma yoluna gitmiştir.

Sevakin’in salyane bedelinin Mısır hazinesinden karşılanmasına hükmedilmiş olsa da miktarın yeterli olmayacağı öngörülmüştür. Bu sebeple Yemen’e bağlı bulunan Musavva Limanı’nın tam karışığında yer alan Dahlak Adası idari bakımdan Habeş Beylerbeyliğine bağlanarak buraya ait günlük 9 kese gelir de Habeş Beylerbeyliği tahsisatı arasına alınmıştır. Osmanlı Devleti, idari, askeri ve adli sistemini Habeş Eyaleti’nin kurulması sonrası bu bölgeye de tatbik etmeye başlamıştır. Habeş Eyaleti Kadılığına Mısırlı olduğu tahmin edilen ve bölgeyi tanıyan Abdulvehhap adlı bir zat 30 Kasım 1555’te tayin edilmiştir. Eyalet merkezi ilerleyen yıllarda güneye kaydırılmış olsa da kadılık yine Sevakin’de kalmaya devam etmiştir. Mali işler için beylerbeyliğe bir de nazır-ı emval tayin edilmiş, eyalete defterdar tayini ise 1565’te gerçekleşmiştir (Orhonlu, 1965: 45-46).

Özdemir Paşa’nın emrine, Mısır’dan gönüllü olarak tayin edilen 3000 asker verilmiştir. Müteferrika, tüfenkçi (150 nefer), azap, sipahi, gönüllü (500 nefer), çerâkise (150 nefer) ve yeniçeri zümrelerine mensup bu askerlere topçular da

eklenmelidir. Her zümrenin başında bir zümre ağası ve onun kethüdası bulunurdu. Mesafe olarak uzak olmasından dolayı Habeş seferine katılan askerlere seferi cazip hale getirmek için fazla para verilmekteydi. Bu askeri seferlerde bölgenin yerlileri kılavuz olarak kullanılmıştır. Kızıldeniz, Musavva ve Sevakın için buna gerek olmasa da Habeş Krallığı'na yapılacak seferlerde buna çok ihtiyaç duyulmuştur. Zira Habeş Krallığını tanıyan bir kılavuz sayesinde kabilelerin durumu, arazinin yapısı ve ülkenin iç durumu hakkında bilgi sahibi olmak mümkün ve gerekliydi. Habeş seferinde Özdemir Paşa'nın yanında Hattab adlı bir kılavuz bulunmaktaydı.

14-15 bin asker sayısına ulaşmış ve sefer için hazırlanmış olan bu orduya, Müslüman aşiretlerden gelip katılan birlikler, Yemen'den gönderilen askerler ve Aclun Beyi olan Hasan Bey'in birlikleri de eklenmiştir (Orhonlu, 1965: 48-49). 1555 yılı sonbaharında harekâta başlayan Özdemir Paşa ilk olarak Musavva kentini almak için buraya yönelmiştir. Osmanlı Devleti, 1520'den beri Musavva Limanı'na ticaret kolonileri aracılığı ile girip çıkmaktadır. Ancak burası Habeşistan'ın denizlerle bağlantısını sağlayan aynı zamanda müttefiki Portekizliler ile bağlantı kurduğu stratejik bir nokta konumundaydı. Bu sebeple Özdemir Paşa ilk hedef olarak Musavva'yı seçmiş ve burayı 2 Nisan 1557'de fethetmiştir. Daha sonra Habeş Krallığı elindeki diğer bir önemli liman olan Arkiko hemen arkasından da 1558'de Tigre bölgesi fethedilmiştir (Orhonlu, 1996b: 363).

1559 senesine gelindiğinde Özdemir Paşa, Debarva'yı alarak burada sağlam bir kale, büyük bir cami ve çok sayıda mescit inşa ettirmiştir. Burası iç kesimlere yapılacak seferler öncesi bir üs haline getirilmiş hatta diğer yerlerde elde edilen ganimetler Debervaya getirilerek burada muhafaza edilir hale gelmiştir. Deberva'nın alındığı bu dönemde bölgede yaşayan birçok Hristiyan ve Pagan Habeşli, İslamiyet'i kabul etmiştir (Orhonlu, 1996a: 46). Özdemir Paşa Habeş Krallığı'nın deniz ile irtibatını kestikten sonra Habeşistan'ın iç kesimlerine doğru seferlere devam etmeyi planlamaktaydı (Orhonlu, 1965: 50). Bu arada Özdemir Paşa muhtemelen Habeşistan içlerine yapılacak güneye doğru seferler öncesinde kuzeydoğuda yer alan Beca kabilelerini bir tehdit olarak algılamış ve onlar üzerine sefere çıkmıştır. Ancak bu bölgeye yapılan sefer sonuçları bakımından yıkıcı etkiler bırakmıştır. İklimin ve zor arazi şartlarının etkisi ile başarılı olunamadığı gibi birçok asker de güneş çarpması

sonucu hastalanmıştır. Daha da kötüsü Özdemir Paşa ilerlemiş yaşı ve zorlu sefer koşullarının etkisiyle yatağa düşmüş ve sedye üzerinde taşınmak suretiyle Deberva'ya geri getirilebilmiştir. Burada kısa süre sonra bu hastalık sebebi ile 1560 yılında ölmüş ve Deberva'da defnedilmiştir. Kendinden sonra Habeş Eyaleti Beylerbeyi olan oğlu Osman Paşa tarafından naaşı Musavva'ya getirilerek bugün de var olan türbesi inşa edildikten sonra oraya nakledilmiştir (Orhonlu, 1965: 53).

8. 19. Yüzyıla Kadar Habeş Eyaleti

Habeş Eyaleti en geniş sınırlarına 1560-1578 yılları arasında ulaşmıştır. Bu sınırlar Vadiyi Halfa'dan Re'süasîr (Guardafui) Burnu'na kadar tüm Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahillerini içine alacak bir genişliğe ulaşmıştır. Habeş Krallığı ile yapılan savaşlar sonucunda edinilen tecrübeler çerçevesinde daha fazla ilerlenemeyeceği anlaşılmıştır. Zira 1579 tarihinde yapılan ve yenilgi ile sonuçlanan Addi Korro Savaşı sonucunda Habeş Eyaleti'nin bir kısım toprakları Habeş Krallığı'nın eline geçmiştir. Osmanlı kayıtlarında bu savaş Ahmet Paşa Muharebesi olarak adlandırılmaktadır. Ahmet Paşa'nın şehit olduğu savaşta Osmanlı Devleti, Debarva'yı kaybetmiş ve Musavva'yı koruyan 100 askerin 40'ının şehit düşmesi ile şehir korunmasız kalmıştır. Habeş Eyaleti'ne Beylerbeyi tayin edilen Hızır Paşa, Habeşistan'a karşı taarruzla Arkiko'yu geri aldığı gibi Debarva önlerinde Habeş Kralını yenerek yeniden Tigre bölgesini Osmanlı Devleti'ne bağlamıştır. Bu dönemden sonra iki taraf arasında diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 1589'da Habeş Beylerbeyi Hüdaverdi Paşa döneminde Habeş Kralı, Osmanlı'ya saldırmış olsa da başarılı olamamış ve bu olaydan sonra yüzyılın sonuna kadar taraflar arasında ciddi bir mücadele olmamıştır (Orhonlu, 1996b: 364).

Osmanlı'nın güneye inme çabaları Habeş Eyaleti ile sınırlı değildir. 16. yüzyıl sonlarında III. Murat döneminde, Yemen Beylerbeyliği eliyle Osmanlı Devleti'nin doğu sahillerinden güneye doğru inme çabaları da söz konusu olmuştur. Bu konuda "Serüvenci Ali Bey" ismi ile anılan, bir Türk amirali dikkati çekmektedir. Yemen Eyaletinde sancak beyi olan Ali Bey'in seferleri hakkında bilgiler daha çok Portekiz kaynaklarında bulunmaktadır.

Ali Bey, Daha önce Piri Reis'in almış olduğu ancak Portekizlilerin tekrar ele

geçirdiği Maskat'ı geri almış ve bu olay onun tanınmasında etkili olmuştur. 1584'te Aden Limanı'ndan hareket ederek Mombasa'nın 100 km güneyindeki Malindi Limanı'na kadar (bugünkü Kenya) ilerlemiştir. Aden'e döndüğünde onun Kenya'da bıraktığı memurlar Türk idaresini bir süre daha orada devam ettirmişlerdir. Ali Paşa, Yemen Beylerbeyi'nin emri ile 1589'da ikinci bir sefere çıkmış, ancak kuvvetlerinin yetersiz olması ve Osmanlı merkezi hükümetinin ilgisizliğinden dolayı 5 Mart 1589'da Mombasa'da Portekiz baskınıyla donanması yakılmış ve Ali Paşa bu yenilgi sonucunda Portekiz tarafından esir alınarak Lizbon'a götürülmüştür (Hazar, 2011: 118-119). Dolayısıyla Portekiz'in açık denizlerde üstünlüğünün yanısıra Osmanlı Devleti merkezi yönetiminin bölgeye olan ilgisizliği Osmanlı'nın bu sularda ilerlemesini engellemiştir.

Habeş Eyaleti'nin topraklarının genişliği, Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada başarılı olmasını zorlaştırmıştır. Seferlerde malzeme ve harekât merkezlerinden uzaklaştıkça lojistik destekten mahrum kalan ordu, Habeş Krallığı karşısında başarılı olamamıştır. Eyaletin başlıca garnizon merkezleri Sevakin, Masavva ve Debarva olmakla beraber Habeş Eyaleti'nin sahillerini korumak üzere karakol mahiyetinde gemiler de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı 16. yüzyıl sonları itibariyle bölgede tehdit oluşturan devlet sayısı artmıştır. Zaten var olan Portekiz donanmalarının yanı sıra 1578 sonrası İspanyol, İngiliz ve Hollanda gemileri de bölgede varlığını göstermeye başlamışlardır.

Habeş Eyaleti bölgede yapılan seferlerin yükünü askeri ve ekonomik yönden kaldırabilecek bir potansiyele sahip olmadığından diğer eyaletlerce desteklenmiştir. Örneğin askeri olarak Yemen Eyaleti tarafından yardım gönderilerek desteklenirken, hem askeri ve hem de ekonomik yönden Mısır Eyaleti tarafından desteklenmiştir. Ancak yine de ekonomik olarak sıkıntılar çekilmiş ve bu durum askerlerin moralleri ile birlikte askeri başarılarla da yansımıştır. Bölgede görevli asker ve memurların maaşları zamanında ödenemediği için seferlerde büyük bir isteksizlik ve neticede başarısızlık ortaya çıkmıştır. Habeş iskelelerinin bir yıllık gümrük geliri 15 bin filorini civarında olmasına rağmen genellikle iltizama verilen eyalet gelirleri, hiçbir zaman eyalet giderlerini karşılayacak seviyeye ulaşamamıştır (Orhonlu, 1996b:365)

17. yüzyılda Habeşistan Krallığı ile Osmanlı Devleti'ne bağlı Habeş Eyaleti arasındaki ikili ilişkiler, limanların canlanması ve ekonomik kaygılar gözetilerek yumuşamış ve daha çok diplomatik safhada cereyan etmeye başlamıştır. Habeş Eyaleti beylerbeyleri, gümrük gelirlerini arttırabilmek için limanlardan alınan vergileri düzenleme yoluna gitmiş ve Habeşistan Krallığı'na gönderilen mallardan gümrük vergisi almaya başlamışlardır. Mevcut şartlarda Tigre üzerinde hak iddia etmekten vazgeçen Osmanlı Devleti, bu yüzyılda sahil şeridinde etkinliğini devam ettirmiş, ancak zamanla iç bölgelerdeki hâkimiyetinin zayıflamasını engelleyememiştir. Bir dönem eyalet merkezi olan ve ülkenin iç kesimlerine geçmek isteyen tüccarların uğrak yeri niteliğindeki Deberva kenti elden çıkmıştır. Bu gelişmeler 17. yüzyılda eyalet sınırlarının giderek daralması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

1623-24 yıllarında bazı kaynaklara göre Habeş Eyaleti Beylerbeyi Sevakin'de oturmaktaydı (Orhonlu, 1996b: 366). 1672'den itibaren bölgeye seyahat eden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde eyalet merkezi ile ilgili şu bilgilere yer verir:

“Ve bu cezire Habeş paşasının bir tahtı dahi bu Sevakindir Amma paşa bunda sakin olmaz Kaimmakam beş yüz âdem ile hüküm hükûmat idüb paşaya senevi yüz kise mahsul virir. İskele başında paşa sarayına hurde derler. Gümrük anda alınır. Cümle kayimmakamlar anda sakin olurlar Özdemir paşanın binasıdır. Cümle kârgir ve metin ve müstahkem saray kavidir. Cemii Hind ve Sind ve Yemen ve Habeş gemileri ve celbeleri ve Hindistan karaka gemileri bu saraya yanaşüb öşür alınır (Evliya Çelebi, 1938: 939).”

Bu dönemde (1672) eyaletin asıl merkezinin Musavva olduğu ancak ikinci önemli merkezin de Sevakin olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi Sevakin şehri hakkında bilgiler verir. Şehrin tarım faaliyetlerinden ziyade ticaret konusunda önemli bir liman kenti olduğu üzerinde durur ve iç bölgelere açılan bir kapı olduğundan bahseder.

“Sevakinde cümle iki yüz altmış kârgir ve hasır ve kamışdan ve çalaşdan evlerdir. Cümle toprak müfid ve muhtasar hanelerdir. Ve Özdemir Paşa'nın bir sad(e)ce bir minarei pestli camii var. Cümle taş binadır. Ve bir kaç mesacidleri ve yirmi mikdar kaçaşdan yani çalidan ve hasırdan dükkânlar var. Ve iskele başında Banyan kavmi yani ateşperest kâfirlerin mahzenleri var. Her ecnas zikıymet meta'lar ile memlû mahazinlerdir. Bu zikrolunan imaretlerden gayri han ve hammam ve imaret ve medrese ve bağ ve baçe ve bostan yokdur. Lâkin bu caniblerde Foncistan ve Zencistan ve Dumbistan melikleri vilâyetlerinin iskelesi olmağ ile gayet ganimet yerdir Ve bu cezirenin keşişleme canibi karadır Beri taraftan ezan sadası istima olunur Ol

tarafda lebi deryada üç aded kullei kadimler vardır. Birbirlerine karibdir Tüfenk menzildir Sevakin ceziresinde su olmayub bu tarafda olan sular hıfz için bu üç kuleleri bina itmişlerdir Ve gelen kârban ve âyende ve revendegân bu Sevakine ubur idince mutahassın olmagıyçün bir habayi menasküllelerdir. Bu kulleler olmasa zengî kavmleri Sevakinliye bir katra su virmezlerdi Ve Sevakinli susuzluktan helak olmuşlardır. İlâyevmina hazâ gelen gemilerden Arz Mukaddese suy(u) varmı deyu Yemen ve Cidd (e) gemilerinden su isterler. Ol ecilden daima hıfz iderler. Bazı hanelerde su sarnıçları vardır. Ve bu kulleler anıniçün gayet mamurdur dahi Orta kal'a ve üçüncü Boğaz kal'ası Bunlar gayet mamur kal'alardır. Su taşıyacak gemileri var. Ve başka başka dizdarlar ve ellişer altmışar neferatları var Mah bemah ulufelerin kulları paşadan alırlar (Evliya Çelebi, 1938: 939-940).”

Portkekizliler, Habeş Krallığı'ndaki etkilerini arttırmak üzere bazı faaliyetlere giriştikleri görülmektedir. Bu konuda “İsa Cemiyeti” adlı misyonerler Musavva üzerinden Habeşistan'a gönderilmiş ve Kral Susenos bu misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Katolik olmuştur. Ancak 1632'den sonra Kral olan Fasiladas bu papazlara kuşkuyla yaklaşmıştır. Onların kargaşaya ve ayaklanmaya sebebiyet verebileceği endişesi ile ülkedeki varlıklarını hoş karşılamamıştır. Ülkesine Habeş Eyaleti üzerinden girmek isteyen misyoner papazlara izin verilmemesi konusunda Habeş Beylerbeyi ile anlaşma yapan Kral Fasiladas, kendi ülkesindeki misyonerleri de çıkarmıştır. Böylece ilk kez Osmanlı'nın Habeş Eyaleti ile Habeş Krallığı arasında ortak bir tehdit karşısında bir ittifak söz konusu olmuştur (Orhonlu, 1996b:366).

17. yüzyıl sonlarında Masavva ve civarı mahalli amirlere bırakılarak eyalet beylerbeyleri ise Sevakin'de ikamet etmişlerdir. Habeşistan ile savaşlarda elde edilen tecrübe, hâkimiyet alanını daha fazla ilerletme imkânı olmadığını göstermiştir. Diğer yandan eyalete harcanan giderler bölge gelirleri ile karşılanamayacağını anlaşılmaması, Osmanlı yöneticilerinin bu eyalete ilgisinin azalmasına yol açmıştır. Yüzyılın başlarında Habeş beylerbeyliğine Mısır Eyaleti'nde sancak beyliği yapmış kimseler tayin edilmekteydi. Ancak yüzyılın ortalarına gelindiğinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Hasan Ağa'nın Habeş Eyaleti'ne tayin edildiği (BOA, Ruus, KK, no. 258, s. 66)²⁴ ve bu eski uygulamanın değiştiği görülür (Orhonlu, 1996a: 91).

Ayrıca yüzyılın sonundan itibaren artık Habeş Eyaleti'ne müstakil bir beylerbeyliği atanmadığı ve bunun yerine bir başka idari birim ile birlikte bir

²⁴ Belge için bkz: EK-24

beylerbeylik olarak birleştirildiği görülmektedir. Örneğin Cidde Mutasarrıfı ve Mekkeyi Mükerrerme Şeyhülharemi olan Süleyman Paşa varolan görevlerine ilave olarak Habeş Eyaleti beylerbeyliğine de atanmıştır. Bu usulün yerleşmesinden sonra artık beylerbeyleri Habeş Eyaleti'ne gitmemiş, Medine'de oturup Habeş Eyaleti'ni de bir mütesellim (vekil) vasıtası ile yönetmişlerdir (Orhonlu, 1996b:363-367; Küçükaşcı, 2010: 91)²⁵.

Kızıldeniz, 18. yüzyıl başlarında Avrupalı gemilerin keşif amaçlı buradaki limanlara girip çıkmaya başlaması sonucu zamanla kapalı bir deniz olmaktan çıkmış, İngiliz, Hollandalı ve sonradan da Fransız tüccarların ilgi gösterdikleri bir alan olmuştur. Özellikle kahvenin merkezi olan Yemen ve Moha Limanı bir cazibe kaynağı olurken Cidde Limanı ise Hintli, Hollandalı, İngiliz ve Fransız tüccarların uğrak noktası haline gelmiştir. Musavva ve Sevakin limanlarının gelirleri ise gelişmelerin tersine olarak bu yüzyılda gittikçe düştüğü görülmektedir. Cidde ve Habeş Eyaletini yönetenlerin basiretsizce hareket etmeleri ve kötü yönetim sergilemeleri sonucunda yabancı gemiler bu limanlara uğramaz olmuşlardır. Haksız yere mallarına el konulacağı endişesi ve baskıcı tutumlar tacirleri yıldırılmış ve sonuçta bu durum eyaletlerin gümrük gelirlerinin azalmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Diğer yandan kara ticaretinde de benzer durumlar söz konusu olmuştur. Func'un başkenti Sinnar ile Sevakin arasında işleyen bir ticaret yolu güzergâhı olmakla birlikte yer yer Habeş Beylerbeyleri anlaşma ile belirlenenden fazla olarak gelen tüccarlardan vergi alabilmiştir. Bölgede ticaret yapan tüccarlar arasında tepkiyle karşılanan bu durum, Sinnar yöneticileri tarafından Osmanlı merkezine şikâyet konusu olarak bildirilmiştir (Orhonlu, 1996a: 247-249). Bunun üzerine Habeş Beylerbeyi Muhammed Bey'e Padişah tarafından Mayıs-Haziran 1701'de gönderilmiş bir hüküm ile bölgede alınan vergilerin azaltılması emredilmiştir.

*“...cedd-i emcedim Sultan Selim Han aleyhü'r-rahmete ve'l-gufran
hazretlerinin zaman-ı sa'âdet-iktiranlarından beru vilâyet-i Sinnaru's-
Sudan'dan ticaret tarikiyle katar-ı Hicaz'a gitmek üzere şedd-i rahl
eden sevdagerân ve tüccâr getirdükleri üseranın her bir neferinden
bিরer altun ve devenün her bir mehârından birer esedî gurusş alınur*

²⁵ 19. yüzyılda bu durumun değişmediği görülür. Zira 8 yıl süren savaş sonrası Vehhabileri Hicaz'dan çıkartan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğulları İbrahim Paşa ve Tosun Paşa, bir süre Cidde Sancağı Mekke Şeyhülharemligi ve Habeş Beylerbeyliği'ne tayin olunduıkları görülmektedir (Küçükaşcı, 2010: 91).

iken...”

Ancak son dönemde alınan vergilerin küçük büyük esirlerden esir başına 5 altın ve develerden herbirine ise üçer altın şeklinde arttırılmış olmasından rahatsızlık duyan Sinnar yöneticilerinin şikâyetleri sonucunda padişah tarafından olaya müdahale edilmiş ve Yavuz Sultan Selim’den beri geçerli olan uygulamaların devam etmesi ferman buyurulmuştur:

*“... kafile-i merkume-i tüccârînün getürdükleri sagir ve kebir esirlerinin beher neferinden beşer altun ve devenün beher meharından üçer altun alup ziyâde zulm ve ta'addi ve memleket-i merkume tüccârının acz ve izdirablarına bâ'is olduğun **vilâyet-i Sinnarü's-Sudan hâkimi mektubuyla ilâm etmekle** Sevdagerân ve tüccara bir veçhile zulm ve ta'addi olduğuna kat'an rıza-yı humâyûnum olmayup ecdâd-ı izam anarallahu te'âlâ berahinehum zemân-ı saadetlerinden berü mer'i ve muhterem olan ka'ide-i kadime ve hâliye-i müstedime alâ makân mukarrer tutulması aksa-yı murad-ı humâyûnum olmağla emr-i şerifüm vusulünde vilâyet-i merkumeden katar-ı Hicaz'a şedd-ı rahl eden gerek kafile-i merkume tüccarı ve gerek sâirleridür getürdükleri cımâl ve devvab ve üserâ ve emtia-i sâireden ka'ide-i kadime ve hâliye-i müstedimeden ziyâde rüsum mütalebesiyle bir ferdi dahi ve rencide eylemeyüp ıyâb u zehablarından her veçhile himâyet ve siyânet eylemek bâbında hatt-ı humâyûn-ı şevket-makrûnumla fermân-ı âlişânüm sâdır olmuştur buyurdum ki, fî evâsıt-ı Zilhicce sene 1112.”*

(Orhonlu, 1996a: 247-249)

18. yüzyılda Sevakin gelirlerin düşmesine sebep olan diğer bir konu da adaletsiz uygulamalar ve güvenlik sorunlarıdır. Kızıldeniz’in güney kısmında yer yer kontrolün sağlanamamasının yanı sıra görevli askerlerin gelen gemilerin bir kısım mallarına haksız yere el koyması tüccarların bu limanlara uğramasını engellemiş ve dolayısıyla da vergi gelirlerinin gittikçe düşmesine sebep olmuştur (Orhonlu, 1996a: 129-131). Üstelik güvenlik sorunu yalnız Musavva ve Sevakinle sınırlı olmayıp Habeşistan Krallığında da iç çekişmeler sebebiyle güvenlik sorunları söz konusu olmuştur. Dolayısı ile iki ülkede de yaşanan güvenlik sorunları iki ülke arasındaki ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Habeşistan-Musavva ticaret yolu, Habeşistan Krallığı’nın çıkış kapısı olması bakımından önemlidir ancak Habeşistan’daki karışıklıklar sebebi ile işlemez hale gelmiştir (Orhonlu, 1996b: 366).

Habeş Eyaleti Beylerbeyliği’nin gelirlerinin düşmesi Osmanlı merkezi idaresi tarafından bölgede farklı tedbirlerin uygulanmasını gerekli hale getirmiştir. Böylece

Habeş Beylerbeyliği Cidde Sancağı ile birlikte tevcih edilir hale getirilmiştir. Bu durum bazı kaynaklarda 17. yüzyıl başlarında olarak söylene de devamlı olarak tevcih edilmesi 1701'de olmuştur. Böylece Habeş Beylerbeyliği, Mekke-i Mükerrreme ve Ciddeyle birleştirilerek tek bir beylerbeylik haline geldiğinden sadrazamlık makamında bulunmuş önemli kişiler bu makama getirilir olmuştur. Örneğin Esseyid Mehmed Paşa, Nailî Abdullah Paşa, Mustafa Paşa, Halil Hamid Paşa, Silahdar Mehmed Paşa, Hamza Hamid Paşa isimleri bu dönemden sonra Cidde ve Habeş Beylerbeyi olarak bölgeye tayin edilmiştir. Ayrıca Mehmed Rakım Paşa, Elhac Halil Paşa, Ali Paşa, Rauf İsmail Paşa gibi Mısır eyaleti sabık beylerbeyleri ve Selim Sırrı Paşa, İbrahim Paşazâde Vezîr Mehmed Paşa, Azmîzâde Yusuf Paşa gibi Girit eyaletinde görev yapmış kimseler de bu makamda görevlendirilmiş kimselerden olmuşlardır.

Habeş Beylerbeyi yukarıda bahsedilen tevcikten sonra bizzat Habeş Eyaleti'nde bulunmayıp yerlerine Sevakin ve Musavva'nın içinde bulunduğu eyaleti yönetmek için mütesellim görevlendirmişlerdir. Ancak fiili olarak yönetim, bölgedeki idarecilerin tasvibi ile tayin edilmiş olan naipler tarafından sağlanmıştır. Bu naipler genelde o mahallin eşrafından seçililerek göreve gelmiş ve bölgeyi fiilen yönetmişlerdir. Naipler Arkiko'da oturmakta olup 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kudretleri gittikçe artmıştır. Hatta yüzyılın sonlarına doğru bahsi geçen naipler Musavva'nın fiilî hâkimi olmuşlardır (Orhonlu, 1996a: 133-134).

BİRİNCİ BÖLÜM

SUDAN'DA TÜRK-MISIR DÖNEMİ (1821-1885)

1. Mısır'da Mehmet Ali Paşa İdaresi'nin Kurulması ve Güçlenmesi

Mehmet Ali Paşa 1769 yılında günümüzde Yunanistan sınırları içinde olan Kavala şehrinde doğmuştur²⁶. Yarı Arnavut yarı Türk'tür (Özkaya Özer, 2007: 97). Amcası Kavala mütesellimi Tosun Ağa'nın ölümünden bir müddet sonra Lion adlı bir Fransız tüccarın yanında çalışmaya başlamıştır. Bu onun ilerleyen zamanlarda Fransızlara olan ilgisini hazırlayan bir sebep olmuştur (Akalin ve Parlaz, 2013: 115-134; Sinoue, 2004: 42). 18 yaşına kadar değişik iş kollarında çalışmış ve sonrasında askerlik mesleğine girmiş olan Mehmet Ali, 1798'de Mısır'ın Fransız işgaline uğraması üzerine 1799'da Kavala'dan Mısır'a sevk edilen seçme askerlerin başında bir zabıt vekili olarak Kahire'ye gelmiştir (Altundağ, 1943:33).

Kavalalı'nın Kahire'ye gelişi 8 Mart 1801 tarihi itibariyle olmuştur. Aynı yılda Fransa'nın Mısır'ı tamamen boşaltmasıyla Mehmet Ali Paşa, başında bulunduğu paralı askerlerin kumandanı olarak "Serçeşmelik"²⁷ sıfatıyla Mısır'da kalmaya devam etmiştir. Okuma yazması olmasa da çok zeki, çalışkan ve becerikli birisi idi. Mısır'a gelişinden sonraki 5-6 yıllık bir süreç içerisinde, 35 yaşlarında olduğu halde Mısır valiliğini elde etmiş olması onun bu vasıflarını ortaya koymaktadır. Bunun yanında süreç içerisinde çevirdiği entrikalar, Osmanlı'nın görevlendirmiş olduğu son Mısır valileri olan Hüsrev, Tahir, Trabluslu Ali, Hurşit Paşalar ile olan mücadeleleri hatta Kölemenlerle giriştiği mücadeleler ve tüm bu süreçler içinde aldığı isabetli siyasi kararlar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Mısır valiliğine adım adım taşımıştır (Özkaya Özer, 2007: 96).

²⁶ Sinoue bu doğum tarihinin Napolyon Bonapart'ın doğum tarihi ile aynı olmasını bizzat Kavalalı'nın dillendirdiğini soyer. Böylece mütevazı köklerini önemli bir tarihle birleştirerek zihinlerde yer tutmayı istemiş olduğu görüşündedir. Ona göre gerçek doğum tarihi, 1847'de Nil deltasında bir temel atma töreni anısına bastırılan madalyonun üzerinde yazılı olan "Mehmet Ali Hicri 1184'te doğdu" ifadesinde yer alan tarihtir. Yani 27 Nisan 1770 ile 15 Nisan 1771 arası bir zamanda doğmuştur (Sinoue, 2004: 27).

²⁷ Serçeşme: Tanzimat öncesi dönemde yardımcı askerlerin maaş vesaire gibi işlerine bakan kimse (Develioğlu, 1997: 940).

Fransa'nın Mısır'ı boşaltmasının ardından Osmanlı yönetiminin önünde, Mısır idaresini yeniden tanziminin nasıl olacağı sorunu durmaktaydı. Padişah III. Selim Mısır idaresinin güçlendirilmesini istemekteydi. Bu sebeple Kölemen Beylerinin Mısır'dan uzaklaştırılması ve merkezin tayin ettiği bir valinin Mısır'ı yönetmesi uygun görülmüştür (Karal, 1999: 125-126). Ancak Fransa'ya karşı Osmanlı'ya yardım için gelen İngiliz kuvvetlerinin Mısır'da Kölemenleri himaye etmesiyle Osmanlı İngiliz münasebetleri gerilmiştir. Osmanlı idaresinin Kölemen beylerine karşı giriştiği tutuklama ve bu kuvvetleri dağıtma girişimi İngiliz General Hutchinson'un öfke ve tehdidi sonucu tutuklanan beylerin serbest bırakılması ile sona ermiştir. İngilizlerin desteklediği Kölemenler, Mısır'dan uzaklaştırılmayınca Babiali, Mısır'a köle ithal edilmesini kesin olarak yasaklamış ve buna teşebbüs edenlerin ağır bir şekilde cezalandırılmasını istemiştir. Zira getirilen bu köleler ocaklarda yetiştirilerek Kölemen Beylerinin ordusuna dâhil edilmekteydi. 8 Ocak 1802'de Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa, Mısır yönetimini Vali Hüsrev Mehmet Paşa'ya bırakmıştır (Özkaya Özer, 2007: 103).

Hüsrev Paşa'nın Mısır'da başıbozuk askerleri dağıtmak ve düzenli bir ordu kurmak faaliyetlerine girişmesi tansiyonu arttırmıştır. Aynı zamanda Arnavut askerleri birikmiş alacaklarını istemelerine rağmen paralarını alamamış olmaları, Mısır'da olayların fitilini ateşlemiştir. Bu gelişmeler üzerine askerler Mısır'da isyana başlamışlardır. Arnavut askerlerinin başına geçen Tahir Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın da desteğini alarak Hüsrev Paşa'nın beklemediği şekilde kalesini ele geçirmiş ve Hüsrev Paşa'nın sarayını topa tutmuştur. Mısır'ı terk etmekten başka çaresi kalmayan Hüsrev Paşa Dimyat'a kaçmıştır (Özkaya Özer, 2007: 106).

Hüsrev Paşa 7 Ağustos tarihinde ailesi ile birlikte Bulak'tan İskenderiye'ye gelmiş ve buradan ayrılmadan önce el yazısı ile yazdığı şu notu bırakmıştır:

“Arkamda imparatorluğun en müthiş asisi olacak bir adam bırakıyorum. Sultanlarımızın hiçbir zaman ne onunki kadar kurnaz politikaları, ne de onunki kadar kararlı ve güçlü adamları olmuştur (Sinoue, 2004: 87)”.

Kısa zamanda modern bir ordu kuracak olan Mehmet Ali Paşa, 13 Mart 1811'de Memlûkleri temizleyerek arkasından Vehhabileri de yenmeye muvafak

olmuştur (Altundağ, 1943: 33)

Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Hicaz'da Vehhabi sorununu çözmek üzere göndereceği ordunun başına oğlu Tosun Paşa'yı görevlendirmiştir. Gereken hazırlıklarla ilgili Mısır'ın önde gelenlerinden para toplamış, Mısır'da o döneme kadar bulunmayan askeri malzemeleri üretebilecek Kahire ve İskenderiye'de bazı tesisler kurmuştur. Akabinde Bulak Tersanesi'ni canlandırmış ve Mısır donanmasını oluşturmaya başlamıştır. Ordunun ihtiyaçları çerçevesinde Süveyş'te ve Kuseyr'de tahıl depoları kurmuş ve orduyu sefere çıkabilecek bir yeterliliğe getirmiştir.

Tosun Paşa uzun bir mücadeleden sonra 2 Aralık 1812'de Medine ve arkasından da 23 Aralık 1813'te Mekke'yi Vehhabilerden almayı başarmıştır. Tosun Paşa'dan sora ordu başına getirilen İbrahim Paşa, Vehhabilerle mücadeleye devam etmiş ve 25 Eylül 1818'de Vehhabilerin merkezi olan Deriye'yi zapt ederek, Vehhabi lideri Abdullah'ı esir aldıktan sonra onu İstanbul'a göndermiştir. Devlete isyan suçunun cezası tatbik edilen Abdullah İstanbul'da idam edilmiştir. Mehmet Ali Paşa 7 yıl uğraştığı Vehhabi sorununu nihayete erdirmiş olmakla Mısır'daki konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. Osmanlı idaresinin güvenini kazanmayı ihmal etmeyen Kavalalı, oğlu İsmail Paşa'yı Kâbe'nin anahtarları ile birlikte İstanbul'a göndererek bu anahtarları Padişaha sunmuştur. Osmanlı yönetimi bu başarılar nedeni ile Mısır'a hediyeler göndermenin yanı sıra Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı Mekke-i Mükerrerme Emareti ve Cidde Valiliği tevcihi ile taltif etmiştir. Hicaz Seferi neticesinde Mehmet Ali Paşa, baştan beri var olan kendi hakkındaki olumsuz kanaatleri yıkmakla beraber, İslam dünyasında saygınlığını ve ününü arttırmış ve bunların yanında Arabistan Yarımadası'nda hatırı sayılır bir nüfuz elde etmeyi de başarmıştır (Özkaya Özer, 2007: 118).

2. Mehmet Ali Paşa'nın Sudan Hâkimiyeti

2.1 Sudan'ın 19. Yüzyıl Başlarındaki Durumu ve Kavalalı'nın Sudan'a Girmek İsteme Sebepleri

19. yüzyılda Sudan bölgesi hakkındaki bilgiler, bölgeyi misyonerlik faaliyetleri

amacıyla gezmiş olan Avrupalı seyyahların²⁸ aktardıkları bilgilere dayanmaktadır. Batılı seyyahların dışında bir de Tunuslu bir âlim olan ve 1800 yılından sonra Mısır'dan başlayarak Kordofan yolu ile Darfur'a kadar gelmiş Esseyyid Muhammed b. Ali b. Zeynelâbidin'in kaleme aldığı *Tercüme-i Risale-i Sudan* isimli kitabı, bölgedeki halkın yaşamı ve genel durumu hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır (Orhonlu, 1996a: 141). 1846 yılında Türkçe'ye tercüme edilerek basılan bu kitaba göre; Darfur'un kuzeyinde ve doğusunda sayısı 50 bine varan Arap ve Berberi aşiretleri çadırlarda ve göçebe olarak yaşamakta idiler. Dağlık bölgelerde yaşayan aşiretler vahşi bir hayat sürmekteydi. Ancak medeni kimselere karışmıyorlardı. Birkaç milyon civarında insan ise meskûn mahallerde ikamet ediyordu. Darfur'da ticaret merkezi olarak Kubbe Kasabası öne çıkmaktaydı. Fakat Sultan'ın oturduğu yer El-Fashir kasabası olduğundan devlet merkezi de El-Fashir idi. Evleri, Sudan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi topraktan ve tavanı darı samanı ile örtülüydü. Havası oldukça sıcak olmakla birlikte Mart, Nisan Mayıs ayları en sıcak zamanlardı ve oldukça kurak geçerken Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında ise şiddetli yağmurlar görülmekteydi. Yüksek yerlerde arpa ve buğday; alçak yerlerde pirinç, pamuk, tütün, domates ve karpuz yetiştiriliyordu. Hurma bol miktarda yetişmekte olduğu halde hurmaları lezzetsizdi. Dağlık olan bazı bölgelerdeki vadiler ormanlarla kaplı idi. Koyun ve sığırları bol olup yağ, bal ve bal mumu yanı sıra deri başlıca ihraç edilen ürünlerdendi (Kavas, 2007:112).

Osmanlı sınırlarına dâhil Habeş Eyaleti daha önce belirtildiği gibi 18. yüzyıl başlarından itibaren mahalli idareciler tarafından yönetiliyordu. 1807'de bölgeyi gezerek dönemin Musavva ve Sevakin'i hakkında bilgiler aktaran Henry Salt'a²⁹ göre; Osmanlı yönetimini temsilen Musavva'da oturan bir kaymakam bulunmaktaydı. Buna karşılık Arkiko'da oturmakta olan Naip ise esas kuvveti elde bulunduran kimse idi. Bu durumda kaymakamın, naibin kethüdası pozisyonunda olduğu düşünülebilir. 1701'den itibaren kurulmuş ve 19. yüzyıl başlarında da devam eden bu eyalet yapısı,

²⁸ 18. yüzyılın başlarında Sudan toprakları kimsenin uğramadığı bir coğrafya iken 18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupalı tacir ve seyyahlar bölgeye gelmeye başlamışlardır. Onların kaleme aldıkları seyahat kitapları günümüzde Sudan'ın tarihine ışık tutmaktadır (Orhonlu, 1996a: 141).

²⁹Henry Salt, A Voyage to Abyssinia, etc., in the years 1809 and 1810, London 1967, 204, 205, 216.(Orhonlu, 1996a: 138)

Sevakin ve Musavva limanlarını Cidde sancakbeylerinin sorumluluğunda tutmaktaydı.

Musavva bu dönemde 2000 kişilik nüfusa sahip ada üzerine kurulmuş bir şehirdi. Burada sade bir üslupla yapılmış 4 cami bulunmaktaydı. Adada su bulunmadığından şehrin suyu Arkiko'dan getirilmekteydi. Ayrıca şehir, 50 yelkenlinin barınabileceği bir de limana sahipti. Musavva'da ticaret Habeş topraklarından gelen fildişi, altın ve esir ticareti üzerine dönmekteydi (Orhonlu, 1996a: 137-138).

Sevakin bir liman kenti olması bakımından halkının çoğu ticaret ile meşgul idi. Kara yolu ile Afrika içlerinden gelen ticaret mallarını deniz yolu ile Hicaz, Yemen'deki Moha Limanı ve Cidde taraflarına aktarılmaktaydı. Hac zamanlarında Mekke ve Cidde'nin ihtiyaçları Sevakin ve Musavva limanlarından temin edilirdi. Burckhardt ismindeki seyyahın döneme ait anlattığı bilgiler çerçevesinde³⁰, Sevakin nüfusu 8000 kişi idi ve şehirde 3 cami vardı (Orhonlu, 1996a: 140).

Sevakin'de gümrük ağası veya gümrük emini yıllık 3200 doları (madeni para, kuruş vb) Cidde'ye gönderirdi. Kendisi ise bu görevi karşılığı 2000-3000 dolara varan bir kazanç elde ederdi. Gümrük vergisine konu olan mallar, Hindistan'dan gelen Hint malları ve baharat, diğer yandan Sudan taraflarından getirilen at, tütün ve esirlerdi. Her esir başına 2 ve at başına 3 dolar gümrük alınmakta idi (Orhonlu, 1996a: 137-138).

Sudan'da varlığını kıyından uzak bölgelerde devam ettiren Sinnar merkezli Func Devleti 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güç kaybetmeye başlamıştır. Abdellâb kabilelerinin bazı kolları buldukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan etmişler ve bu süreçte Dongola Kralı Abdullah, 1782'de Func Devleti'ne olan bağlılığına son vermiştir. Dongola-Func mücadelesi Mısır güçlerinin Sudan'ı ele geçirmesine kadar devam etmiştir (Kavas, 2009: 459-465).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Sudan topraklarına hâkim olmaya iten sebepler değerlendirildiğinde ilk olarak siyasi sebepler üzerinde durulabilir. Kavalalı'nın Mısır Valiliği'nin daha ilk yıllarında burada otoritesini kurmasının önündeki en önemli engel, Mısır'ın önceki yüzyıllarca hâkimi ve Mısır yönetiminde pay sahibi olmuş olan

³⁰Burckhardt, Travels in Nubia, London 1819, 393 (Orhonlu, 1996a: 138).

Kölemen beylerinin varlığıdır. Bu tehlike 1811’de Memlûklere ait kalenin Mehmet Ali Paşa güçlerince alınmasıyla sona ermiştir. Ancak buradan kaçan Kölemen güçleri, Kavalalı’nın hâkimiyet alanı dışında bulunan Nubye bölgesinde Dongola taraflarına gitmiş ve burada bir kasaba inşa etmişlerdir. Memlûkler, Yeni Dongola denilen bu yerleşim yerinde siyahi kölelerle takviye ettikleri ordularını yeniden oluşturmaya ve güçlendirmeye başlamışlardır (Holt, 1961: 35). Memlûklerin bölgede güçlenmesi, Mehmet Ali Paşa açısından ilerleyen yıllarda ortaya çıkabilecek daha büyük bir tehlikenin habercisi olmuş ve buna karşı önlem alınması gerekmiştir.

İkinci bir sebep olarak Sudan, stratejik açıdan alınması gereken bir coğrafyadır. Zira Eski çağlardan beri Mısır’a hâkim olan topluluklar, Sudan’a da hâkim olmak istemişlerdir. Örneğin Firavunlar döneminde de Mısır’dan ekvatora kadar uzanan bölge, coğrafi bakımdan Nil Vadisinin bir uzantısı durumunda olup doğal sınır bulunmadığından bir bütünlük göstermekteydi. Böylece Mısır sınırlarına Afrika kabilelerinden gelebilecek saldırılara karşı önlem almak Mısır’ı yönetenler için bir gereklilik olmuştur. Hatta Mısır Firavunlarının bile kendi zamanlarında bunu yapmak istedikleri görülmektedir (Hazar, 2011: 130).

Üçüncü olarak, ekonomik nedenler üzerinde durulmalıdır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Vehhâbilerle yapılan mücadeleler sonucunda zarar gören ekonomiyi yeniden toparlamak amacıyla, hâkimiyet alanını genişletmek ve yeni bölgelere nüfuz etmek istemiştir. Gilbert Sinoue ekonomik sebeplerin Sudan seferi için öncelikli sebep olduğu görüşündedir. Zira boşalan hazine için zaten dizleri üzerine çökmüş halkı sıkıştırmak yerine, çözüm uzaklarda aranmalıydı (Sinoue, 2004: 133). Sudan bölgesinde siyasi istikrarsızlığın varlığı ve güçlü bir otoritenin olmayışı, Sudan - Mısır arası ticareti etkilemiş ve neredeyse durma noktasına getirmişti (Holt, 1961: 36). Bu sebeple Mehmet Ali Paşa, Kızıldeniz sahillerininin hâkimi olmak ve Kızıldeniz - Mısır ticaretini bizzat kontrol etmek istemiştir (Orhonlu, 1996a: 142). Kavalalı, yapacağı Sudan seferi ile hem ordusu için gereken insan kaynağına, hem de Sudan’ın mali kaynaklarına ulaşarak Mısır’da gücünü arttırmayı planlamıştır. Üstelik Mısır için hayati önem taşıyan Nil Vadisi, verimli arazileri bünyesinde barındırmakta ve burası ise Sudan’a doğru uzanmaktaydı (Özkaya Özer, 2007: 118). Diğer yandan bölgenin altın ve zümrüt yataklarına da sahip olması, Mısır’ı zenginleştirmek isteyen

Kavalalı'yı Sudan'a yönlendirmiştir (Kavas, 2009: 462). Eski Dünya'nın Avrupa'ya besleyen en önemli kaynaklarından olan altın yatakları, Kırım'dan başka Sudan'da da bulunmaktaydı. Coğrafi keşiflere kadar bu altınlar, Akdeniz yolu ile Avrupa'ya taşınmakta iken Portekizlilerin Batı Afrika kıyılarına ulaşmasından sonra ise Portekiz gemileri ile okyanus üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmaya başlanmıştır (İhsanoğlu, 1994: 551). Dolayısıyla Sudan'da altın olduğu bilinmekteydi. Her ne kadar bu konuda aradığını bulamayacak olsa da Mehmet Ali Paşa, Sudan'ın altın madenlerini ele geçirmek istemekteydi.

Ekonomik sebeplerden bir diğeri de bölgede var olan köle ticaretinin ele geçirilmek istenmesiydi. Kölelerin ekonomik değerinin yanı sıra Mehmet Ali Paşa'nın kurmayı düşündüğü imparatorluğun³¹ hırsı ve bu köleleri kullanarak güçlü bir ordu oluşturmak³² hevesi de bölgeye hâkim olma düşüncesini körüklemiştir (sudanembassy.org). Zira Mısır'da kendisinin gücünü dayamış olduğu Arnavut askerleri, oldukça asi ve başıbozuk iken kölelerden kuracağı ordu ise doğrudan kendine bağlı ve itaatkâr olacaktı (Holt, 1961: 36). Dolayısıyla Kavalalı, Vehhâbilere karşı başarı elde etmesinin akabinde Sudan topraklarına sistemli ve etkili bir şekilde girmek üzere harekete geçmiştir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın askerleri Sudan üzerine yöneldiğinde bölgede Mısır güçlerine karşı çıkabilecek ciddi bir engel de bulunmamaktaydı. Hatta bölge halkından bazıları, Kavalalı'nın askerlerini bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Çünkü Sudan bölgesinin zengin bir ülke olması, ilkel yönetimler tarafından birçok defa talan edilmesine yol açmıştır. Zaman içinde ağır vergiler sonucunda ve çıkan kargaşalar sebebi ile bölge nüfusunun dörtte üçü yok olmuştur. Bu nedenle bölge halkı, Mısır kuvvetlerini siyasi otorite boşluğunu dolduracak ve halkı sâlâha eristirecek bir kurtarıcı olarak görmekteydi. En nihayetinde ciddi bir direniş ortaya konmadan son Func Sultanı VI. Badi, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa'ya bağlılığını bildirmesi

³¹ Sandler, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı isyanının sebeplerini dört maddede alır. Birincisi Mısır'ın komşuları olan Sudan ve Arabistan topraklarına hâkim olmak, ikincisi İstanbul'dan bağımsız hareket edebilmek, üçüncüsü Mısır Valiliği'ni hanedanlık haline getirmek, dördüncüsü Suriye, Anadolu ve belki de tüm Osmanlı'yı ele geçirmek (Sandler, 1987: 119).

³² Sudan kölelerinden oluşan bir ordu kurmakta başarılı olamayan Kavalalı bu kez Mısır'lı köylülerden bir ordu oluşturmak yoluna gitmiştir. Subay yetiştirmek amacıyla ise önce Asvan ve sonra İskenderiye'de olmak üzere Avrupalı eğitimcilerin ders verdiği askeri okullar açmış ve burada kara ve deniz subayı yetiştirmeyi amaçlamıştır (Nwaubani, 2004: 457).

ile Sudan hâkimiyeti elde edilmiştir (Warburg, 1991: 197).

2.2 Mısır Kuvvetlerinin Sudan'a Girmesi

Daha önce değinildiği üzere Mehmet Ali Paşa'nın elinden kaçan Memlük beyleri Nubye bölgesine inerek burada Dongola yakınlarına yerleşmişlerdir. Arkasından Mehmet Ali Paşa, 1812'de Func Sultanı'na bir elçi göndererek Dongolo'daki Memlük beylerinin kendisine verilmesini istemiştir. Mehmet Ali Paşa kaçakları ele geçirmekten daha çok bölge hususunda bilgi edinmeyi amaçlamıştır. Mehmet Ali Paşa gönderdiği elçiler vasıtasıyla ileride düzenlemek istediği kapsamlı seferler için hazırlık mahiyetinde Nilotik Sudan'ın askeri zayıflığı ve siyasi dağınıklığı konusunda bilgiler edinmiştir (Holt, 1961: 36).

1820'de Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin de olurunun aldıktan sonra üçüncü oğlu olan İsmail Kamil Paşa komutasında Mısır ordusunu Sudan üzerine göndermiştir. Kavalalı'nın hazırladığı bu ordu, 4.000³³ kişilik bir ordu olmakla birlikte karma bir yapıya sahip bulunmaktaydı. Arnavutlar, Türkler, Kuzey Afrika Mağribîleri ve Mısırlı bedevilerin yer aldığı orduda bir de Massachusettsli bir Amerikalı'nın komutasında topçu birliği bulunmaktaydı (Collins, 2008: 10).

Esna mevkiinde Memlüklüler bir direnç gösterse de kısa sürede üstesinden gelinmiş ve İsmail Paşa fazla zorlanmadan Dongola'ya kadar ilerlemiştir³⁴. Burada şiddetli bir mücadele sonunda Dongola'ya yerleşmiş olan Memlük güçleri tamamen ortadan kaldırılmıştır (Budge, 1907: 212). Mısır ordusunun önünü kesmek isteyen Şaykiye kabilesi Kurti bölgesi yakınlarında yapılan savaşta yenilgiye uğratılmıştır (Orhonlu, 1996a: 142). Ardından İsmail Paşa bir aksilik olmadan Hartum'a kadar ulaştı. Daha sonra Sennar'a doğru ilerlemiştir. Func Hükümdarı VI. Bâdi İsmail Paşa'ya 12 Haziran 1821'de bağlılığını bildirmiştir (Collins, 2008: 12). Böylece bir direniş ile karşılaşılmadan Sennar'a hâkim olan İsmail Paşa, Sennar'ı büyük kardeşi İbrahim Paşa idaresine bırakarak Fozogli'ye kadar ilerlemiştir (Budge, 1907: 212).

İsmail Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın taleplerini yerine getirebilmek üzere Sudan

³³ Wallis Budge bu sayıyı 5.000 olarak vermektedir (Budge, 1907: 211).

³⁴ Türk Dönemi'nde Sudan haritası için bkz: EK-19

halkına köle ve hayvan sayısı üzerinden ağır vergiler getirmeye başlamıştır. Func Krallığı döneminde vergiler, tarım ürünlerinden alınan öşür vergisi, altın ve köle satışlarında uygulanan vergilerden ibaretti. Üstelik bunlar halkı çok da zorlamayan vergiler durumundaydı. Ancak bu insafli vergilerin yerini zorla alınmış çok sayıda köle, sığır vergisi ve hatta kulübe vergisi gibi aşırı vergiler almıştır (Collins, 2008: 12). Buna rağmen Sudan'ın ele geçirilmesi Mehmet Ali Paşa'nın beklediği getirileri sağlamamıştır. 20-30 binlere varan ordu kuracağını düşünen ve bunun için ciddi bir köle beklentisine girmiş olan Kavalalı, bu hayalinde hüsrana uğramıştır. Zira Mısır güçleriyle savaşan birçok Sudanlı'nın bu mücadele sırasında ölmüş olması ve taşıma sırasında karşılaşılan zorluklar nedeniyle de daha Mısır'a varamadan binlercesinin yolda ölmüş olması, Mehmet Ali Paşa'nın bu isteğini sonuçsuz bırakmıştır. Asvan'a 20.000 esir getirilebilmiş olmasına rağmen sıcak, iklim değişikliği, kötü muamele ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle bunların yalnızca 3.000'i 1824'e canlı çıkabilmiştir (Nwaubani, 2004: 455).

Yine de Mehmet Ali Paşa'nın hırsla istediği talepleri karşılamak isteyen oğulları İsmail ve İbrahim paşalar, Sennar'ın güneyindeki Pagan topraklarına sefer yapmaya karar vermişlerdir. Ancak bu karar İsmail Paşa ve mahiyetindekilerin sonunu hazırlayacak gelişmelerin başlangıcı olmuştur. İbrahim Paşa hastalandığı için sefere katılmayarak Kahire'ye dönerken sefere devam eden İsmail Paşa, başlangıçta Fazogli'nin altın madenleri bölgesi üzerinde hâkimiyet sağlamıştır.

İsmail Paşa'nın güneye yaptığı bu sefer sırasında Sudan'da kalan yöneticiler ise üç kişilik bir heyet eliyle Sudan'ın vergi sistemini oluşturmuşlardır. Bunlar İsmail Paşa'nın yardımcısı Muhammet Said Efendi, Kıpti ekonomi memuru Hanna el-Tavil ve Arbab Dafallah adlı kimselerdir. Bu vergi sistemine göre köle ve hayvan sahipleri; köle başına 15 dolar, inek başına 10 dolar, koyun veya eşek başına 5 dolar vergi ödeyeceklerdi. Nil boyunca köylerde yaşayan yerleşik halk bu vergileri ödemek zorunda olduğu halde daha iç bölgelerde yaşayan göçebe unsurlara herhangi bir vergi konmamıştır. Göçebeler neredeyse fiili olarak rejimin kontrol alanı dışında kalmaktadırlar (Holt, 1961: 43).

2.3 İsmail Paşa'nın Öldürülmesi

Sudan'a hâkim olma sürecinde çıkan ayaklanmaların sebepleri değerlendirildiğinde; konulan vergilerin önceki uygulamalara göre neredeyse müsadereye varan ağır vergiler olması önemli bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında vergilerin uygulanması sırasında yaşanan anlaşmazlıkların isyanlarda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Halkı canından bezdiren ve zulme varan vergilendirme usülleri Sudan halkını isyana meyilli hale getirmiştir. Halkın yanı sıra köle tüccarları da isyanın çıkmasında önemli bir rol üstlendikleri söylenebilir. Zira geleneksel olarak vergiler nakit olarak değil erkek köleler olarak ödenmekteydi. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın sürekli köle isteği Paganların yaşadığı güney bölgelerine, Nube Dağları'na, Beyaz ve Mavi Nil'in yukarıları bölgelerine doğru sefer yapmayı gerekli hale getirmiştir. Bu durum ise köle ticaretinden gelir elde eden yerel küçük emirlerin ve kabilelerin menfaatlerine dokunur hale gelerek onlar üzerinde ciddi rahatsızlıklar meydana getirmiştir (Orhonlu, 1996a: 143). İbrahim Paşa'nın Kahire'ye döndüğü bu dönemde yerli kabilelerin isyan ettiğini haber alan İsmail Paşa hemen duruma müdahale ederek isyanı bastırmıştır. Arkasından Fazogli'den Şendi'ye gelerek burada mahiyeti ile birlikte Şendi ileri gelenlerinden Mek Nimr tarafından onuruna verilen bir yemeğe davet edilmiştir. Ancak İsmail Paşa ve mahiyeti bu davet sırasında tuzağa düşürülmüştür. O gece Nimr ve adamları tarafından evin etrafına çalılar konarak kapılar kilitlenmiş ve ev ateşe verilmiştir. Böylece İsmail Paşa ve mahiyetindekiler yanarak can vermişlerdir. 1822'de gerçekleşen bu olaydan hemen sonra hem yöneticilerin güvenliğini sağlamak hem de Sudan'ın güvenli bir yönetim merkezi olması amacıyla Hartum kenti kurulmuş ve üst düzey idarecilerin burada ikamet etmesi sağlanmıştır (Budge, 1907: 212).

2.4 Mehmet Hüsrev Bey Dönemi

İsmail Paşa kendisinin Sennar'ı almak için mücadele ettiği sırada Mehmet Ali Paşa'nın damadı Defterdar Mehmet Hüsrev Bey'i de Kordofan fethi için görevlendirmiş bulunmaktaydı. Zorlu bir mücadelenin ardından Mehmet Hüsrev Bey Kordofan'ı 20 Nisan 1821'de ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak Darfur bölgesinde Mısır kuvvetleri başarısızlık yaşamış ve Darfur'u alamamışlardır. Kavalalı Mehmet

Ali Paşa'nın damadı Defterdar Mehmed Hüsrev Bey komutasında başlayan Darfur harekâtına, ülkede çıkan bazı karışıklıklar sebebiyle son verilmek durumunda kalmıştır. (Kavas, 2007: 113). Özellikle Mora'da çıkan ayaklanmalar karşısında vaziyet, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunmasını gerektirmekteydi. Bununla birlikte Sudan topraklarının geniş bir coğrafyaya yayılmış olması bölgenin fethini zorlaştıran ayrı bir sebep olmuştur. Dolayısıyla Kavalalı Mehmet Ali Paşa, başında Solong Hanedanı'ndan Muhammed El-Fadıl (1799-1839)'ın bulunduğu, Darfur Sultanlığı'nı ele geçirme isteğini sonraki yıllara ertelenmek zorunda kalmıştır (Hasan, 1993: 491).

Bu arada Defterdar Mehmet Hüsrev Bey, İsmail Paşa'nın öldürüldüğü haberi üzerine olayın sorumlularını cezalandırmak üzere harekete geçmiştir. Bu intikam hareketi, özellikle yemek davetinin sahibi olan Nimr'e ve olayın yaşandığı kasabaya hadlerini bildirme amacını taşımaktaydı. Defterdar Mehmet Hüsrev Bey böylece büyük bir ordu toparlayarak Şendi üzerine yürümüştür. Kasabayı bombardımana tutmuş ve bu bombardımanda yönetim binasının yanı sıra birçok ev yakılıp yıkılmıştır. Zulme varan uygulamalarla halk cezalandırılmasına rağmen Nimr kaçmayı başarmıştır. Bu sırada güneyde yerlilerin tekrar isyan etmesi üzerine Mehmet Hüsrev Bey geri dönerek Mavi ve Beyaz Nil civarında yaptığı savaşlarla isyanları bastırılmış ve El Ubeyd şehri de bu zamanda Mısır güçleri tarafından alınmıştır. Böylece Sudan'ın fethi Darfur hariç tamamlanmıştır (Budge, 1907: 212). Bu isyandan sonra yaklaşık 60 yıl devam eden Türk-Mısır yönetimine karşı Sudan'da genel bir direnç ortaya çıkmamıştır.

1824 Şubat'ında Mehmet Hüsrev Bey'den sonra Sudan birliklerinin başına Osman Bey geçmiştir. Osman Bey döneminde Sudan savunması için adına "Cihâdiye" denen bir ordu kurulmuştur. Sudan'dan toplanmış esirlerin yetiştirilmesi ile ortaya çıkan bu ordu, 5 tabur piyade askerinden oluşmaktaydı. Cihadiye birlikleri, 1821'de Asvan'da kurulmuş ve Avrupa sistemiyle eğitim yapan askeri kamplarda yetiştirilmeye başlanmış olup Sudan'da Mısır otoritesini sağlamakla görevli idi. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Sudan köleleri ile oluşturacağı ordu hayali, bahsedildiği şekliyle kısmen de olsa uygulanmıştır. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa bahsidelen 5 tabur askerden çok daha fazlasını istemiş idi. Mısır iklimine alışık olmayan kölelerin

yüzlercesi Mısır'da ölmüş olması Kavalalı'yı bu fikrinden vazgeçirmiştir. Onun yerine Mısır askeri gücü için 1824'ten itibaren askerler Mısırlı köylülerden seçilmeye başlanmıştır. Sudan'da var olan ordu açısından durum değerlendirildiğinde Sudan'da Mısır hâkimiyetini sağlayan temelde iki tür askeri gücün varlığı görülür. Bunlardan biri "Cihadiye" denilen ve bu günkü Güney Sudan kaynaklı esirlerden oluşturulmuş düzenli ordu, diğeri ise Şaykiye düzensiz kuvvetleridir ki bunlar da kendi şeflerinin yönetimindeki süvari milisleridir (Holt,1961: 47; Collins, 2008: 12). Osman Bey, fil hortumuna benzetildiği için bu isim verilen ve Beyaz Nil ile Mavi Nil'in birleştiği yerde kurulmuş olan Hartum'un³⁵ stratejik bakımdan önemini görmüş ve burada bir kale inşa ettirmiştir. Böylece onun zamanında Hartum bir garnizon haline getirilmiştir. Osman Bey bir yıl kadar görevde kalmış, 11 Mayıs 1825'te onun ölümü³⁶ ile göreve Urfalı Mehhû Bey atanmıştır (Holt, 1961: 49).

2.5 Mehhu Bey Dönemi

Mehhû Bey nazik tavırlı, dürüst ve akıllı bir kişi olarak yönetim anlayışında o bölge için yeni bir perspektif ortaya koymuştur. Onun kısa süren yöneticiliği, Türk-Mısır rejimi dönemi içinde bir dönüm noktası olmuştur. Korkmuş ve küskün Sudanlılara karşı uzlaşmacı bir siyaset uygulamıştır. Cezire'de Sudan'ın ileri gelenlerini toplayarak, düzenin yeniden kurulması ve mültecilerin Sudan'a geri getirilmesi konusunda istişarelerde bulunmuştur. Kendi döneminde Şeyh Abdulkadir isminde bir kanaat önderini danışmanı olarak yanına almış ve halkın yöneticilere olan güvenini yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Hartum'a ilk olarak hükümet binası da onun tarafından yaptırılmıştır (Budge, 1907: 213; Holt, 1961: 49).

2.6 Ali Hurşit Paşa Dönemi

1826'da İbrahim Paşa'yla beraber Yunan isyanını bastırmak için gönderilen Mısır ordusunda görev almış olan Ali Hurşit Paşa, Mehhû Bey'den sonra Sudan'a genel vali olarak gönderilmiştir. Kavalalı'nın köle taleplerini karşılayabilmek için 1827'den 1833'e kadar Habeşistan sınırı boyunca Beyaz ve Mavi Nil'in yukarı

³⁵ Hartum kısa sürede gelişerek 1851 de büyük devletlerin konsoloslukların olduğu bir merkez şehir durumuna ulaşmıştır (Orhonlu, 1996a: 143).

³⁶ Wallis Budge, Osman Bey'in ölüm tarihini 22 Nisan 1826 olarak kaydetmektedir (Budge, 1907: 213).

kısımlarına yıllık seferler düzenlemiştir (Collins, 2008: 13). Hurşit Paşa, 1828'de Habeşistan seferinde buralara mülteci olarak kaçmış olan birçok sığınmacıyı geri getirebilmek için de uğraşmıştır. Şeyh Abdulkadir'in tavsiyeleri çerçevesinde geri dönenlerin şefleri ve önde gelenleri vergilerden muaf tutulmuştur. Bu sayede birçok mültecinin ülkeye geri dönmesi sağlanmıştır. Mültecilerin dönmesiyle beraber onların yerleştiği toprakların ekilip biçilmesi mümkün olmuş ve dolayısıyla vergi gelirlerinin artması açısından önemli yararlar sağlamıştır. 1830'da, 16. yüzyıldan beri Araplara saldıran Shilluklara karşı bir nehir seferi düzenleyerek Sobat'a kadar ilerlemiş ve seferden 200 esir ile dönmüştür (Holt, 1961: 53).

Ali Hurşit Paşa'ya Şubat 1834'te "Bey" rütbesi verilerek Sudan'ın 4 bölgesinin başına genel vali olarak atanmıştır. Bu bölgeler Sennar, Kordofan, Berber ve Dongola'dır. Hurşit Paşa 1835'te Kahire'ye çağrılarak burada Paşa rütbesine çıkarılmıştır. Onun yönetimi sırasında Sudan valilerine genel vali anlamında "hükümdar" ünvanı vermeye başlandı. Gösterdiği başarılar onun idarecilik konusunda doğuştan getirdiği yeteneğinin yanı sıra aynı zamanda gayretlerin de bir sonucu olmuştur (Holt, 1961: 53-54; Orhonlu, 1996a: 146).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa da, Hicaz'da Vahhabî sorununu çözdükten sonra Sudan taraflarına yönelmiştir. Ancak Doğu Sudan'da Mavi Nil ile Taka arasında bulunan araziye ele geçirmek amacıyla düzenlediği seferde amacına ulaşamamıştır. Arazinin engebeli ve harekât merkezine uzak oluşu yenilgiyi hazırlayan etkenlerdendir.

Ali Hurşit Bey'in Sudan valiliği döneminde Habeşistan sınırlarına mülteci olarak sığınmış Hammada Araplarının başındaki Şeyh Recep, Kvara hükümdarı Kenfu'yla Sudan'ı ele geçirmek üzere bir anlaşma ve işbirliği içinde olmuştur. Kadarif kâşifi Ahmet ise Sudan aleyhine yapılan bu ittifakı, o sırada Fazogli bölgesinden esir toplamakla meşgul olan Hurşit Paşa'ya haber vermiştir. Bu haber üzerine Hurşit Paşa, Habeş ve Şeyh Recep kuvvetlerine karşı sefere çıkmış ve bu sefer sonucunda onları yenilgiye uğratmıştır. Bu dönemde Kâşif Ahmet bir süre için bölgede yaptığı mücadeleleri kazanmış ve konumunu korumuşsa da 1837'de Vab Kaltabu'da Kenfu tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu sebeple Kallabat etrafındaki hudut

bölgesi düşmanın eline geçmiştir. Şeyh Recep'in bölgede güçlenmesi ve bölgeye gelen mülteciler ile birleşerek kendisine karşı bir tehdit oluşturacağını düşünen Hurşit Paşa, Mehmet Ali Paşa'dan da yardım alarak Kallabat üzerine yürümüştür. Wad Medani denilen yerden Kallabat'a kadar gelerek Kenfu birliklerini burada yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Sonrasında Habeşistan sınırlarına doğru askeri harekâta devam edebilecekken İngilizler'in bu niyete karşı bir önlem olarak Mehmet Ali Paşa'yı uyarmaları sebebi ile Hurşit Paşa ilerleyememiş ve Habeşistan sınırlarından geri dönmek zorunda kalmıştır. 1838'de Ali Hurşit Paşa yerine Ahmet Paşa tayin olunmuştur (Orhonlu, 1966a: 145-146).

2.7 Ahmet Paşa Dönemi

Ahmet Paşa, Kavalalı Mehmet Paşa'nın damadıdır. 1839-1844 yılları arasında Sudan "hükümdar"ı (genel valisi) olan Ahmet Paşa'ya, büyük kulaklarından dolayı "Abu Udan" (Ebu Vidan) lakabı verilmiştir (Budge, 1907: 214).

Ahmet Paşa zamanında Türk denizcisi Salim Kaptan komutasında güneye gerçekleştirilen bir sefer sonucunda Sudan tarihinde ilk kez, Sudan'ın Güney bölgeleri ile Kuzey bölgeleri tek bir yönetimin idaresi altında birleştirilmiştir. Salim Kaptan, Mehmet Ali Paşa'nın Nil'in kaynağını keşfetmek isteği doğrultusunda, Kasım 1839'da gemilerle Hartum'dan hareket ederek Nil Nehri'nin üst bölgelerinde Cuba yerleşimi yakınlarındaki Bari bölgesine doğru 3 ayrı sefer düzenlemiştir (Kavas, 2009: 459-465). Bu seferlerin ilkinde, sonradan büyüyen önemli bir ticaret merkezi haline gelen Bahr'el-Jabal'daki Gondokoro'ya kadar ulaşmış ve sonraki yıllarda yapılan seferlerle yıllık fildişi temin edilmek üzere bölge ile irtibat devam ettirilmiştir. Ancak Avrupalı güçlerin baskısı ve Avrupalı tüccarların etkisi ile Mısır yönetimi bölgedeki fildişi tekeli zamanla kaldırmak zorunda kalmıştır. (Sidahmed, 2004: 11). Mısır yönetimi bu seferler ile yeni yayılma alanlarına ulaşmış ve altın madenleri bulmak istemiştir. Sonuçta Beyaz Nil Nehri'nin o zamana kadar bilinmeyen ileri noktalarına kadar ulaşarak o bölgede "Muhafaza" adı verilen yönetim birimi oluşturulmuştur (Hazar, 2011: 130).

Habeş topraklarına yakın bir konumda ve başkenti Kassala³⁷ olan Take bölgesi, 1840'ta Ahmet Paşa zamanında Sudan topraklarına dâhil edilmiştir (Orhonlu, 1996a: 146). Diğer yandan 1841'de Sultan Abdülmecit tarafından irad edilmiş bir İrade-i seniyye ile Sudan toprakları Mehmet Ali Paşa'ya veraset usulü olmamak kaydıyla tevcih edilmiştir. Mısır sorununu çözmeye yönelik bu ferman³⁸ ile Sevakin ve Musavva dışarıda kalmak üzere Sudan Vilayeti'nin sınırları çizilmiştir. Buna göre Sudan topraklarının Mehmet Ali Paşa'ya verilen kısmı Nubye, Sennar, Darfur ve Kordofan vilayetlerinden oluşmakta olduğu görülmektedir. Ferman'da;

“Sen ki; Vezir-i muşarun-ileyhsin. Sen ki; diğer Ferman-ı âlişanımda beyan olunduğu vechile bazı şerayit ve hudud-ı malümesi ile Eyalet-i Mısriyye'de maattevarüs ibka ve takririn hususuna irade-i seniyye-i mülükânem müteallık ve sezaver buyrulmuş olduğundan Nubi ve Darfur ve Kurdufan ve Sennar eyaletlerinin dâhi cem-i müstemilatıyla yani hudud-ı Mısriyye'den hariç kâffe-i levahıklar bila-tevariüs uhdene tevcih...(Ata, 2011: 230)”

denilmektedir.

Mehmet Ali Paşa, Sultan Abdülmecit'in bu fermanını dayanak göstererek Darfur'un kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Vakit kaybetmeden de Darfur için sefer hazırlıklarına girişmiş olmasına rağmen Ahmet Ebu Vidan Paşa'nın Ekim 1943'te ölümü üzerine seferden vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Sonraki yıllarda Sait Paşa ve İsmail Paşa zamanında Darfur Sultanlığı ile Mısır arasındaki dostane ilişkiler devam etmiştir (Kavas, 2007: 113).

Diğer yandan Mehmet Ali Paşa hâkimiyetindeki Sudan için Habeşistan sınırlarında varılabilen son önemli toprak parçası Taka olmuştur. Her ne kadar Taka üzerine Sudan valileri olan Defterdar Mehmet Paşa ve Ali Hurşit Paşalar zamanında seferler yapılmış olsa da o dönemlerde bölgede kalıcı bir otorite elde edilememiştir.

³⁷ Kassala, 1865'lerde 10.000 kadar nüfusa sahip bir şehir durumundaydı ve şehirde önemli bir Mısır garnizonu bulunmaktaydı (Orhonlu, 1996a: 146).

³⁸ Kavalalı isyanını bitirmek üzere Bâbiâli, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya temsilcileri arasında 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Anlaşması imzalanmıştır. Fakat Fransa telkinleri ile Mehmet Ali Paşa anlaşmayı kabul etmemiş bu sebeple İngiltere, Avusturya ve Osmanlı gemilerinden oluşan bir donanma Akka'yı almış ve Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Mısır'a bağlantısını kesmişlerdir. Kavalalı 15 Eylül'de Mısır valiliğinden azledilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Kavalalı 27 Kasım'da Amiral Napier ile yaptığı anlaşma ile Mısır'ın kendisine irsî olarak verilmesi durumunda Suriye'yi boşaltacağı ve Osmanlı Donanmasını iade edeceğini taahhüt etti. Böylece Sultan Abdülmecit'in 24 Mayıs 1841 tarihli fermanı ile Mısır sorunu nihai olarak çözümlenmiştir (Kutluoğlu, 2002: 333).

Ahmet Paşa zamanında ise Kasala'nın alınması ile artık sınırlar Osmanlı'nın Kızıldenizdeki iki liman kenti olan Sevakin ve Musavva'ya da ulaşmıştır. Kızıldeniz kıyısı olması açısından bu limanlar her dönemde bölge için stratejik öneme sahip olmuşlardır. Ancak bilindiği gibi Musavva ve Sevakin şehirleri Mısır Eyaleti'ne değil Cidde Eyaleti'ne bağlı idiler. Vahhabi isyanının bastırılması sonrası Cidde Eyaleti, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya "Hâlâ Cidde ve Habeş Valisi devletlü İbrahim Paşa oğlumuz tarafından bir kavi ve muktedir mütesellim irsal olunarak muhafaza ettirilmesi ve San'a'ya Devleti Aliye tarafından bir miri miran ikadı... fi selh Rabi'ül-ahir sene 1238" (Ocak 1823), şeklinde tevcih edilmiştir (BOA, HH, no: 19660)³⁹

Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da isyanını sona erdiren Londra Anlaşması akabinde Cidde ve buna bağlı Sevakin tekrar Osmanlı Devleti idaresine geri alınmıştır. Hicri 1255 (Miladi 1840) tarihli bir belgede "Aktar-ı Hicaziyye'nin ahara verilmesinden kendisinin usulüne helâl vermeyeceğim mütala'asından naşi ba'dehu eyaletin ahara tevcih ..." şeklinde bu durum ifade edilmiştir (BOA, HH, no: 48124)⁴⁰.

Bu dönemden sonra Mehmet Ali Paşa, altın madenlerinden umduğunu bulamaması sonucunda bölge ticaretine hâkim olmak ve Hicaz'da kaybettiklerini Sudan'da telafi etmek gibi nedenlerle Sevakin ve Musavva'yı kendine bağlama gayretine giriştiği görülmektedir. (Nour, 2006: 47).

Sevakin ve Musavva, Hicaz valisi denetimi altında bulunduğu halde 1843'te Ahmet Paşa, Sevakin gelirlerinden Sudan'a pay verilmesi gerektiğini öne sürmesi sonucunda, Sevakin'in statüsü sorunu gündeme gelmiştir. Sultan Abdülmecit ancak 10 Eylül 1846 tarihli ferman ile Mehmet Ali Paşa'ya Sevakin ve Musavva limanlarını salyane olarak verilmesine hükmetmiştir. Ancak bu hüküm uzun sürmemiş, 3 yıl sonra sonlandırılmıştır. Dolayısıyla bu iki liman, 1849'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ölümü ile yeniden Hicaz'a bağlanmıştır.

"Sevâkin ve Massava iskelelerinin Take müdürîyetine ilhâkı

³⁹ Belge için bkz: EK-25

⁴⁰ Belge için bkz: EK-26

husûsunda ceddimiz merhûmun vuku'bulan istid'aları üzerine mü'sâ'ade-i seniyye erzân buyurulup 19 Ramazan sene 1262 târihiyle muverrehan tahrîrât esâmisi dahi şerefsudûr buyurulmuşdu İse de Abbas Paşa merhûmun İdâreleri zamanında terk olunarak muahharan yine Cidde eyâletine zam ve i'âde olunmuşdu”

(Orhonlu, 1996a: 263-265).

1865'te Hidiv İsmail Paşa döneminde Sevakin ve Musavva Limanları'nın kalıcı olarak Mısır yönetimine bağlanmasına kadar da Hicaz'a bağlı olduğu bu durum değişmeyecektir (Holt, 1961: 56; Orhonlu, 1996a: 147).

Sudan Ahmet Paşa zamanında; Fazogli, Berber, Dongola, Sennar, Hartum, Kasala ve Kordofan şeklinde 7 müdürlüğe (idari il) bölünmüştür (Budge, 1907: 217). Ahmet Paşa'nın son dönemlerinde kendisi hakkında bazı şaibeler ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık peşinde olduğu ve Sultan Abdülmecit ile görüştüğü haberleri yayılmış, bunun üzerine de bir rivayete göre Mehmet Ali Paşa'nın yönlendirmesi ile kendi eşi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Ahmet Paşa'nın eşi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızıdır (Orhonlu, 1996a: 146). 6 Ekim 1843'te Hartum'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Ahmet Paşa'dan sonra 2 yıl kadar Ahmet el Manikli Paşa (1844-1846), onun sonrasında da yaklaşık 4 yıl Halid Paşa Sudan'da valilik yapmışlardır (Budge, 1907: 217). Bu dönemde Mısır'da 9 ay ara ile önce İbrahim Paşa ve arkasından da Kavalalı Mehmet Ali Paşa vefat etmiştir.

3. Abbas ve Said Paşa Dönemleri

Mısır valisi olan I. Abbas Paşa (1848-1854) ve sonrasındaki Muhammed Said Paşa (1854-1863) dönemlerinde Sudan üzerindeki Mısır otoritesi önceki dönemlere nazaran daha da zayıflamıştır. Abbas Paşa batıcılığa karşı bir tutum sergileyerek tüm Avrupalı görevlileri ülkesinden göndermiştir (Sinoue, 2004: 388). Özellikle Mehmet Ali Paşa zamanında açılmış olan batı tarzı müesseseleri kapatmış ve bu okullarda görevli birçok yabancı danışman ve hocayı görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bunun yanısıra Arap mütefekkilere ilgi göstererek devrinde tanınmış bir âlim olan Tahtâvî'yi mektep açması için 1850'de Hartum'a göndermiştir (Şahin, 1988: 25). Ancak Abbas Paşa 13 Temmuz 1854'te 8 yıllık iktidarından sonra kölelerinden birisi tarafından hançerlenerek öldürülmüştür (Sinoue, 2004: 388).

Arkasından gelen Said Paşa döneminde,1857'de başlayan bir kolera salgını birçok önde gelen kişinin yanı sıra büyük danışman Şeyh Abdu'l-Kadir vad ez-Zeyn'in de vefat etmesine yol açmıştır. Böylece Said Paşa, bilge bir danışmanın varlığından da mahrum kalmıştır. Muhammed Said Paşa kendi döneminde, Sudan'a bir ziyarette bulunmuş ve Hartum'dan ileriye geçmediği bu ziyareti sonucunda merkeziyetçiliği arttırmak üzere eyalet sayısını dörde indirmiştir. Bu eyaletlerden biri Hartum ve Cezire, ikincisi Dongola ve Berber'in birleşimi ile kurulmuştur. Diğerleri ise Kordofan ve Taka'dır. (Holt, 1961:59). Ermeni Hristiyanlarından Arakil Nubar Bey, Hartum ve Cezire valiliğine getirilmiş ancak Müslüman halkın başına Hristiyan bir vali görevlendirilmesi halk arasında tepki ve huzursuzluk başgöstermesine neden olmuştur.

Diğer yandan Sait Paşa döneminde Sudan'da köylülere ağır vergiler alınmaya başlanmış olması çiftçileri zor duruma düşürmüştür (Budge, 1907: 218). Sait Paşa'nın Sudan'a yaptığı Ziyaretinde de görüştüğü kimselerin bu durumdan yakınması ve halkın Mısırlı yönetici ve memurlardan şikâyet etmeleri sonucunda Sait Paşa, burada birtakım düzenlemeler yapılmasını emretmiştir. Bu çerçevede önceki dönemlerden kalan vergi borçlarının affedilmesi ve vergi oranlarında indirimler yapılması gibi düzenlemeler getirilmiştir. Yerel idare meclisleri kurulmuş, halkın refahının sağlanması konusunda yöneticilere talimatlar verilmiş ve şiddet kullanan yöneticiler görevlerinden alınmıştır (Nour, 2006a: 127). Diğer yandan Said Paşa Köle ticaretini yasaklanması konusunda zayıf kalan girişimlerde bulunmuştur. Başarılı olamasa da Sudan'da köle ticaretini kaldırma girişimleri, ilk onun zamanında başlamış olması açısından önemlidir. Bu konuda Sudan yöneticilerine köle ticaretini önlemeleri konusunda emirler göndermiş fakat girişimlerinden sonuç alamamıştır.

Said Paşa, Sudan bölgesine yerli ve yabancı kimseler tarafından keşif amaçlı seyahatler yapılmasına imkân tanımış ve bu faaliyetleri desteklemiştir. Böylece kendi döneminde yapılan bu keşif seyahatleriyle Sudan kapıları Avrupalılara ve özellikle de İngilizlere açılmıştır. Zamanla Sudan, Avrupalı sömürgeci devletlerin nüfuzlarını arttırmak konusunda faaliyetlerini yürüttükleri bir coğrafyaya dönmüştür. Şüphesiz bahsedilen kâşiflerden en etkilisi Samuel Baker'dir. Eşi ile birlikte 1862'de Hartum'a gelerek buradan güneye doğru hareket etmeye başlamış, 1863'te Gongokora'ya ulaşmış 14 Mart 1864'te Niyasa Gölü'nü keşfederek tekrar Hartum'a dönmüştür

(Nour, 2006: 129)

Sait Paşa kendi döneminde, Mehmet Ali Paşa gibi orduya milli bir kimlik kazandırmak istemiş ve bu sebeple fellahları askere almıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Mısır tarihinde ilk kez Mısır'ın yerli halkı, orduda subay rütbesine kadar ulaşabilmiştir. Hatta Arabi Paşa, albaylık mertebesine ulaşarak Said Paşa'nın emir subayı olma konumuna kadar erişmiştir (Lutskiy, 2011: 153).

Abbas Paşa (1848-1854) , Sait Paşa (1854-1863) ve İsmail Paşa'nın (1863-1879) Mısır valiliği dönemlerini kapsayan zaman içinde Sudan valileri şu sıra ile atanmışlardır: Latif Paşa (1850), Rüstem Paşa (1851), İsmail Paşa (1852), Selim Paşa (1853), Ali Sırrı Paşa (1854).

Ali Çerkes Paşa (1855), Arakıl Bey (1859), Hasan Bey (1860), Muhammed Bey (1862), Musa Hamdi Bey (1863). Aynı yıl İsmail Paşa Mısır valisi oldu (Budge, 1907: 218-238).

4. Hidiv İsmail Paşa Döneminde Sudan (1863-1879)

Sudan üzerinde Osmanlı hâkimiyet ve otoritesinin doruk noktaya ulaştığı dönem İsmail Paşa dönemidir. Mehmet Ali Paşa'nın son yıllarında başlayan otorite zaafı İsmail Paşa döneminde ortadan kaldırılmış ve yeniden Sudan'da devlet otoritesi tesis edilmiştir. Bunun yanı sıra Sudan'da yeni fetihler gerçekleştirilmek suretiyle Mısır hâkimiyetinin Sudan'da en geniş sınırlara ve güçlü dönemine ulaşması sağlanmıştır. Ancak İsmail Paşa, dedesi kadar dikkatli hareket etmemiş ve emperyalist devletlerin bölge üzerindeki çıkarları da söz konusu olmasıyla son dönemlerinde Mısır'daki ekonomiyle beraber otoritesi de kötüleşmiştir. Neticede yaşanan gelişmeler hem İsmail Paşa açısından hem de Osmanlı Devleti'nin Mısır hâkimiyeti açısından felaketi de beraberinde getirmiştir.

İbrahim Paşa'nın oğlu olan İsmail Paşa, amcası Said Paşa'nın ölümünden sonra 18 Ocak 1863'te Mısır valisi olmuştur. Aynı yıl Sudan valiliğine Musa Hamdi Paşa atanmıştır (Budge, 1907: 222). İsmail Paşa döneminde Musa Hamdi Bey (1863), Cafer Sadık Paşa (1865), Cafer Mazhar Paşa (1866), İsmail Eyüp Paşa (1873) ve Gordon

Paşa (1877) Sudan valileri olarak görev yapmışlardır. İsmail Paşa'ya 25 Haziran 1879'da Hidivlik bıraktırılmış ve Tevfik Paşa onun halefi olmuştur (Budge, 1907: 218-238).

İsmail Paşa Mısır'da bağımsız bir imparatorluk kurma düşüncesini gerçekleştirmek amacıyla iki politika benimsemiş ve bu politikalar çerçevesinde hareket etmeye çalışmıştır. Zira dedesinin denediği ancak başarılı olamadığı, Osmanlı yönetimine karşı güç kullanarak bağımsızlığı elde etme gayretinin pek çıkar yol olmadığını görmüştür. Bu sebeple güç kullanmaktan farklı olarak diplomatik çarelerle mesafe almayı düşünmüştür. Bahsedilen bu iki politikadan biri Osmanlı devlet adamları ile iyi geçinip onlara menfaatler sağlayarak elde ettiği imtiyazların sınırlarını genişletmek, diğeri ise Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurarak onların desteğini sağlamak yolu ile Mısır'da güçlenme siyaseti olmuştur. Vali oluşunun hemen ardından İstanbul'da Padişahın huzuruna çıkarak buharlı yatını Padişaha hediye etmesi arkasından da devlet adamlarına hediyeler dağıtması, bu siyasetin uygulama safhasına geçtiğini göstermektedir. Yine izlediği bu siyaset gereği, Padişah Sultan Abdulaziz'i Mısır'a davet etmiş ve Mısır'da muhteşem bir karşılama, sonrasında düzenlediği eğlence ve ziyafetlerle göze girmeyi başarmıştır. Bu hamleler sonucunda Mısır verasetinde "ekberiyet" yani hanedanın en büyüğü esası terkedilerek -ki Mehmet Ali Paşa döneminde başlamıştı- 28 Mayıs 1866 tarihli fermanla babadan oğula esası getirilmiştir. Böylece bağımsız bir Mısır olmasa da İsmail Paşa Mısır'a ayrıcalıklar kazandırma konusunda başarılı olmuştur (Çetin, 2001:117-120). Buna ek olarak Sudan sınırlarını genişletmiş ve Sevakin ile Musavva limanlarının yeniden Mısır'a bağlamasını da sağlamıştır.

4.1 Sevakin ve Musavva Limanlarının Mısır'a Bağlanması

İsmail Paşa'nın, bir Afrika İmparatorluğu kurma niyet ve çabası içinde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede fetihler yolunda bazı faaliyetlere girişmiştir. Ancak Sudan, Habeşistan, Eritre ve Uganda üzerine düzenlemiş olduğu seferlerin masrafları zamanla Mısır ekonomisinin belini bükmüş (Çetin, 2001: 117-120) ve felaketleri de beraberinde getirmiştir.

İsmail Paşa, Sudan içlerinde yayılma ve genişleme faaliyetlerini Kavalalı'dan

sonra kaldığı yerden devam ettirmek için faaliyete başlamıştır. Sudan'da ilk faaliyetlerden biri Sevakın ve Musavva'yı Mısır eyaletine bağlamak olmuştur. İsmail Paşa, ısrarlı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı bir kısım gerekçelerle bu liman şehirlerinin Mısır eyaletine yeniden bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bahsedilen gerekçeleri 26 Aralık 1864 tarihli şu arz ile Padişah'a bildirmiştir.

“Atûfetlü efendim hazretleri,

Sevvâkin ve Massava iskelelerinin Take müdüriyetine ilhâkı husûsunda ceddimiz merhûmun vuku'bulan istid'aları üzerine müsâ'ade-i seniyye erzân buyurulup 19 Ramazan sene 1262 târihiyle muverrehan tahrîrât esâmisi dahi şerefsudûr buyurulmuşdu İse de Abbas Pasa merhûmun idâreleri zamanında terk olunarak muahharan yine Cidde eyâletine zam ve i'âde olunmuşdu. Mâru'z- zikr iki iskelenin Take müdüriyetine ilhâkı bir kaç veçhe mebni zarûrî îcab etdiğine mebni istid'asına mubâderet kılunur; şöyle ki, Take müdüriyetine merbut olan urban vergülerini vermemek için iki de birde Sevvakin ve Massava taraflarına ilticaya ibtidâr ve merkum iskelelere tâbi' olan urban dahi başları sıkıldığı gibi berü tarafa firâr ederek müdüriyet-i merkume ile mezkûr iskelelerin ve Habeş hudûdunun beyninde olan hâli yerleri mevâ ve mesken ittihaz etmekte olvechile tarafeynin hiç birine metâlib-i mahsûsayı tediye eylememekte oldukları gibi içlerine ba'zı cevânibden dahi parmak oynadılup kuvvet-i kalblerini mücib olacak ba'zı ika'ât ve icrâ-yı mefâsid vuku'bulmakda olduğundan ve böylece terk olundukları halde gide gide Habeş gibi ayruca bir hükûmet-i mefsedet olması melhûz idüğünden bunlarm cümlesi bir idare altına girdiği sûrette bu taraftan ta'yîn ve ikame olunacak me'mûriyet ve hademe-i şâire Take müdüriyetinde bulundurulmakda olan müdür ve sâir me'mûrlar kemâl-i serbestiyetle dâima birbirlerine amed şüd ederek arazi-i hâliye-i mezbûrenin ahvâlini dahi şu suretle peyderpey teftiş ve taharri ile mugâyır-ı ahvâl ve ef'âl vuku'unda me'mûrların ittîfak ve ittîhadiyle anı da men' ve ibtâl etdirülüp sâye- i muvaffakiyet-vâye-i cenâb-ı şehriyâride havf olunacak bir güne mahzûrât- ı müstakilesi kalmayacağı derkâr olduğu misillü lâğv ve ibtâli irâde-i seniyye- i cenâb-ı şehinşâhi muktezâ-yı münîfînden olan üserâ ticâretinin men'i aksa-yı emel-i âcizîdir. Zira Sudan ve Habeş esirlerinin keyfiyeti şu veçhiledir ki, eşyâ-yı şâire ticâreti nâmiyle ecnebi takımından ve sâirinden olarak ol tarafa azimet etmekte olanlar nehb ü gâret ve dürlü dürlü hüd'a ve ihânetle biçareleri esir ve insaniyetçe tecviz ve kabul olunmayacak meşakkat ve tahkir ile diyar-ı ahara nakl ü tesyir ederek ticâret ve kesb-i menfa'at etmekte oldukları ile (?) beraber bu harekât ve ef'al-i şeni'anın cümlesini ve vuku'bulmakda olan vahşiyeti külliyyen ebna-yı Türke azv ve isnâd etmekte ve biçâre arapları şu veçhile kandırmakda oldukları cihetle anlar dahi Türk cinsine vahşi ve nehhâb ve gaddâr nazarı ile bakmakda olduklarından ve Memâlik-i Sudaniye dahi her veçhile kabiliyetli olup sâye-i kudretvâye- i cenâb-ı tâcdâri de Memâlik-i şâire misillü ilerüde kesb-i imâriyet ve medeniyet etmesi eltâf-ı ilâhiyeden mütemennâ ve me'mûl olduğundan şimdi elden geldiği mertebe islâh-ı ahvâliyle kesb-i medeniyet etdirilmesine çalışılmakda ise de şimdilik ziyâdesiyle mâni' olan rakikler ticâreti ibtâli hakkında buraca her ne kadar tedâbire teşebbüs olursa bile çünkü merkum iki iskele mevrîd-i üserâ olup celb-i üserâ eden tüccâr oralardan Mısır'ın her bir tarafına rakikler idhâline

fırsat-yâb olacakları gibi cihât-ı sâireye dahi nakl ü İsâline yol bulacakları bedihi olup merkum iskeleler bu taraf idâresine girdiği sürette iktizâ eden me'mûrinin tertib ve ta'yiniyle takayyudât ve tedkikât-ı icâbiye icrâ olunarak bütün bütün me' ve lâğvına ve ezhân-ı ahali-i Sudan iye'ye ilka olunan fenalıkların bertaraf olmasıyla refte refte istihsâl-ı ma'mûriyet ve medeniyetlerine muvaffakiyet husûle geleceği ve beyândan müstağni olduğu üzere bu taraf idâresine havale ve ilhâk buyurulduğu halde burasının ubûdiyet ve merbûtiyet-i sâdikası cihetlerine memâlik-i şâhâne mülhakatından kalacağı âşikâr olmağla merkum iskeleler ile mülhakatları olan urbandan Cidde hazînesine senevi ne mikdâr varidât âid olur ise ol mikdâr sene be-sene hazîne-i mezkûreye tediye olunmak şartıyla bu taraf idâresine zam ve ilhak buyurulmaları istid'asında olduğundan ve işbu müsted'a-yı âcizânemin gerek hazînece ve gerek idârece bir güne mazarratı olmayup ale't-tahkik mazbutiyetçe muhasse-nâtu olduğu cihetle rehin-i(?) müsâ'ade-i aliyye-i cenâb-ı mülkdâri buyurulacağı emel-i kavisinde olduğum gibi zât-ı vâlâ-yı sadâret-penâhi taraf-ı eşreflerinden dahi iş bu istid'a-yı muhlisi is'âfi husûsuna himem-i celile-i müessire bî-diriğ buyurulacağı emsâl-i kesîresi delâletiyile nezd-i âcizide müteyakkın bulunduğundan iskeleteyn- ı merkumeteynin bu taraf idâresine ilhakları hakkında icâb eden himem ve mesâ'i-i âlîlerinin mebzûl buyurulmasıyle emir-nâme-i sâmisinin istihsaline sarf-ı maddî buyurulmak için iş'ara ibtidâr kılındı efendim, fî 27 Receb sene 1281."

(Orhonlu, 1996a: 265)

Bu belgede İsmail Paşa Sevakin ve Musavva limanlarının yeniden Mısır Eyaleti'ne verilmesini istemektedir. Buna sebep olarak şu hususlar vurgulanmaktadır: Take bölgesindeki bazı Araplar vergi ödememek üzere Musavva ve Sevakin bölgesine geçiş yapmakta ve Sevakin ile Musavva'ya bağlı olan Araplar ise Take bölgesine geçmekteydi. Böylece Take müdüriyeti ile bu iki iskele arasında boş olan bölgelere yerleşen Araplar her iki tarafa da vergi ödemekten kaçınıyorlardı. Üstelik bölgede fesat çıkarmaktan geri durmuyor ve devlet denetiminden de kayıtsız bulunuyorlardı. Buna karşılık eğer bölgenin denetimi tek bir idareye verilecek olursa, ancak o zaman memurlar bu gruplara bir an önce müdahale ederek devlet otoritesini bahsedilen bölgelerde yeniden tesis edebileceklerdir. Ayrıca kaldırılmak istenen köle ticareti ile alakalı olarak, devlet otoritesinin tam temin edilemediği bu yerlerde oluşan boşluk nedeniyle istenen sonuca varılamamaktadır. Zira ecnebi takımı bölgeye gelerek türlü düzenbazlık, yalan ve dolanlar ile kandırdığı kimseleri esir ederek insaniyete yakışmayacak muamelelerle başka diyarlara götürüyor ve bu işin ticaretini yaparak çıkar sağlıyorlardı. Üstelik yaptıkları bu kötü muameleleri Türklerin yaptığı iftirasını atarak Arapları Türklere karşı kışkırtıyorlardı.

Bunlara ek olarak belgede, Sudan'ın her açıdan kabiliyetli ve ileride medeni ve mamur bir belde olması temenni edilen bir coğrafya olduğu, ancak gelişmesinin önündeki en büyük engelin ise esir ticareti olduğu vurgulanmıştır. Zira Mısır ve sair beldelere buradan esirler gönderilmekteydi. Eğer Sevakın ve Musavva limanları Mısır tarafına verilirse o zaman görevlendirilecek memurlar eliyle bu fenalıklar bertaraf edilir ve Sudan da zamanla medeni ve mamur hale gelebilir ve bu suretle de Sudan'ın devlete bağlılığı devam eder. Bütün bunların yanında Cidde valiliği yıllık hazineye ne miktar ödüyorsa limanların bu tarafa geçtiğinde de aynı miktarların ödeneceği dolayısıyla bölgenin el değiştirmesinin ne hazine açısından ve ne de idare açısından bir zararı bulunmayıp çok yararlar getireceği belge içeriğinde anlatılmıştır.

Böylece yoğun talepler sonucunda Musavva ve Sevakın Mısır yönetimine bırakılmıştır.

“Habes eyâleti mülhakatından bulunan Massava ve Sevakin iskelelerinin memleha-i kebîr mahsulâtı ile beraber Vâridât-ı sâiresi 81 senesi martından itibâren senevi yedişer bin beşer yüz kese tahsisiyle muvakkaten üç senelik olarak bâ irâde-i seniyye idâre-i celile-i mîriyeye tefviz buyurulduğu..”

(Orhonlu, 1996a: 148)

Buna göre Sevakın ve Musavva, Rumi Mart 1281'de (Mart-Nisan 1865) yıllık 7500 kese vergi verilmesi kaydı ile 3 yıllığına geçici bir şekilde İsmail Paşa idaresine verilmiştir.

4.2 İsmail Paşa'nın Sudan Sınırlarını Genişletme Çabaları

Mısır yönetiminin Sudan topraklarında genişleme siyasetinin ilk safhası Mehmet Ali Paşa döneminde gerçekleşmiş olduğu halde Hidiv İsmail Paşa zamanında ise Sudan sınırlarını genişletmek için tekrar bir çaba içine girilmiş olduğu görülür. Musavva ve Sevakın limanları Mehmet Ali Paşa'nın ölümünden sonra Cidde Sancağına bağlanmış olmasına karşılık bahsi geçtiği gibi İsmail Paşa'nın girişimleri ile bu iki liman şehri yeniden Mısır Eyaleti sınırlarına dâhil edilmiştir. Sudan'da hâkimiyet altına alınan yerler Kızıldeniz'in batı kıyıları ve Sevakın ile Musavva limanları, güneyde Darfur bölgesi dâhil Uganda ve Somali'ye kadar olan coğrafyayı kaplamıştır. Buna ek olarak Sudan'ın güneybatısında ekvator bölgesine inilerek

burada Bahrü'l-Gazel alınmış ve Sudan sınırları daha da genişletilmiştir (Sidahmed, 2004: 9; Kavas, 2007: 106). Bugünkü Sudan'ın büyük ölçüde siyasi sınırları Türk-Mısır yönetimi döneminde ortaya çıktığı söylenebilir. İsmail Paşa döneminde ulaşılan sınırlar; Kuzeyde Nil nehri üzerinde 2. Katarakt'tan başlayarak güneyde göller bölgesine kadar; doğuda Kızıldeniz Sahillerinden başlayıp batıda büyük ölçüde günümüz Çad-Sudan sınırlarının belirlendiği hatta kadar genişletilmiştir (Sidahmed, 2004: 9).

İsmail Paşa döneminde Sudan'da sınırların genişletilmesi siyasetinin bir sonucu olarak bölge üzerinde devlet otoritesi daha da arttırılmış ve köle ticaretinin engellenmesi için de önlemler alınmıştır. Diğer yandan İsmail Paşa'nın Avrupalı ve Amerikalı memurlara bölge yönetimi üzerinde etkin görevler vermesi, başlangıçta faydalı sonuçlar doğurmuş ve bu Avrupalı idareciler tecrübe ve yetenekleri ile bölgede devlet otoritesinin artmasına katkıda bulunmuşlardır. Ancak gayrimüslimlerin devlet memurluklarına çokça getiriliyor olması ve bunun yanında getirilen Avrupalı yöneticilerin yerel dilleri bilmemesi gibi durumlar, onların sık sık Mısırlı ve Sudanlı meslektaşları ile ters düşmelerine dolayısıyla da Sudan'da gerilimin artmasına sebep olmuştur (Holt,1970; 337).

1870lerde zengin köle tacirleri ortaya çıkarak bölgedeki köle ticareti üzerinde etkinlik kurmuşlardır. Bunlardan en etkili ve başarılı olan Bahre'l-Cebel'in doğusunda Muhammed Ahmed el Akkad ile Bahrü'l-Gazel bölgesinde Zübeyr Rahme Mansur'dur. Ahmet el Akkad 1870 yılında ölünceye kadar Gondokora güneyindeki ticareti tekelinde tutarak yönetmiştir. O öldükten sonra da damadı Muhammed Ebu Suud El Akkad şirketin faaliyet alanını güneyde Victorya Gölü'ne kadar genişletmiştir (Collins, 2008: 18). Zübeyr Rahme Mansur, Arapların Ja'aliyin koluna mensup olan Sudanlı bir fildişi ve köle tüccarıdır. İlk önce Flenk asıllı Alexandrine Tinne isimli bir batılı seyyahın muhafızlığını Rabih b. Fazlullah⁴¹ ile birlikte yaptığı görülmektedir. Bu seyyah Kahire'ye dönüşünde elindeki silahları Zübeyir Rahme Mansur'a vermiştir. O da henüz Mısır tarafından alınmamış olan Bahrü'l-Gazel bölgesine inerek bu bölgede kendine bağlı bir idare kurmuş ve burada özellikle köle ticaretini devam

⁴¹ Rabih b. Fazlullah 1880-1900 yılları arasında Çad Gölü havzasını Avrupalıların yaptıkları Afrika'yı paylaşma planları karşısında bu antlaşmalara göre bölgeyi işgal etmek isteyen Avrupalıların yıllarca durduran önemli bir devlet adamı ve bir komutandır (Kavas, 2000: 10).

ettirebilmek amacıyla kendine bağlı bir ordu teşkil etmiştir (Kavas, 2005: 57). Böylece kendisine büyük bir askeri güç oluşturarak 1856'da Güney Sudan'da köle ticareti ile ilgili faaliyetlere girişmiştir. 1865 yılına gelindiğinde Zübeyir Rahme Mansur kendine bağlı ordusu, yaptığı ittifaklar ve itaatine giren kabile şefleri ile birlikte Bahrü'l-Gazel eyaletinin gerçek hâkimi olmayı başarmıştır (Kramer, Lobban, & Lobban, 2013: 477).

Bu arada yüzyılın ortalarında Fas taraflarından gelerek Darfur'un güneyindeki Dar Fatrit bölgesinde güçlenen Muhammed El-Hilali, burada Darfur Krallığı'nın bünyesi altında kendi otonom krallığını kurmuş bulunmaktaydı. Ancak Muhammed El-Hilali kuzeyde köle ticaret güzergâhının ulaştığı Dar Fatrit bölgesine hâkimi olduğu halde kendi içinde büyüyen anlaşmazlıklar sebebi ile Cafer Mazhar Paşa'dan (1866-1869) sığınma talebinde bulunmuştur. İsmail Paşa bu kişiyi Bahrü'l-Gazel bölgesinde hâkimiyet alanını genişletebilmek için kullanabileceği bir araç olarak görmüş ve onu desteklemiştir. İsmail Paşa'nın onayı sonucunda Darfur Sultanı'nın bu duruma karşı olmasına rağmen Bahrü'l-Gazel bölgesine idareci olarak Muhammed El-Hilali atanmıştır. Ancak bu bölgede güçlü bir köle tüccarı konumundaki Zubeyr Rahme Mansur, Muhammed El-Hilali ile anlaşmazlık içine girmiş ve taraflar arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Bu savaşta Zubeyr Rahme Mansur galip gelerek Muhammed El-Hilali'yi öldürmüş ve Bahrü'l-Gazel bölgesinde rakipsiz bir güç haline gelmiştir. İsmail Paşa, Zübeyir Rahme Mansur'un bu bölgedeki etkinliğini kıramayınca onu Bahrü'l-Gazel valisi olarak atamak zorunda kalmıştır (Aralık 1873). Bu gelişmelere rağmen İsmail Paşa kendi hâkimiyet alanını ve kurmayı istediği Afrika İmparatorluğu'nun sınırlarını Bahrü'l-Gazel de sınırlarına dâhil olmak kaydıyla daha da genişletmeyi başarmıştır (Holt, 1961: 67).

Darfur bölgesi, İsmail Paşa dönemine kadar alınamamıştır. Ancak İsmail Paşa'nın kendi döneminde ulaşmak istediği hedefler arasında, ilk olarak Mehmet Ali Paşa zamanında gerçekleştirilememiş olan Darfur'u Sudan sınırlarına katmak ve ikinci olarak da Habeşistan'a hâkim olmak fikirleri bulunmaktaydı (Holt, 1970: 338).

Bahrü'l-Gazel Valiliği'ni ele geçirmiş olan Zübeyir Rahma Mansur'un Darfur Sultanı'ndan kendi ordusu için istediği zahirenin verilmemesi iki tarafın arasının açılmasına sebep olmuştur. Üstelik bu olay Darfur'dan yola çıkmış bir köle kervanının Mısır sınırlarına girer girmez Mısırlılar tarafından el konması zamanına rastlamış ve

durum daha da kötüleşmiştir. Sonuçta Mısır'ın teşviki ile beraber Zübeyr Rahma Mansur, Darfur üzerine yürümüştür (Kavas, 2007: 114). Böylece Solong Hanedanı'ndan Sultan İbrahim ile Mısır Hidivliği komutanı Zübeyr Paşa (Sudan'ın Cavlı kabilesinden) kuvvetleri arasında 24 Kasım 1874'te Manvaşi Savaşı yapılmış ve Darfur Sultanı bu savaşta yenilmiştir. Böylece Darfur Sultanlığı bağımsızlığını yitirerek Mısır hâkimiyeti altına girmiştir (Nour 2006b: 369). Bu sırada Sudan Valisi İsmail Eyüp Paşa'nın da desteklediği Zübeyr Rahma Mansur'un ordusunun 100 bin kişiye ulaştığı rivayet edilmiştir. Neticede Zübeyr ordusu başarılı olmuş, Darfur ele geçirerek başkent El-Faşhir'e girmiş ve Sultan İbrahim de öldürülmüştür. (Kavas, 2007: 114). Böylece Darfur, Zübeyr Rahme Mansur tarafından Sudan sınırlarına dâhil edilmiştir (Holt, 1970: 338).

Bu başarının arkasından Zübeyr Rahme Mansur Kahire'ye davet edilerek İsmail Paşa tarafından "Paşa" ünvanı ile ödüllendirilmiştir. Ancak burada beklemediği bir sürpriz ile karşılaşmıştır. Zübeyr Rahme Mansur, Mısır'da esir alınarak Kahire'den ayrılmasına müsaade edilmemiştir. Bu süreçten sonra ev hapsinde gözetim altında tutulmaya başlayan Zübeyr'in valilik yaptığı bölgede daha da güçlenebileceği endişesi karşısında bu tedbire başvurulduğu anlaşılmaktadır. Gözaltı hapsinden yirmi yılı aşkın bir sürenin sonunda ancak Sudan'da İngiliz yönetiminin başlayacağı 1899'da kurtulabilecektir (Collins, 2008: 19).

Zübeyr Rahma Mansur'un köle ordusu ile güney'e yapmış olduğu seferler sırasında uyguladığı sert ve baskıcı tavırlar bu bölgedeki devletleri olmayan topluluklar üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Bir başka ifadeyle kuzeyden gelen Müslüman güçlerin yapmış olduğu baskılar, güneydeki Müslüman olmayan topluluklar üzerinde düşmanlığı körüklemiş ve günümüzdeki Sudan'da siyasi bölünmeye kadar giden ayrılığın tarihi zeminini ortaya çıkarmıştır.

Zübeyr Rahme Mansur, Kahire'ye giderken Darfur'da kendi yerine oğlu Süleyman'ı bırakmış bulunmaktaydı. Zübeyr'in Kahire'de tutulması ve ardından Mısır idaresi tarafından Darfur yöneticisi olarak Zübeyr'in yerine bir Avrupalı'nın görevlendirilmesi Darfur'da isyan çıkmasına sebep olmuştur. Zübeyr Rahme Mansur'un oğlu Süleyman da Bahrü'l-Gazel'de isyan etmiştir. Ancak her iki isyan da birbirinden bağımsız ve koordinasyonsuz olduğundan Sudan Genel Valisi General

Gordon ve onun emrinde hareket eden İtalyan maceraperest Romolo Gessi tarafından bu isyanlar bastırılabilmiştir (Lutskiy, 2011: 233; Al-Rahman, 1969: 15).

Diğer yandan İsmail Paşa her ne kadar Sudan bölgesinde Köle ticaretini sonlandırmak üzere faaliyetlere girişmiş olsa da bunda başarılı olamadığı görülmektedir. Sudan’da köle ticaretini ortadan kaldırmak konusunda görevlendirilen memurların rüşvet ve iltimas ile iş yapıyor olmaları bu başarısızlığın en önemli sebeplerindendir. Müslüman memurların durumu böyle olunca İsmail Paşa, güvenilir Gayrimüslim memurların bölgede görevlendirilmesine ikna olmuş ve 1869’da Samuel Baker’ı Sudan için görevlendirmiştir (Collins, 2008: 18).

Samuel White Baker, İsmail Paşa’nın Sudan’a görevlendirdiği ilk Avrupalı görevlilerden olmuştur. O, bu göreve getirilmeden önce Nil kaynaklarını aramak üzere bölgeye gelen bir İngiliz seyyah olarak ortaya çıkmıştır. Albert Gölü’ne vardığında bu emelini gerçekleştirdiğini düşünerek Mısır’a geri dönmüştür. Ancak bu zorlu yolculuğu eşi ile birlikte tamamlamış olması Hidiv İsmail Paşa’nın dikkatini çekmiş ve onu bu bölgelerde değerlendirmek istemiştir. Böylece İsmail Paşa Samuel Baker’a paşalık ünvanı vererek Ekvator vilayetini kurdurtmuş ve buranın yönetimini ona bırakmıştır (Kavas, 2005: 68). Baker Paşa, güneye yaptığı seferler ile Sudan sınırlarını Viktorya Nili’nin kuzeyindeki Fatiko’ya kadar genişletmiştir.

Hidiv İsmail Paşa, Samuel Baker’dan Güney Gondokoro hâkimiyetini sağlamak, köle ticaretini bastırmak, düzenli bir ticaret sistemi kurmak, Ekvator Göllerine gemi ulaşımını açmak, bölgede her biri 3 gün yürüyüş uzaklığında ve merkezi Gondokoro olmak kaydıyla askeri üsler ve ticaret depoları kurmak görevlerini yerine getirmesini istemiştir (Budge, 1907: 227). Böylece Samuel Baker Ekvatorial Bölge Valisi olarak göreve başlamıştır.

Diğer yandan İsmail Paşa, Mısır’da kurduğu pamuk üretim sisteminde sulamanın hayati bir öneme sahip olduğunu farketmiş ve bu sebeple Nil havzasına hâkim olmanın mutlak surette gerekliliğini düşünmüştür. Nil’e hâkim olmak konusunda gerekirse Habeşistan ve Ekvatorial Afrika’da savaşları göze alabilecek bir siyaset takip etmiştir. Samuel Baker’in göreve getirilme sebeplerinden biri de bu genişleme siyasetinde onun da katkısı olacağı düşüncesidir. Sonuçta Baker, Ekvatorial

Bölge ve Lado şehrinin başına getirilmiştir. Arkasından da Albert Gölü ve Unioro'ya bir dizi sefer düzenleyerek Nil havzasına hâkim olmak üzere İsmail Paşa'nın siyasetine uygun faaliyetlerde bulunmuştur (Lutskiy, 2011: 232).

1874'te yine bir İngiliz olan Charles George Gordon, Samuel Baker'in yerini alarak Ekvatorial Eyalet valiliğine görevlendirilmiştir. Çin'de başarıları ile tanınmış bir asker olan Gordon, Ekvatorial Eyaletin Valisi ünvanı ile bölgeye gelerek Lado'ya yerleşmiştir (Holt, 1961: 67-68). Baker'in güneye yaptığı seferleri devam ettirerek Victorya Gölü'ne ulaşmış, Uganda yöneticisine bir elçi göndermiştir. General Gordon'a valiliği sırasında İtalyan Romola Gessi, Alman Eduard Schnitzer (Emin Paşa), Fransız Linan de Belfont, Amerikalı Long gibi birçok Avrupalı da eşlik etmiştir. Beyaz Nil'de sınırlar genişletilmeye çalışılırken bu arada eşzamanlı olarak Mavi Nil'de Habeşistan üzerine doğru askeri faaliyetler de sürdürülmüştür. Mısır kuvvetleri 1867'de Berbera'yı, 1875'te günümüz Somali sınırlarında bulunan Zeyla şehirlerini ele geçirmişlerdir.

1871'de Musavva Valiliği, nüfuzu tüm Sudan'ı kaplamış ve etkili bir kişilik olan İsviçreli Munzinger'e verilmiştir. Munzinger, Habeş Kralı VI. Yohannes (1868-1889)'e karşı harekete geçerek Ailat Köyü topraklarını satın almış ve burayı hâkimiyetine katmıştır. Böylece Senhit bölgesi de sınırlara dâhil edilmiştir. Munzinger, Avsa Gölü civarında Shoa kabilelerinin hücumuna uğrayarak yenilmiş ve öldürülmüştür (1874). Bu arada Mısır ordusunun bir kısmı Zeyla Limanı'ndan Guardafui Burnu'na kadar Somali sahillerinde ilerlemişlerdir.

Harar Emirliği'nin Mısır'a katılması da İsmail Paşa Hidivliği döneminde gerçekleşmiştir. 1866'da Harar Emiri Ahmet vefat etmiş ve yerine halk tarafından sevilmeyen ve Galla ile birleşen Muhamed b. Ali geçmişti. Harar ahalisi bu durum karşısında tepki göstermiş akabinde de İsmail Paşa'dan yardım isteyerek Mısır'a katılmak istediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Rauf Paşa komutasındaki Mısır birlikleri 1875'de Harar Emirliği'ne son vererek Harar'ı Mısır Hidivliği topraklarına dâhil etmiştir. 1875 yılının sonlarında Zanzibar'ı da topraklarına katmak isteyen İsmail Paşa, Mc Killop Paşa komutasında bir kuvvet ile Juba Nehri ağzına kadar ilerleyip burada bir üss inşa etmeyi planlamıştır. Mc Killop'un faaliyetleriyle beraber General Gordon'un da Viktorya Gölü'ne kadar Yukarı Nil'de ilerlemiş olması bir kısaç

hareketi ile Zanzibar'daki Seyyid Bargaş adlı hükümdarın tahtını tehlike içine sokmuştur. Bu seferlerle Doğu Afrika'nın kuzey bölgeleri ciddi anlamda Mısır güçlerinin tehdidi altındayken Mc Killop'un aniden geri çağırılması üzerine bu tehdit ortadan kalkmıştır.

Musavva Valiliği'ne Munzinger'in ölümünden sonra İsmail Paşa tarafından Danimarkalı Albay Abrendrup Paşa getirilmiştir. Tigre bölgesinde Gundet'e kadar ilerleyen Abrendrup, 6 bin kişilik ordusu ile bu bölgede Habeşistan'a karşı yenilmiştir. Bunun üzerine Kahire'den Albay Loring ve Mehmet Ratıp Paşalar komutasında 15-20 bin kişilik bir ordu Habeşistan üzerine gönderilmiştir. Ancak bu ordu, Habeş Kralı IV. Yohannes tarafından Musavva'ya 35 mil mesafede Asmara ile Aduva arasındaki Kura adlı yerde müthiş bir bozguna uğratılmıştır (Orhonlu, 1996a: 150-151). 1875-1876'da Mısır kuvvetleri Habeşistan'ın dağlık bölgelerine doğru sokularak ancak Aduva'yı ele geçirebilmişlerdir. Netice itibari ile Habeşistan'da verilen mücadele, Beyaz Nil'deki gibi başarılı olamamış ve Mısır kuvvetleri bazı kıyı bölgeleri hariç Habeşistan'dan çekilmek zorunda kalmışlardır (Lutskiy, 2011: 232-233).

1877'de General Gordon, Darfur ve Bahrü'l-Gazel'de çıkan isyanları bastırması ile gösterdiği yararlılıktan dolayı Sudan Genel valisi olarak İsmail Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Onun Sudan valisi olması ile kendi ekibi ve yandaşları da Sudan yönetiminde önemli görevlere getirilmişlerdir. Örneğin Alman Eduard Schnitzer (Emin Paşa) Ekvatorial Bölge Valisi olarak görevlendirilmiş, Süleyman bin Zubeyr'i yenilgiye uğratan İtalyan Romola Gessi Kordofan Valisi, Avusturyalı Selatin Paşa Darfur Valisi, İngiliz Lupton Bahrü'l-Gazel yöneticisi ve Alman Gigler ise Gordon'un en yakın yardımcısı olmuştur. Sudan, her ne kadar Mısır idaresi altında gözüktüyorsa da artık Avrupalı sömürgeci güçlerin el atmış olduğu bir takım girişimci ve maceracıların mülkü haline dönüşmeye başlamıştır. Bu idareciler halka aynî ve nakdî ağır vergiler yükleyerek Sudan'da sömürü düzenini yerleştirmekte önemli bir aktör haline gelmişlerdir. Ancak baskıcı tutum ve tavırlar karşısında Sudan halkının ezilmeye başlaması ileride Avrupalı ve Mısırlı yöneticilere karşı bir isyan dalgası meydana getirecektir. Mehdi isyanı adı verilen bu ayaklanma tüm Sudan'ı saracak ve Sudan'da Mısır hâkimiyetine son veren bir mahiyet alacaktır (Lutskiy, 2011: 232-233).

4.3 İsmail Paşa'nın Sudan'da Islahat Çalışmaları

İsmail Paşa'nın, kendi döneminde Mısır ve Sudan'ın modernleştirilmesi konusunda bir takım girişimlerde bulunduğu görülür. Modern Mısır ve Modern Sudan'ın inşasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa devrinden sonra en etkili dönem İsmail Paşa dönemi olmuştur. Çağdaşlaşma ve gelişmeyi sağlamak üzere İsmail Paşa, kendi idaresi altındaki Mısır ve Sudan'da Türkleri, Arapları ve Avrupalıları, sadakat esasına bağlı olarak üst düzeyde önemli makamlara getirmeye başlamıştır. İsmail Paşa'nın kendine bağlı ve iş bilen bu yöneticileri devlet görevlerine getirerek ülkenin kısa sürede gelişmesini temin etmeye çalıştığı söylenebilir. Ancak diğer yandan İsmail Paşa tarafından gayrimüslim yöneticilerin Müslüman teb'anın başına yönetici olarak atanıyor olması Müslüman halkın ciddi anlamda tepkisini çekmeye başlamıştır (Holt,1970: 327-328).

İsmail Paşa'nın, Hidivliği süresince ulaşmak istediği hedeflerden biri de batı teknolojisi ile Mısır ve Sudan'ı buluşturmak konusu olmuştur. Bu sebeple demiryolları, nehir vapurları, telgraf ağları, modern bir ordu, devlet okulları ve postane servisi gibi imkânlarla Mısır ve Sudan'ı çağdaştırmaya çalışmıştır. Bununla beraber ülkede refah ve güveni arttırmak üzere batı emperyalizminin sembolü, köle ticaretini kaldırmak istemiştir. Ayrıca ülkesinin sınırlarını daha da genişleterek sağladığı mali kaynaklarla tüm bunları daha kolay gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Mısır Valisi olduktan sonra vakit kaybetmeden amaçları doğrultusunda faaliyetlere başlamıştır (Collins, 2008: 17).

İsmail Paşa 1866 yılında Genel Vali sıfatıyla Cafer Mazhar Paşa'yı Sudan'a atamıştır (Budge, 1907: 226). Cafer Paşa görev yaptığı süre içinde orduda disiplini sağlamıştır. Bunun yanı sıra Şaykiye düzensiz birliklerinden oluşan bir polis gücü kurarak bununla Bahrü'l-Gazel bölgesindeki köle ticaretini kırmak istemişse de köle tüccarlarının, kaçak olarak veya rüşvet yolu ile yine bölgede köle ticaretini devam ettirdikleri görülmektedir (Collins, 2008: 18).

İsmail Paşa'nın amaçları doğrultusunda Campaigne De Soudan adlı şirket 1863'te Sudan demiryolları inşasına başlamıştır. Bunun dışında Hartum tersanelerinde yandan çarklı vapurların inşasına girişilmiş ve inşası biten vapurlar Beyaz Nil üzerinde

ulaşımında kullanılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bu vapurların, Sudan içlerinde yukarı Nil havzalarına kadar Mısır hâkimiyetinin genişletilmesi konusunda da önemli katkıları olmuştur. Vapurlar bahsedilen bölgede mücadele eden orduya gereken malzemelerin ulaştırılması konusunda etkili şekilde kullanılmıştır. Diğer yandan İsmail Paşa, Mısır'ın telgraf sistemini Sudan'a taşımayı hedeflemiştir. Zira bu vesileyle Sudan'da otoritesini daha da kuvvetlendirebilecektir. Böylece telgraf hattı, 1866'da Vadiyi Halfa'ya, 1874'te Hartum'a ve 1875'te Sevakın'e ulaşmıştır. Telgraf hattı kısa zamanda posta servisi ile senkronize hale getirilerek ülkenin en ücra bölgelerine kadar haberleşme ağı tesis ve temin edilmiştir. 1880 tarihine ulaşıldığında postane hattı batıda Darfur bölgesindeki El-Faşir'e, güneyde ise Faşoda'ya kadar uzanmış bulunmaktaydı. Bu haberleşme ağı sayesinde bahsedilen en uzak iki yerden gönderilen bir posta 11 gün içinde Hartum'a ulaştırılabilmekteydi.

İsmail Paşa'nın en önemli projesi ise hayalini kurduğu Afrika imparatorluğu için kendisine gereken modern orduyu oluşturma projesidir. 1866'da bu amaçla orduda modernizasyona gitmiştir. Ağızdan dolma standart silahların yerine, Amerika'dan gelen aralıksız ateş edebilen Remington tüfekleri ve yine batıdan getirilen Krupp⁴² topları ile ordu teçhiz edilmeye başlanmıştır. Bu arada İsmail Paşa batılı uzmanlardan askeri alanda yararlanmayı da ihmal etmemiştir. Mısır ordusunun başına bu dönemde atamış olduğu Amerikalı Tümgeneral C.P. Stone sayesinde askeri sistemin modernizasyonu konusunda batılıların tecrübelerinden istifade etmiştir (Collins, 2008: 17).

Sudan'da yapılan ıslahatlardan bir diğeri de İsmail Paşa tarafından Samuel Baker'e Ekvator vilayetini kurdurması ve Baker'in buraya vali olarak tayin edilmesidir. Daha sonra General Gordon'un Ekvator bölgesi valisi olduğu dönemde bazı idari ve askeri düzenlemelere gidilmiştir. Bu dönemde İsmail Paşa'nın onayıyla General Gordon, sınırlarını Uganda'ya kadar genişletmiştir. Bu sebeple Ekvator bölgesinde idari birimlerin kurulması bir ihtiyaç haline gelmiştir. General Gordon bölgeyi yürüme mesafesinde birimlere ayırmış ve bu birimlerde hükümet istasyonları kurmuştur. Bu istasyonlar ve aralarındaki mesafeler şu şekildedir: Lado eyalet merkezi

---

⁴² Krupp firması, 1811'de Friedrich Krupp (1787-1826) tarafından kuruldu. O zaman Krupp, küçük bir çelik döküm fabrikasıydı. Friedrich'in oğlu Alfred Krupp, (1812-1887) bunu genişletti ve dünyanın en büyük çelik döküm fabrikası haline getirdi. Ayrıca, silah imalatına başladı (wikipedia.org/wiki/Krupp).

olmak üzere Lado'dan Refaj'a yarım gün; Refaj'dan Bedden'e yarım gün; Bedden'den Kerri'ye 1,5 gün; Kerri'den Moogi'ye yarım gün; Moogi'den Labore'ye 1 gün; Labore'den Dufile'ye 1,5 gün; Dufile'den Nil kıyısından uzak iç bölgelerde bulunan Fatiko'ya 2,5 gün; Dufile'den henüz hükümet istasyonunun yer almadığı Magungo arası 3,5 gün ve Fatiko'dan Foveira arası 3,5 gün. General Gordon kurulan bu istasyonlarla coğrafya üzerinde devlet otoritesini arttırmaya çalışmıştır (Moore-Harell, 2010: 154-155).

5. Sudan'ın Mısır Hâkimiyetine Girmesinin Sonuçları

1821'den itibaren başlayan ve Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaleti vasıtası ile yönetimini temin ettiği Sudan hâkimiyeti, 1881'deki Mehdi ayaklanmasına kadar devam etmiştir. Bir başka açıdan ise isyan döneminde henüz resmen bir devlet ilanı olmadığından Osmanlı hâkimiyeti Mehdi Devleti'nin kurulduğu 1885'e kadar devam ettirilebilir. Zira Mehdi kuvvetleri başkent Hartum'u ele geçirdiğinde (1885) aynı yıl Ombdurman merkezli Mehdi Devleti'nin kurulduğu da ilan etmişlerdir. 1885 yılı esas alındığında 64 yıl devam etmiş olan Sudan'daki Türk yönetimi⁴³ Sudan'da Osmanlı yönetimine ait önemli izler bırakmakla birlikte, bu ülkeyle Türkiye arasında tarihi bağların kurulmasına da vesile olmuştur.

Öncelikle Kavalalı'nın bölgeye sevk ettiği askeri birlikler Func'a bağlı tüm federasyon ve devletçikleri Osmanlı Devleti hâkimiyetine dâhil etmiştir. Böylece Sudan'da 16. yüzyıldan beri varlığını devam ettiren Func Devleti, Mehmet Ali Paşa'ya bağlılığını bildirerek siyasi varlığını kaybetmek durumunda kalmıştır. Bununla beraber Func hâkimiyetindeki kabileler -ki bunlar her birinin başında "Mek" adı verilen aşiret ağaları bulunan Şaykiye, Caalîn, Rubatat ve Meyrafab gibi kabilelerdi- Osmanlı Devleti'nin Mısır eyaleti idaresi altında birleştirilmiştir (Nour, 2006: 37). Ancak o dönemde Darfur henüz Osmanlı Devleti'ne katılabilmemiş değildir⁴⁴. Darfur hariç olsa da Kavalalı döneminde Sudan'da büyük ölçüde siyasi birlik ve bütünlük sağlanmış olduğu söylenebilir.

⁴³ Mehdi ayaklanmasının başadığı tarih olan 1881 esas alınacak olursa Sudan'da Türk idaresi 60 yıl hüküm sürmüştür.

⁴⁴ Darfur, Hidiv İsmail Paşa'nın bölgeye gönderdiği birlikler tarafından ve en son hâkimiyet altına alınan Sudan toprağıdır (Kavas, 2007: 105-120).

İsmail Paşa döneminde Darfur bölgesini Mısır hâkimiyetine katmak mümkün olmuştur. Böylece Nubye, Nil Vadisi ve Darfur o zamana kadar tek bir idare altında birleştirilememiş olmasına rağmen artık bir idare altında toplanmış bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne bağlı Mısır idaresi çatısı altında birleşen Sudan'da siyasi birliğin sağlanmış olması, Sudanlılık aidiyetinin oluşmasında da etkili olmuştur. Coğrafya'ya bağlı bu aidiyet bilinci sonraki dönemlerde yabancıların Sudan'da kurmak istediği idari sistemlere ya da sömürgeci düzene karşı bir baş kaldırı halinde tezahür etmiştir.

Diğer yandan yeni kurulan idare, Sudan'a ilk defa bölgeler arası bir devlet bürokrasisinin yerleşmesini sağlamıştır (Kavas, 2009: 462). Mısır hâkimiyeti ile başlayan dönem ile bölgede tesis edilen devlet teşkilatı, devlet bilinci ve sistematığı günümüz Modern Sudan'ın ortaya çıkışında önemli bir etkiye sahip olduğu muhakkaktır. Modern Sudan'ın kodlarının oluştuğu bu yeni döneme, Sudan'lı tarihçiler "Türkiye dönemi" (Ahdü't-Türkiye) adını vermişlerdir. Bu dönemde sadece Mısır'dan gönderilen Türk memurları değil aynı zamanda Avrupalı memurların da Sudan bürokrasisinde yer alabildikleri görülmektedir (Kavas, 2008, makalede sayfa yok).

Sudan'da, Osmanlı yönetiminin başladığı ilk dönemden itibaren Mısır idari sistemine benzer bir şekilde idari birimlere ayrılarak devlet otoritesi temin edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ülke müdürlüklere ayrılmıştır. İlk müdürlük (valilik manasında) Ali Hurşit Bey zamanında ihdas edilmiştir. Müdürlükler kâşifliklere, kâşiflikler şeyh'ül-meşayihliklere bölünmüştür. Her bir köyün idaresine şeyh ve her on bir köyün idaresine ise şeyhü'l-meşayih bakmıştır. Her şeyhü'l-meşayih (kaymakamlık) vergi toplayan ve asayişini temin eden 10 Arap süvari ve 14 Piyade askeri bulunmaktaydı. Ali Hurşit Paşa (1826-1838) döneminde, 1835'ten itibaren Sudan genel valilerine "hükümdar" ünvanı verilmeye başlanmıştır. Mehmed Said'in hidivliği zamanında (1879-1892) bu ünvan "müdür-i umumi" olarak değiştirilmiştir (Orhonlu, 1996a: 143-144).

Osmanlı yönetiminde büyük toprak sahiplerine özel mülkiyet hakkı tanınmıştır. Diğer yandan yabancı ülkelere verilmiş kapitülasyonların Sudan'a girmesi engellenmeye çalışılmıştır. Yönetimde dil olarak Türkçe üstün olduğu halde Mısır ve Avrupalı memurların da idari işlerde görevlendirilmiş olmaları Türkçe üzerinde

olumsuz etki oluşturmuştur.

Mehmet Ali Paşa zamanında Sudan’da Türkçe eğitim yapılmıştır. Vali Abbas Paşa zamanında ise Sudan’da ilk modern okul kurma faaliyetleri başlamıştır. Bu okullarda Sudan halkının yanı sıra mülki ve askeri erkânın çocukları (Evlad’ı et-Türk) ve Hartum, Dongola ve Sennar’dan Sudanlı ileri gelenlerin çocukları bir arada eğitim görmüşlerdir. Abbas Paşa’nın ölümünden dolayı bu okulların ömrü 8-9 ay gibi kısa bir zaman dilimi ile sınırlı kalmıştır. Okullar 1853-54 öğretim yılı sonunda ortadan kalmıştır. Ancak Hidiv İsmail Paşa zamanında modern eğitim kurumlarının tekrar eğitim hayatına girmesiyle Sudan’da ilk defa düzenli bir şekilde Türkçe eğitimi başlamıştır. Böylece yerli halk Türkçe’yi öğrenme imkânına kavuşmudur. Türkçe öğretmek üzere öğretmenler, Kahire’den bölgeye gönderilmişlerdir. Türkçe eğitim yapan bu okulların sayısı zamanla Sudan’ın farklı şehirlerinde 7’ye kadar çıkmıştır. Ancak Gordon Paşa’nın Sudan valisi olması ile bu okullar 1877’de kapatılmış ve Sudan’da Türkçe eğitiminin önü kapanmıştır (Hazar, 2011: 131).

Mehmet Ali Paşa’nın Sudan’daki iktidarının ilk yıllarından itibaren tarımı geliştirmek üzere önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu konuda gerçekten kapsamlı modernizasyon paketleri hazırlamış ve uygulamıştır. Bu çerçevede yeni ürünlerin tanıtılarak tarımsal çeşitliliğin artırılması amaçlanmış ve bahçecilik, çiftçilere anlatılmıştır. Ekilip biçilmesi teşvik edilerek tanıtılan ürünler arasında şeker kamışı, pamuk, çivit (indigo) ayrıca buğday ve mısırın yeni çeşitleri yer almıştır. Dongola bölgesinde yer alan çivit fabrikaların üretim verilerine bakıldığında sürekli ve etkileyici büyüme fark edilmektedir⁴⁵. Modernizasyon paketinde ayrıca yeni teknolojilerin Sudan’a taşınması tanıtılması da yer almıştır. Sudan’daki su çarkları teknik açıdan üstün olan Mısırlıklar ile değiştirilmiştir. Bunun yanında Mısır’dan tecrübeli çiftçiler ve teknisyenler getirilerek köklü düzenlemeler yapmıştır. Eğitim planı çerçevesinde Kahire’nin özel okullarında Sudanlı tarım teknisyenleri yetiştirilmiştir (Elnur, 2009: 7-8).

Sudan’da Mısır idaresi emrinde çalışan Samuel Baker 1865’te iki kere Sevakin’i ziyaret etmiştir. O dönemlerde Mısır’dan Sudan’a gitmek için gemiyle

⁴⁵ Dongola çivit fabrikaları üretim verileri konusunda bkz: EK-11

Sevakin Limanı'na varmak Sudan'a en rahat ve hızlı gidişin yolu olmuştur (Nour, 2006: 14) Sevakin Limanı, Sudan mallarının dış pazarlara açılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Sudan'ın Mısır yönetimine girmesi sonrasında Sudan coğrafyasında da ziraî olarak pamuk ekimi başlatılmış ve bunun Sudan dışına satılmasında da Sevakin Limanı önemli bir yer tutmuştur (Kavas, 2009: 462). 1872'de bir Osmanlı denizcisi olan Ahmet Efendi, Sevakin'i ziyaret ettiğinde limanda çok fazla pamuk ticareti yapıldığını kaydetmiştir. Zira o dönemde Taka şehrinde pamuk yetiştirilmekte ve pamuklar buradan önemli bir ticaret limanı olan Sevakin'e getirilmekteydi (Nour, 2006: 14).

Mehmet Ali Paşa kölelerden kurmayı düşündüğü ordu konusunda hayal kırıklığı yaşayınca bundan ümidini keserek Sudan topraklarında köle yerine altın, Arap zambkı, hayvancılık ve deve kuşu tüyü gibi diğer ekonomik kaynaklara yöneldiği görülmektedir (Elnur, 2009: 7). Köle ticareti daha çok özel tacirlere bırakılmıştır. Bununla beraber Sudan'da Mısır hâkimiyetinin ilk 20 yılında köle ticareti konusunda büyük bir artış yaşanmıştır. Mısır yönetiminin Sudan'dan istemiş olduğu yıllık vergilerin köleler üzerinden ödenmesi köleciliği teşvik etmiştir. Diğer yandan Nil havzası ve kuzeydeki verimli arazilerde tarımsal faaliyetlerde köleler kullanılmış ancak verimsiz arazilerde ise özgür tarım işçileri çalıştırılmıştır (Nakash, 2005: 44). Sudanlı kölelerin akıbetleri ile ilgili 1814'te bölgeyi gezmiş olan J. L. Burckhardt ilgi çekici bilgiler vermektedir. Burckhardt'ın Mısır'dan başlayan yolculuğu Şendi üzerinden geçerek Sevakin'de sonlanmıştır. O, Mısır'da tahminen 40.000 siyahi köle olduğunu ve bunların üçte ikisinin erkek üçte birinin kadın olduğunu söyler. Ancak 1815'te Mısır'ı saran veba salgınında sadece Kahire'de 8.000 kölenin öldüğünden bahsetmektedir (Nugud, 2013: 49). Köleliği azaltmak konusunda en önemli adımlar ve samimi çabalar Hidiv İsmail Paşa zamanında (1863-1879) ortaya konmuşsa da bunun tamamen önüne geçilemediği de görülmektedir (Nakash, 2005: 44).

Sudan'da ticaret, 1820'ye kadar iki ana ticaret güzergâhı üzerinden yapılmaktaydı. Birincisi Darfur ve Kordofan'dan Asyut'a gelen, diğeri Berber bölgesinden Sevakin'e ulaşan yol güzergâhı idi. Mısır döneminde bu güzergâhlar önemli ölçüde gelişmiştir. Nil nehri Sudan'dan ithal edilen malların taşınması konusunda Mısır için hayati bir öneme sahip olmuştur. Mısır hâkimiyeti döneminde

de Sevakin Limanı hem ihracat hem de ithalat konusunda en önemli liman olma özelliğini korumaya devam ettirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede sağlanan emniyet ortamı sonucunda Kızıldeniz ticareti yeniden canlanmış ve kısa sürede eski canlılığına ulaşmıştır (Orhonlu, 1996a: 142). 1870'lerden itibaren ise dış ticaret yoğunluğu azalmaya başlamış ve haliyle Mehdi isyanı döneminde de bu azalma daha da artarak devam etmiştir (Nakash, 2005: 51).

İKİNCİ BÖLÜM

SUDAN'DA MEHDİ DÖNEMİ

1. İslamda Mehdilik Anlayışı

Mehdi kelimesi hidayete eren doğru yolu tutan kişi anlamında “hedy” kökünden gelen bir kelimedir (Develioğlu, 1997: 602). Allah’ın kendisini doğru yola ulaştırdığı kimseye, hidayete ermiş anlamında *Mehdi* denir. Ancak bu kelime hadis kitaplarında ahir zamanda gelecek, haksızlık ve zulümlerin alıp yürüdüğü böyle bir zamanda yeryüzünde adaleti tesis edecek olan şahsiyetin adı olarak zikredilmiştir. Kuran-ı Kerim’de Mehdi hakkında ayetler yer almasa da muteber hadis kitaplarında Mehdilik kavramından bahsedilmiştir. Bu Hadis-i Şerifler çerçevesinde Mehdi, İslam tarihi boyunca hep bir kurtarıcı olarak baskı ve zulümlere maruz kalan Müslümanlar tarafından beklenen bir şahsiyet olagelmıştır. Bu hadislerin müşterek ifadeleri çerçevesinde Mehdi, kıyamet alametlerinin ortaya çıktığı ve insanların iyice bozulduğu bir zamanda doğudan ortaya çıkacak, nesebi Hz Peygamber’in (sav) soyundan, ismi Hz Peygamber isminden, babasının ismi de yine Hz Peygamber’in babasının isminden yani Muhammed b. Abdullah olacaktır. Zulmün her yeri kapladığı zamanda Mehdi, adaletle ortaya çıkacak ve dini kurtaracaktır. Kıyametin diğer alametleri olan Deccal’in ortaya çıkması ve Hz İsa’nın yeryüzüne inmesi, hep bu Mehdi hadisesinden sonra olacaktır. Geniş alınlı ve kargaburunlu olan Mehdi dünyada beş, yedi veya dokuz yıl yaşayacak ve İslam’a hâkim olacaktır (Fığlalı, 2014: 202). Aslında Mehdi anlayışı veya beklenen kurtarıcı, yalnızca İslam dininde değil, diğer dinlerde, özellikle de Yahudilik ve Hristiyanlıkta önemli bir yer tutmaktadır (Fığlalı, 2014: 179).

Panislamizm akımının kurucularından kabul edilen Afganlı düşünür Cemaleddin Afganî de “mehdilik hareketi her nereden gelirse gelsin ve her ne sebebe dayanırsa dayansın İslam toplumunun menfaatine bir şey getiriyorsa desteklenmelidir” görüşünü benimsemiştir (Şık, 2012: 31-50). Afgani’ye göre:

“Müslümanlar bir sıkıntıya düçar ve din-i mübîn cihetinden bir tehlikeye giriftar yahut bir devlet-i ecnebiye tarafından mahkûm

olduklarında kendilerinde meci-i mehdînin intizarı ol kadar kesb-i şiddet eder ki karanlık gecede geniş bir sahrada yolunu şaşırıp kendisine rehberlik edecek bir yıldızın zuhurunu fîrûğ-ı sabır ile intizar eden adama müşabih olurlar.”

(BOA, Yıldız Esas Evrakı, No: 34/76.)⁴⁶

İslam’da ilk mehdilik fikrinin ortaya çıkışı konusunda Şiiilerin etkili olduğu şeklinde görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerde meselenin siyasi, sosyal ve dini sebepleri göz önünde tutularak mantıkî bazı izahlar getirilmeye çalışılmıştır. Hilafet makamının Şiiilerin elinden çıkarak Hz Muaviye’ye intikal etmesi sonucunda Şiiiler ümitsizliğe düşmüş bulunmaktaydı. Bu zamanda Şiiilerden ileri gelenler, Mehdi’nin ortaya çıkacağını ve arkasından da Şiiilerin yeniden hâkimiyetlerine geri kavuşacaklarını onlara müjdelemişlerdir. Bu görüşü savunanlara göre, böylece İslamda ilk Mehdilik fikrinin ortaya çıkışı söz konusu olmuştur.

Tarih boyunca Hz İbrahim’e (as), Hz Muhammed (sav)’e, dört halifeye, Hz Hüseyin’e, Süleyman b. Abdulmelik’e, Hişam b. Abdulmelik’e ve bazı Abbasi halifelerine Mehdi denmiştir. Özellikle Hz Ali’ye hem “Hadi” hem “Mehdi” denmiştir. Ayrıca Ömer b. Abdulaziz’e Mehdi diyenler olduğu gibi mehdilikle ilgili bazı hadisleri de ona atfedenler olmuştur. Fatımi ve Muvahhidun devletleri de Mehdilik anlayışı üzerine kurulmuştur.

Hadislerde “Mehdiyi muntazır” (beklenen Mehdi) ünvanı ve mefhumu, zaman içinde birçok kimsenin kendisini mehdi ilan etmesine ya da çevresindekiler tarafından o kimseye Mehdi olarak bakılmasına sebep olmuştur. Hz Ali’nin azatlı kölesi Keysan Hz Ali’nin küçük oğlu Muhammed b. Hanefiyye’nin ölmediğini ve günün birinde bozulan düzeni yeniden tesis etmek üzere ortaya çıkacağını ilan etmesi İslamiyette ilk mehdilik olaylarından biridir (H. 81). Hicri 128’de Haris b. Şureyc, Hicri 132 senesinde Yezid’in torunu Ebu Muhammed kendilerini beklenen ve vadedilen Mehdi olduklarını söylemişlerdir. Haccac-ı Zalim’e karşı mücadele veren Abdullah b. Zubeyr’in de Mehdi olduğu iddia edilmiştir. Diğer yandan Halife Mansur, Mehdi hadislerinin yaygın olduğu kendi döneminde oğluna Mehdi ismini vermiş ve onun

⁴⁶ Belge için bkz: EK-13

beklenen kurtarıcı olduğunu vurgulamak istemiştir.

Makam, şöhret, menfaat ya da milli heyecan etkisi ile İslam dünyasının değişik coğrafyalarında Mehdilik iddiasında kişiler ortaya çıkmıştır. Burada şu ayrımı yapmakta yarar vardır. Kimi insanlar şarlatanlık yapıp kendi menfaatleri uğruna Mehdilik iddiasında bulunarak İslam dünyasının birliğini bozmuşlardır. Ancak kimi ibadet ve takva üzerine yaşayan insanlar da vardır ki müritleri ve aşırı hüsnü zanlarla kendilerine mehdi denmiş olsa da onlar genellikle bunu kabul etmemişlerdir.

Hindistan'da ortaya çıkan Mehdi Seyyid Muhammed (910/1504), Mağrip Mehdisi Abdullah b. Tûmert (524/1103), Hindistan'da İngiliz destekçisi olan Gulam Ahmed Kadiyâni ve Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed (1303/1885), 1895'te Hac ibadetinden döndükten sonra İngiliz ve İtalyanlarla savaşan Somali Mehdisi Muhammed b. Abdillâh Hasan (1339/1920), Amerikalı Müslümanların lideri Elijah Muhammed ve Es-Seyyid Muhammed Es-Sünûsî gibi kişiler Mehdiliğini ilan eden ya da Mehdi olduğuna inanılan kimselerdendir.

Mehdilik konusunda ortaya çıkan örnekler bakarak olumlu ya da olumsuz genel bir yargılama yapmak doğru olmayacaktır. Sudan ve Somali Mehdilerine bakıldığı zaman vatanlarını düşman işgalinden kurtarma amacı ile hareket etmiş oldukları görülmektedir. Bu anlamda kendi ülke ve insanlarına fayda sağlamak üzere ortaya çıkmışlardır. Ancak aksi durumlar da söz konusu olabilmıştır. Örneğin Hindistan Mehdisi Gulam Ahmed'in İngiliz işgaline karşı halkı pasifleştirdiği ve işgal yanlısı bir tutum izlendiği iddia edilmiştir (Saritoprak, 1997: 19).

2. Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed ibn es-Seyyid Abdullâh

Mehdi olduğu iddiası ile 1881'de İngilizlere karşı isyan başlatan Muhammed Ahmed ibn es-Seyyid Abdullâh, 12 Ağustos 1844 tarihinde Dongola yakınlarında Labab Adası'nda doğmuştur. Soyunun Hz Muhammed'e (sav) dayandığı iddia edilmiştir⁴⁷ (Holt, 1958: 37). Muhammed Ahmet'in ataları, ailesinin iddiasına göre 15.

⁴⁷Soy ağacı Naum Shucair tarafından, "The History and Geography of the Sudan" adlı kitabın 114. sayfasında şu şekilde kaydedilmiştir: Muhammad El-Mehdi, babası Abdullah, babası Mahal, babası Abdul-Vali, babası Abdullah, babası Muhammed, babası Hacı Şerif, babası Ali, babası Ahmed, babası Ali, babası Haseb Ün-Nebi, babası Sibr, babası Nasr, babası 'Abdülkerim, babası Husen, babası Aun

yüzyılda Mısır'dan Dongola bölgesine göç etmişlerdir. 19. yüzyıla kadar dini bakımdan yerel bir üne sahip oldukları görülmektedir. Zira onun yakın akrabalarından birisi Muhammed b. Sattî, tıp ve felsefede uzman bir kimseydi. Aynı zamanda Muhammed b. Sattî, Semaniye tarikatını Sudan'a getiren Ahmed et-Tayyib b. el-Beşîr'in (ö. 1824) müridi olmuştur. Kendisinin mezarı hâlâ Dongola'da ziyaret edilen bir türbedir. Muhammed Ahmed'in bahsi geçen yakın akrabası vasıtasıyla Semaniye Tarikatı ile de ailevi bağları başlamış olmaktadır (O'fahey, 2009).

Muhammed Ahmed'in babası Abdullah, bir kayık inşaacıdır. Çocukluğu döneminde ailesi ile birlikte güneye taşınmışlardır. Geldikleri yer Hartum'a yaklaşık 20 km mesafedeki Kararî olarak adlandırılan ve kayık yapımı için kerestenin kolay temin edilebildiği bir yerdir. Babası Abdullah burada vefat etmiş ve buraya gömülmüştür. Babası geride biri kendi ölümünden sonra doğan 4 erkek ve 1 kız çocuk bırakmıştır (Holt, 1958: 37).

Muhammed Ahmed Karari ve Hartum'daki okullarda eğitim aldıktan sonra Berber bölgesinde ünlü bir zat olan Şeyh Muhammed El-Kher'in yanında eğitime devam etmiştir. Daha sonra Hartum'a gelerek 1861'de Semaniye Tarikatı'nın Sudan'da kurucusu olan Şeyh Ahmed el-Tayyib el-Beşîr'in torunu Semaniye Şeyhi Muhammed Şerif Nuru'd-Dâim'in öğrencisi olmuştur. Onun yanında 7 yıl kalarak dini ilimler konusunda eğitimini tamamlamış ve sufilikte ün kazanmıştır. Hocasının izni ile tarikat şeyhi olarak tebliğ amaçlı ülkeyi dolaşmaya başlamıştır. Bu zamanda Hartum'da büyük amcasının kızı ile evlenmiştir. Kardeşlerinin kereste bulmak üzere Nil Nehri kıyısında Kavva yakınlarında Aba Adası'na yerleşmelerinde onlara eşlik etmiştir. Aba Adası, 1870'den itibaren onun hareketinin de merkezi olmuştur (Holt, 1958: 37-38).

Hocası Muhammed Şerif ile zaman içinde yollarının ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. E. A. Wallis Budge'ye göre Muhammed Şerif, oğlunun sünnet töreni için bir ziyafet düzenlemiştir. O davet sırasında ise misafirlerine şarkı ve dans gibi konularda müsamaha göstermiştir.

Allah, babası Negen Ad-Din, babası Osmman, babası Musa, babası Ebu El-Abbas, babası Yunas, babası Osman, babası Yakub, babası Abdülkadir, babası Hasan, babası Elvan, babası Abdülbaki, babası Sakura, babası Yakub, babası Hasan Es-Sabit, babası İmam Ali, babası Abu Talib (Budge, 1907: 241).

Muhammed Ahmed bu durumu haber alınca müzik, dans ve şarkı söylemenin Allah'ın emirlerine karşı gelmek olduğunu etrafındakilere anlatarak hocasının bu tavrını eleştirmiştir. Bunun üzerine hocası, onu Semaniye Tarikatı'ndan çıkartmış ve sonrasında Muhammed Ahmed'in kendisinin affedilmesi konusundaki isteklerini de karşılıksız bırakmıştır (Budge, 1907: 241-242).

Diğer bir görüş Naum Şukayr tarafından Ta'rih al-Sudan kitabında dile getirilmiştir. Muhammed Şerif öncelikle talebesi Muhammed Ahmed ile araları iyi olduğu dönemde onun teklifi ve çağrısı ile 1872'de Beyaz Nil kıyısında Aba Adası yakınlarında Al- Aradayb'a gelmiştir. Bu zaman zarfında muhtemelen 1878'de iki dini liderin arası açılmıştır. Şukayr bu konuda iki sebep üzerinde durmaktadır. Bunlardan biri, Muhammed Mehdi 1878'de Aba Adası'nda beklenen Mehdi olduğunu ilan etmesi üzerine Muhammed Şerif'i de kendi yanına danışman ve yardımcı olarak almak istemiştir. Ancak Muhammed Şerif bu teklifi reddetmesi üzerine ayrılık başlamıştır. Muhammed Şerif onu bu iddiadan vazgeçirmeye çalışmışsa da Muhammed Ahmet Mehdilik iddiasından vazgeçmemiş ve böylece Semaniye Tarikatı'ndan da çıkartılmıştır. Ancak bu iddiaya şüpheli yaklaşmakta fayda vardır. Zira Muhammed Şerif, başından beri Mehdi hareketinin hizmetine girmiş ve Mehdilik hareketinin sonuna kadar da Sudan'da kalmaya devam etmiştir. Bu açıklama muhtemelen 1898'den itibaren İngiliz yönetimine giren Sudan'da İngilizlere iyi görünme adına ortaya atılmış olmalıdır. Bu iddianın ikinci olarak şüphe oluşturan yönü de diğer tüm kaynaklar, Mehdilik iddiasının 1881'de ilan edildiğinde birleşirken yukarıda belirtilen kaynakta 1878 olarak ifade edilmesidir ve bu konudaki şüpheyi arttırmaktadır (Holt, 1958: 38).

Bir diğer iddiaya göre genç şeyh, Muhammed Ahmed'in her geçen gün artan popularitesi karşısında Muhammed Şerif'in bunu kendi otoritesi açısından bir tehdit olarak görmesi, anlaşmazlığın temel sebebini oluşturmaktadır. Muhammed Şerif, halk üzerindeki prestijini kaybetmek istememiştir. Bu dönüşümü körükleyen diğer olay da hocası Şeyh Muhammed Şerif'in oğlunun sünnet töreninde dans ve müziğe izin vermesi durumudur. Muhammed Ahmed'in islami kurallar çerçevesinde izah edemediği bu durum karşısında hocasının buna izin vermiş olmasını eleştirmiştir. Bunun üzerine eski hocası kendisine "Dongolavî insan görünümünde şeytandır."

şeklinde ağır ifadelerle onu Semaniye tarikatından kovmuştur. Defalarca Muhammed Ahmed hocasından af dilese de bu kabul edilmemiştir. (Holt, 1958: 40; O'fahey, 2009: 101).

Muhammed Ahmed bunun üzerine Mavi Nil üzerinde bulunan el-Müsellemiyye'li el-Kureyşî b. Ez-Zeyn'e (ö. 1878) bağlanmıştır. Yalnızca şeklen bağlı olduğu hocasının öldüğü yıl Kordofan'a bir ziyarette bulunmuştur. Kordofan onun dini liderler, tüccar ve kabile reisleri ile sıkı bağlar kurduğu bir yer olmuştur. Muhammed Ahmed, Kordofan'da Semaniye tarikatının bir zikri olan ve "hüve'l-kayyûm, hüve'l-kayyûm, Allâhu'l-kayyûm" zikirlerini Kordofan'a getiren ve bu dünyanın beyhudeliklerinden vazgeçmeyi telkin eden, kutsal bir kişilik olarak tanınmıştır. Bu açıdan ileride Kordofan, Mehdi devriminin de beşiği olmuştur (O'fahey, 2009: 101).

Muhammed b. Ahmed, 1878'de Şeyhi olan el-Kureyşî'nin ölümünden kısa bir süre sonra Abdullah b. Muhammed Kerrâr b. Ali ile karşılaşmıştır. Abdullah b. Muhammed kendisinden sonra Mehdi Devleti'nin yıkılacağı 1899'a kadar Mehdi Devleti'ni yönetecek olan ve güçlü-mukaddes bir kişilik sayılan Batı Sudanlı Halife Abdullah'tır. Batı Afrikalı Fulanî kökene sahip, Darfur bölgesindeki Bakkarîlerden ya da büyük baş hayvancılıkla uğraşan göçebelere, okuma yazması zayıf ve Mehdi ile tanışmasından önce de kıyamet alametlerinde anlatılan Mehdi-i Muntazır'ın geleceğine inanan bir kişilik olarak resmedilmektedir (O'fahey, 2009: 102).

3. Mehdi Hareketinin Sebepleri

Muhammed Ahmed'in isyan etmeden önce yaşadığı yer Beyaz Nil'de bulunan Aba Adası idi. İsmail Paşa'nın Mısır Valiliği görevinden alındığı 1879'dan sonra Sudan'da Mısır otoritesi zayıflamış bulunmaktaydı. Üstelik bölgede İngiliz sömürü düzeninin de önünü açan Gordon Paşa, İsmail Paşa'nın Hidivlikten alınmasını takip eden ay içinde Sudan'dan ayrılmış ve Sudan Genel Valiliği görevinden 1880'de istifa etmiştir (Holt, 1958: 31). Dolayısıyla Gordon'un da Sudan valiliğini bıraktığı zaman bu döneme rastlamaktadır. İşte bu kritik zamanda isyanın ilk sinyalleri ortaya çıkmaya

başlamıştır. Arkasından da Sudan’da hatırı sayılır bir üne sahip Fakı⁴⁸ Muhammed Ahmed 1881 yılında “beklenen Mehdi” (Mehdi-i Muntazır) olduğunu ilan ederek Aba Adası’nda isyanın fitilini ateşlemiştir.

İsyanın başlamasında değişik sebepler etkili olduğu ileri sürülebilir. Birincisi, Türk-Mısır yönetimi tarafından Sudan’da yerleştirilmek istenen El-Ezher’de yetişmiş ve hükümet kontrolündeki “Ulema” hiyerarşisi karşısında tasavvufi sufi geleneğin bölgede var olması ve bu iki farklı anlayışın karşı karşıya gelerek Sudan’da bir anlaşmazlık kaynağı oluşturmuş olmasıdır. Zira Muhammed Ahmed, çocuklarını Mısır’daki el-Ezher’e veren aileleri hoş karşılamadığı gibi aynı zamanda belli makamlar elde etmeye çalışan ve devletin desteklemiş olduğu ulemaları da şiddetle eleştirmiştir (Şık ve Yürük, 2012: 31-50). İkincisi, dindar ve tutucu Sudan halkı karşısında hükümetin Batı özentisi içinde getirmeye çalıştığı yeniliklerin tepki ile karşılanması ve bunlara karşı ortaya çıkan tepkilerin bir huzursuzluk kaynağı oluşturmuş olmasıdır. Üçüncü bir sebep olarak köle ticaretinin kaldırılmak istenmesi karşısında köle ticareti ile uğraşan Nubyeli unsurların Sudan’da bulunan Mısır otoritesi ile karşı karşıya gelmesi ve sonuçta artan tepkilerin isyanın gelişmesinde etkili olmasıdır. Bir diğer sebep, gücü elinde tutan bölgesel ya da kişisel unsurların birbiri ile anlaşamaması ki güçlü etkili aşiretler, tarikatlar veya eyalet merkezleri çatışmaya sebep olan bu güç odaklarını oluşturmaktadır. Bu güç odakları arasındaki çekişmeler de Mehdi ayaklanmasını tetikleyen sebeplerdendir (Holt, 1970: 337).

Bütün bunların yanında 1821’den itibaren başlayan Kavalalı idaresi ile birlikte hem Sudan halkının hem de otonom bir yapıya sahip aşiretlerin hiç de alışık olmadığı otoriter bir yönetim anlayışıyla karşı karşıya kalmış olmaları ve baskıcı bu idari sistemden bir fırsatını bulup kurtulma talepleri söz konusu olmuştur. Üstelik altın madenleri ve bol miktarda köle ele geçirmeyi uman Kavalalı, bu konularda hayal kırıklığına uğramış olduğundan bu durumun faturası halka çıkartılmış ve sonrasında

⁴⁸ Kuzey ve Batı Afrika’da kendilerine büyük saygı gösterilen “Fakı” olarak adlandırılan kişiler genelde bölgedeki etkin tarikatlardan birine mensup olup kendisi ve kabilesine uyanlara dini ve dünyevi açıdan rehberlik yaparlardı. Türkiye’de doğuda ve kırsal kesimlerde karşımıza çıkabilecek Şih ve ya Şeyhlere benzetilebilecek bu kişilerde başkalarında olmayan ilahi bir güç (bereket) olduğuna inanılır ve onların vesilesi ile hastalarının şifa bulabileceği düşünülürdü. Ayrıca bu kimseler isim verme, sünnet, düğün ve cenaze gibi islami ritüelleri yürütürlerdi. Fakı kelimesi kökeni konusunda din bilgini anlamındaki Fakih kelimesinin bozulmuş hali olduğu söylenebilir (O’fahey, 2009: 99).

halkın sırtına yüklenen müsadere ölçüsündeki ağır vergiler ile Mısır'ın gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durumda da halk ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Askerlerin vergi toplamak üzere Sudan halkına baskı uygulamaları, Sudanlılar'ın Mısır yönetiminden intikam alma duygularını arttırmıştır. Sudan'da İsmail Paşa'nın öldürülmesi sonucu Defterdar Mehmed Emin Paşa'nın zulme varan sert tedbirler uygulaması ve kanlı olayların yaşanması, halkın yönetime karşı tepkisini daha da arttırmıştır. İşlenen zulümlerin kuşaktan kuşağa aktarılması, Mısır idaresine karşı bir intikam duygusunun gelişmesine sebep olmuştur. 1821'de Kavalalı döneminde bunlar yaşanmış olmakla birlikte daha sonraki yıllarda da benzer durumlara rastlanmıştır. Örneğin Sudan'ın doğusunda Hadendeve ve diğer kabilelerin itaat altına alınmaya çalışıldığı sırada yine bu nefret duyguları halka hatırlatılmıştır (Nour, 2006a: 144-145).

Naum Şukayr, Mehdi hareketinin ortaya çıkışı konusunda dört temel sebep üzerinde durmuş ve tamamının yönetsel hatalar olduğunu dile getirmiştir. Bunlardan birincisi Sudan'ın Mısır tarafından ilk fethi sırasında uygulanan şiddet ve özellikle Defterdar Mehmed Paşa'nın Şendi kabileleri ile olan mücadelesi sırasında zulme varan uygulamalara imza atmasıdır. Uygulanan bu şiddet Sudan'da öç alma duygusunu tetiklemiştir. İkinci olarak alışılmamış ve adaletsiz olarak getirilen vergilendirme sistemi yanında vergilerin şiddet kullanılarak toplanması durumudur. Üstelik vergi memurları haksız ve kanunsuz vergi toplamak istemiş ve halkı zor durumda bırakmışlardır. Şukayr'a göre bütün bunlar var olan sorunu daha da büyütüştür. Üçüncüsü ev hizmetlerinde ya da tarımsal alanda kullanılan ve ülkenin önemli bir zenginlik kaynağı olan köleciliğin ve köle ticaretinin hükümet tarafından baskıcı uygulamalarla ortadan kaldırılmak istenmesi ülkede ciddi bir huzursuzluğu beraberinde getirmiş olmasıdır. Bir diğer sebep ise hükümetin Şaykiya kabilesi ve Katmiyya tarikatını destekleyerek taraf tutması ve bu durumun diğer aşiret ve tarikatlarda bir kıskançlık duygusu uyandırması olarak dile getirmiştir (Holt, 1958: 23).

Mehdi isyanının İngiltere gibi bir devleti dahi zor duruma düşürecek kadar başarılı oluşunu hazırlayan temel sebepler vardır. Bunlardan ilki, isyanı destekleyen Sudan'da kentli ve tüccar bir orta sınıfın gelişmiş olmasıdır. Bir diğeri, Neo-Sufi

tarikatların ortaya çıkışı (Hatmiyye, Reşîdiyye, İsmâiliyye, Ticâniyye ve İdrîsiyye gibi) ve bu tarikatların isyana destek vermesidir. Bunun yanısıra Arapça'nın hem eğitim dili hem de halkın kullandığı bir dil olması ve Mehdi tarafından bunun akıcı bir üslupla kitleleri etkileyecek bir seviyede kullanılabilmesi hususudur. Zira Mehdi'nin mesajının kitlelere ulaşabilmesi ve kabul görmesinde bu durum oldukça etkili olmuştur (O'fahey, 2009: 103).

4. Mehdi İsyasının Başlaması

Mehdi ayaklanmasının, Mısır idaresinin kötü yönetimi, baskı ve zulmü sonucu çıktığı bilgisi kolaylıkla ve eleştirilmeden kabul edilmiş bir bilgidir. Defterdar Mehmet Paşa'nın Sudan'ın ilk fethi sırasında girişmiş olduğu olaylar, uyguladığı şiddet ve zulüm elbette yönetim ile Sudan halkı arasında bir kırılma meydana getirmiş bulunmaktadır. Ancak bundan sonraki yaklaşık 60 yıl boyunca Mehdi ayaklanmasına kadar ciddi bir ayaklanma ile karşılaşmadığı gibi Sudanlı önde gelen kişiler ve din adamlarının yönetim ile iyi ilişkiler kurmuş oldukları da bir gerçektir. Üstelik Sudan halkı yabancıların yönetimi ile 60 yıl önce tanışmıştır. O halde 1881 yılında neden birden bire isyan başlamıştır? Bu isyan Sudan Genel Valisi Muhammed Rauf Paşa'nın zayıf yönetimi ile bağdaştırılabilir mi?

Sudan'da çıkan isyanın sebepleri, Sudan sınırları aşarak aynı zamanda Mısır'da olup bitenlerle de doğrudan ilişkilidir. 1879'da İsmail Paşa'nın Mısır'da Hidivlik dönemi, başta İngiltere olmak üzere Batılı devletlerin baskıları sonucunda onun Hidivlik görevinden uzaklaştırılması ile sona ermiştir. Sonrasında onun oğlu ve halefi olan Muhammed Tefvik Paşa Hidivliğe getirilmiş olsa da yeni Hidiv zamanla büyük güçlerin kuklası haline gelmiştir. Mısır'da muhalif güçlerin Arabî Paşa önderliğinde isyan etmiş olmasından yararlanan İngiltere, Eylül 1882 tarihinde Mısır idaresine el koymuş ve böylece gerçek bir devrimi Mısır'a yaşatmıştır. Mısır idaresinde meydana gelen Hidiv otoritesindeki zayıflama ve sonrasındaki çöküş, Sudan coğrafyasına doğal olarak merkezi otoritede zayıflık ve kararsızlık olarak yansımıştır. Bu boşluk, yönetime karşı öfke duyan grupların Mehdi önderliğinde bir araya gelmesiyle alevlenerek büyük bir isyana dönüşmüştür (Holt, 1961: 75-76). Muhammed Ahmed b. Abdullah kendine bağlı taraftarları ile birlikte dini, sosyal ve siyasi içerikli isyanı

1881’de başlatarak kısa sürede güçlenmiş ve isyan Doğu Sudan’da yayılmıştır (Orhonlu, 1996a: 153).

Arabî Paşa ayaklanması ve Mehdi ayaklanması arasında doğrudan bir bağlantı var gibi görünmektedir. Her iki isyanda da Hidiv İsmail Paşa yönetiminin ortadan kalkması sonucunda yaşanan otorite boşluğundan yararlanma durumu bulunmaktadır. Buna ek olarak Sudan isyanı, General Gordon Paşa’nın Sudan Genel Valiliği’ni bırakması sonrasında meydana gelmesi de isyanın zamanlaması açısından önemlidir (Holt, 1961: 76).

Muhammed Ahmed ibn-i Abdullah, Hicri 1 Şaban 1298, Miladi 29 Haziran 1881 tarihinde Mehdi olduğu hakkında manifestosunu ilan etmiştir (Holt, 1958: 46). Sudan’ın önde gelenlerine mektuplar göndererek kendisinin Mehdiyi Muntazır olduğunu duyurmuş, zulüm ve haksızlıkların olduğu bu dünyada adaleti sağlamak, haksızlıkları önlemek ve ezilenleri kurtarmak üzere Allah tarafından seçildiği ve görevlendirildiğini ilan etmiştir. Kendisine destek verilmesinin dini bir gereklilik ve cihat olduğundan bahsetmiştir. Mehdiliğini ilan ettiğinde 40 yaşında idi⁴⁹. Çocukluğu zamanından beri son derece dindar bir kişiliğe sahip olması, Sudan dışına hiç çıkmamış olmasına rağmen iyi bir eğitim almış olup ilmi açıdan birçok Sudanlı âlimden daha önde bulunması gibi özellikleri sayesinde zamanla Sudan’da tanınan bir kişi haline gelmiştir. Üstelik Sufi tarikatları tarafından kabul görmüş olması, onun toplumdaki itibarını bir kat daha arttırmıştır. İslami bakımdan oldukça katı ve titiz zahidliği, her ne kadar hocası ile arasının açılmasına sebep olsa da onun dini hassasiyeti ve samimi duruşu, çevre kabileler arasında kendisinin kutsal bir kişilik olduğu konusundaki şöhretini arttırmıştır (Holt, 1961: 77).

Muhammed Ahmed, dini yozlaşmayı gidereceği, yanlışlıkları düzeltereği, adaletsizlik, zulüm kaynağı olan ve ağır vergiler koyan hükümeti kaldıracağı konusunda sözler vermiştir. Mehdiliğini ilan eden Muhammed Ahmed önce Sudan’a hâkim olmayı, daha sonra Mısır’ı ve sonunda da Mekke’yi alarak bin yıldır olması gereken İslam devletini kurmayı hedeflemiştir (Budge, 1907: 243).

⁴⁹ Hz Muhammed’e peygamberlik 40 yaşında gelmiştir (Budge, 1907: 243).

Muhammed Ahmed, 1881’de Mehdiliğini ilan ettiği tarihten itibaren Haziran 1885’te öldüğü zamana kadar geçen sürede 1000’in üzerinde mektup yazmıştır⁵⁰. Bu mektuplar sayesinde taraftarlarının karşılaştığı sorunlarla ilgili pratik ve teorik birçok meseleyi ilan, uyarı, müşahede ve karar mahiyetinde onlara aktarmıştır. İlk safhada bu mektupların muhatapları, kendinin beklenen Mehdi olduğu hakkında görüşlerini ayet ve hadis gibi referans metinleri kullanarak anlattığı ve kendisine tabi olmalarını istediği Sudanlı tarikat şeyhleri olduğunda şüphe yoktur (O’fahey, 2009: 104). Hükümet taraftarı olan din adamları ise, Muhammed Ahmed’in özelliklerinin Mehdi hadislerinde geçen vasıflara uymadığı sebebi ile onun Mehdi olduğunu kabul etmemişlerdir (Seyyid, 2003: 380-382).

Muhammed Ahmed, karşılaştığı güçlüklerde meseleyi Hz Muhammed’in hayatından örnekler ile ilişkilendirerek yapmış olduğu faaliyetlere kutsallık kazandırmaya çalışmıştır. Örneğin taraftarlarını, Mısır sömürge idaresi ve onların “kâfir” işbirlikçileri karşısında, kendisine destekçi olmak üzere Kordofan’da bulunan Cebel-ü Kadir’e “hicret” etmeye çağırmıştır (O’fahey, 2009: 105). Diğer yandan Cebel-ü Kadir’e gelen yardımcı ve taraftarlarını ise “Ansar” ismi ile adlandırmıştır.

Mehdi taraftarlarını üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki yıllardır onun yanında olan gerçekten dindar müritleridir. Bu grup onun “Beklenen Mehdi” olduğunu kabul etmiş kişilerden oluşmuştur. Aynı zamanda Sudan’ın hâlihazırdaki durumuna üzülen ve Sudan’da İslami kurallar çerçevesinde bir yönetim kurulmasını isteyen bu kimseler; mevcut yönetimdeki ahlaksızlık, baskı ve zulümün İslam’ın ilk yıllarındaki yönetim anlayışından uzaklaşmış olmanın bir sonucu olduğu kanaatini taşımışlardır. Mehdi ve yakın çevresinden oluşan bu zümre, kötü yönetimi eleştirmiş ve buna karşı arınma, temizlenme anlayışından bahsetmişlerdir. Bu grubun temel gayesi siyasi bir oluşum tesis etmekten ziyade dini anlamda temizlenme ve İslam’ın ilk zamanlarındaki toplum yapısını tesis etme olmuştur. İkinci kısımda Ansar denilen bir gruptan söz etmek gerekir. Bu grup daha çok pratik anlamda yönetim ile sorun yaşamış olan güneyde Beyaz Nil ve Bahrü’l-Gazel bölgelerine kadar uzanan bir coğrafyadaki kayıkçıklar, tüccarlar ve askerlerden ya da dolaylı-doğrudan bir şekilde

⁵⁰ Bu mektupların kime, hangi içerikle gönderildiği hakkında bilgi için bkz: EK-14

geçimini köle ticaretine bağlamış kimselerden oluşmuştur. Zira Gordon'un bölgede köle ticaretini bastırmaya yönelik faaliyetleri bu kimseleri isyana hazır hale getirmiştir. Artık köle ticareti önündeki en büyük engel gördükleri Gordon ve İsmail Paşa gitmiş ve onlar, eski dönemdeki geçim ve zenginlik kaynağı olan meşguliyetlerine geri kavuşma fırsatı yakalamışlardır. Üçüncü grup Bakkara göçebelerinden oluşmakta idi. Bu kesimin siyasi ya da dini bir kaygısı olmamakla beraber ülkedeki yabancıların yönetimine son vermek ve böylece ağır vergilerden kurtulmak gibi basit bir anlayış ile isyana destek verdiklerini söylemek mümkündür. Bakkara kabilesi Mehdi ordusunun ana gücünü oluşturmuş ve bu kabileye mensup Halife Abdullah da Mehdi'den sonra ona halifelik yapacak kadar onun yakın yardımcısı haline gelmiştir (Holt, 1961: 78).

5. Mehdi'nin İşgalci Güçlere Karşı Mücadelesi

General Gordon'dan sonra Sudan Genel Valisi olan Rauf Paşa, Mehdi'nin başkaldırısından haberdar olduktan hemen sonra onun yakalanarak Hartum'a getirilmesi için Ebu Said komutasında 350 kişilik bir kuvveti, Aba Adası'na göndermiştir. Bu askeri birlik, kötü sevk ve idarenin bir neticesi olarak Mehdi taraftarlarınca kılıç, kargı ve mızraklarla hezimete uğratılmış, geriye kalanlar kendilerini güçlkle kayıklarına atarak kaçmak zorunda kalmışlardır. Ellerinde kılıç ve kargılardan başka silahı olmayan Mehdi taraftarlarınca ateşli silah gücüne sahip hükümet birliklerine karşı kazanılan bu zafer, olağanüstü bir durum olarak karşılanmış ve Mehdi taraftarlarına cesaret kazandırmıştır. Hükümete karşı isyana başlamış olan Mehdi, ihtiyatlı davranarak Güney Kordofan'da Cebel-i Kadir denilen dağlık bölgelere çekilmiştir (Budge, 1907: 243; Holt, 1958: 47).

Rauf Paşa 500 kişilik bir birlik daha göndererek Muhamed Sait Paşa'ya da Kordofan'da bu birliğe katılması emrini vermiştir. Hükümet güçleri önce Aba Adası'na gitmişlerse de burayı terkedilmiş bulduklarından, Mehdi ve taraftarlarını izlemek üzere onları takibe başlamışlardır. Yoğun yağmur nedeni ile iki birlik karşılaşmamış ve Muhammed Said Paşa el-Ubeyyid'e geri dönmek zorunda kalmıştır (Eylül 1881). Mehdi taraftarları (Ansar) Juba Dağları'na doğru ilerlerken yolda Jabal Jarada Şefi ile bir çatışma içine girmiş ve bu mücadeleyi Mehdi güçleri kazanmıştır. Mehdi taraftarları bu yolculuk sonucunda 31 Ekim'de Cebel-i Kadir denilen yere

ulaşmışlardır. Burası Kordofan ve Faşoda sınırlarının kesiştiği dağlık bölgelerden ibaret bir yerdir. Faşoda Müdürü Raşid Bey, Mehdi güçlerinin hasta ve yorgun bir halde Cebel-i Kadir'de oldukları haberini alınca, 400 asker ve şefleri komutasında 1000 Shilluk yerlisi ile birlikte baskın yapmak üzere gizlice Cebel-i Kadir'e yürümüş, ancak Kinana adında bir yerli kadının durumu Ansar'a iletmesi ile Mehdi güçleri tarafından tuzağa düşürülmüşlerdir. Böylece 9 Aralık 1881'de Faşoda müdürü Raşid Bey'in ordusu yenilgiye uğratılmış kendisi ile beraber, Berghoff adlı komutanı ve ordusunun neredeyse tamamı öldürülmüştür. Bu olay sonrasında büyük miktarda silah ve ganimet Ansar'ın eline geçmiştir. Hükümet güçlerine karşı olağanüstü bir vaziyette kazanılmış bu ikinci zafer, Mehdi'nin prestijini daha da arttırmıştır. Sudan Genel Valisi Rauf Paşa, Kahire'den takviye kuvvet istemişse de Arabî Paşa isyanı dolayısı ile bu isteği pek önemsenmemiştir (Holt, 1958: 48-49; Budge, 1907: 244). Rauf Paşa bu gelişmeler sonrası Kahire'ye geri çağrılarak yerine Sudan Genel Valisi olarak Abdulkadir Paşa atanmıştır. Onun Hartum'a gelişine kadar Mısır yönetimine bağlı ve telgraftan sorumlu Alman Gigler Paşa, Hartum idaresini üstlenmiş bulunmaktaydı. Abdulkadir Hilmi Paşa, Mart 1882'de Sudan Genel Valisi olarak görevine başlamıştır (Holt, 1958: 48-49). Bu sırada Mısır idaresinde Urabiler bulunmaktaydı. Urabi yönetimi, Sudan'daki isyanı bastırmak üzere Abdulkadir Paşa ve Gigler Paşa'yı görevlendirmek suretiyle bu konuda girişimlerde bulunmuştur. Abdulkadir Paşa, isyanı bastırmaya yönelik olarak 3 nizami birliğin yanı sıra 8 binden fazla düzensiz birliği de Hartum'da toplamış, bunun yanı sıra Mısır'dan yardım istemiş ve Mehdi karşıtı propogandalar ile halkı yatıştırmaya çalışmıştır. Ayrıca yönetim şefliklerini güçlendirme yoluna giderek sadakatinden şüphe duyulan memurları şiddetle cezalandırmıştır (Holt, 1961: 82).

Mart 1882'de Faşoda Valisi Yusuf Paşa, Mehdi yayılmasını durdurmak üzere 6000 kişilik ordusu ile birlikte Hartum'dan Kordofan'a doğru yola çıkmıştır (Budge, 1907: 244; Lutsky, 1969: 236). Ordunun yorgun bir şekilde Cebel-i Kadir yakınlarında konakladığı sırada, gelebilecek saldırılara karşı herhangi bir önlem almamış olması Yusuf Paşa güçleri açısından felaketi beraberinde getirmiştir. 30 Mayıs (12 Recep) tarihinde Ansar'ın saldırıya geçmesiyle Mehdi kuvvetleri düşmanlarına karşı ezici bir üstünlük sağlamış ve Yusuf Paşa ile Abdullah Dafalla da dâhil olmak üzere Mısır'a bağlı bu güçlerin neredeyse tamamı ortadan kaldırılmıştır. Bu kazanılmış üçüncü

zaferin arkasından yine çok sayıda erzak, silah, cephane ve malzemeler Mehdi kuvvetlerinin eline geçmiştir. Önceki zaferlerde olduğu gibi bu başarıda da hem Mehdi'ye duyulan güven artmış hem de Mehdi saflarına katılan Sudanlıların sayısı artış göstermiştir. Örneğin Rizaygat Şeyhi alınan başarılarından dolayı Mehdi ayaklanmasına destek vermeye başlamıştır. Bu başarılar sonrasında özellikle batı aşiretlerinden Mehdi'ye olan desteğin artması, Mehdi hareketinin daha büyük bir alana yayılmasını sağlamıştır (Holt, 1958: 50). O ana kadar Cebeli Kadir'de savunma durumunda olan Mehdi, sonrasında Kordofan'ı ele geçirmek üzere taarruz faaliyetlerine başlamıştır.

İngilizler, Mısır'da Arabî İsyanı'nı bahane ederek Eylül 1882'de Mısır'ı işgale başlamışlardır. İngiltere'nin izlediği politika çerçevesinde Sudan isyanının Mısır eliyle bitirilmesi istenmemektedir. Zira Sudan'da Mehdi ayaklanması Arabî Paşa idaresinin görevlendirmiş olduğu bir vali tarafından zamansız bir dönemde bastırılacak olursa; İngiltere hem Sudan'ı işgal etmek, hem de Sudan'ı Mısır'dan ve Osmanlı'dan ayırmak için gerekli ortamı yakalayamamış olacaktır.

Bu arada Mehdi, Kordofan'ın merkezi El-Ubeyyid'i almak üzere harekete geçmiştir. 5 Ocak 1883'te Bara ve 17 Ocak 1883'te de El-Ubeyyid, Mehdi birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. Mehdi Kordofan'ın merkezi olan El Ubeyyid'i ele geçirdiğinde daha da güçlenmiştir. El Ubeyd'in 8 bin kişilik nüfusu yanında şehirde bulunan tüfekler, savaş malzemeleri, cephane, 5 top, nakit para ve hükümet binası Mehdi kuvvetlerinin eline geçmiştir (Budge, 1907: 245).

29 Şubat'ta Abdulkadir Hilmi Paşa, Sennar yakınlarında Mehdi'nin bir akrabası olan Ahmet El- Makaşif ile mücadeleye girerek onu yenmiş ve 2000 adamını ortadan kaldırmıştır (Budge, 1907: 245). Abdulkadir Paşa, Mehdi ayaklanmacılarını Mavi Nil bölgesinden uzaklaştırmış olmasına ve almış olduğu başarılarla rağmen İngiliz idaresindeki Mısır yönetimi tarafından geri çağrılarak Sudan Genel Valiliği görevinden azledilmiştir. Yerine de Alaaddin Paşa getirilmiştir (20 Şubat 1883) (Nour, 2006a: 186). Bu gelişmeler Mehdi hareketinin devamı açısından Mehdi kuvvetleri adına bir fırsat oluşturmuştur. Ancak bu arada İngiltere, Mehdi isyanını bastırmak amacıyla Hick Paşa komutasında 10 bin eğitimsiz Mısır askerini Sevakin ve Berber

üzerinden Hartum'a göndermek için hazırlıklar içine girmiştir (Budge, 1907: 245).

5.1 Hick Paşa ve Mehdi Mücadelesi

Mısır ordusunun Arabî isyanı sonrasında yeniden düzenlenmesi sonucunda bu ordunun başına Erkânı Harbiye Reisi ünvanı ile İngiliz subayı Hick Paşa görevlendirilmiştir. Kendisi 1849 yılında Hindistan'da Bombay ordusunda ilk göreve başlamış parlak bir subaydır. Hindistan'da birçok faaliyette bulunmasının yanısıra 1867-68 Habeşistan seferinde görev alarak Magdala'nın alınmasında yer almıştır. 1883'te Lord Dufferin'in teklifi ile Hindistan'daki görevinden sonra Kahire'ye gönderilmiştir. (Shibeika, 1952: 79). Burada göreve başlamasından sonra Hick Paşa, Mısır ordularının başında Mehdi ayaklanmasını sona erdirmek üzere Sudan'a yollanmıştır. Hick Paşa, Sevakim Limanı ve Berber üzerinden 4 Mart 1883'te Hartum'a ulaşmıştır (Budge, 1907: 245). Süleyman Niyazi Paşa bu sefer sırasında Sudan'ın doğusunu muhafaza için görevlendirilirken (Holt ,1958: 77), Sudan Genel Valisi olarak bulunan Alaaddin Paşa Hick Paşa'ya yardımcı olarak görevlendirilmiş ve Hartum'da vekil olarak ise Hüseyin Sırrî Paşa bırakılmıştır (Nour, 2006a: 160). Bu seferin İngiltere açısından gizli bir gündemi daha vardır. İngiltere, Arabî İsyanı'ndan sonra hapsedilen ve kendisi için tehlikeli gördüğü Mısır birliklerini, Hick Paşa komutasında Sudan'a gönderip, Mehdi ayaklanmacıları ile savaştırarak bu tehlikeden kurtulmak istemiştir. Böylece kendisi için her iki tehdidin de zayıflatılması sözkonusu olacaktı. İngiltere bu açıdan Hick Paşa'yı sonucu zafer olmadığı belli olan bir savaşa göndermekteydi (Nour, 2006a: 188).

Hick Paşa'nın ordusu, 7000 piyade, 5000 süvari, 500 başıbozuk, 2000 yerli milis, 20 top, 5500 deve, 3000 katır, 1000 eşek ve 5000 attan oluşan devasa bir kuvvet ile Mehdi üzerine hareket etmiştir (Nour, 2006a: 160). 9 Eylül'de Alaaddin Paşa'nın tavsiyeleri ile Kordofan'ın merkezi El Ubeyyid üzerine harekete geçmek için Hartum'dan ayrılmıştır. Mehdi ise 40 bin adam toplamış ve Şaykan'da kamp kurmuştur. Hick Paşa'nın ordusu, yaşanan su sıkıntısı sebebiyle zorunlu olarak Mehdi kuvvetlerinin bulunduğu El Ubeyyid'in güneyindeki ormanlık Şaykan bölgesine girmişlerdir. 5 Kasım 1883'te Mehdi kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Hick ve askerleri, burada büyük bir hezimete uğratılmış ve sadece 300 kadarı kaçarak

kendilerini ölümden kurtarabilmişlerdir. Alaaddin Paşa da dâhil olmak üzere Hick Paşa ve kurmayları, bu savaş sırasında öldürülmüşlerdir.

Bu başarı tüm Sudan'da Mehdi'nin prestijini arttırdığı gibi Mehdi taraftarlarının da Muhammed Ahmed'in, geleceği vaadedilen Mehdi olduğu konusunda hiçbir tereddütlerin kalmamasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Hick ordusunun elindeki tüm tüfek, top, cephane, malzeme ve nakit paralar da Mehdi güçlerinin eline geçmiş ve Sudan'da Mehdi hareketinin daha etkili bir güç haline gelmesine yol açmıştır (Budge, 1907: 245). Bu yenilgi sonrası Sudan'dan Mısır Hidivliği'ne gönderilen bir belge de durum şu şekilde rapor edildiği görülmektedir.

“Sudan'da garp cihetinin karşısında bulunan ordudan şimdiye kadar güzel haberler alınmakta ise de dün akşam Hartum'dan alınan telgraftnâme ordunun ahvalini tahkikine gönderilmiş olanlardan avdet eden iki şahsın verdikleri habere göre, Mütemehti ordusu dört taraftan dalıp geçen Muharrem'in üçüncü Sebt gününden İsneyn gününe kadar geceli gündüzlü şiddetli cidal ve kitâlde gâlibiyet şâki-i mezkûr tarafında kalup ordu mertebe-i mahv ve izmihilâle karin olduğu. 10 Teşrin-i Sani 1299 (22 Kasım 1883)”

(BOA, Y.PRK, MK, 9,40)⁵¹

Hick Paşa'ya karşı alınan zaferden sonra Kordofan çevresindeki yerler dahi Mehdi güçleri safına katılmışlardır.

Darfur'a bakılacak olursa, burası 1881'den beri bir Avusturyalı olan Rudolf von Selâtin'in valiliği altında bulunmaktaydı. Mehdi'nin Şeykan'da Hick ordusuna karşı aldığı başarıdan sonra Rudolf von Selâtin'in Darfur'daki güvenliği ciddi anlamda sarsılmıştır. Darfur valisi Rudolf von Selâtin, hem kendinin hem de kendine bağlı askerlerin güvenliğini sağlamak üzere İslamiyet'i kabul ettiğini ilan ederek can güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Mehdi bu süreçte akrabalarından Muhammed Halid'i, Darfur Valisi olarak görevlendirmiştir. 23 Aralık 1883'te Selâtin Paşa, Muhammed Halid'e bağlılığını bildirmiştir. Bundan sonraki oniki yıl boyunca Selâtin Paşa, Mehdi ve onun halefinin maiyeti altında içten içe rejim düşmanı olmasına rağmen bunu belli etmeyerek yaşamını sürdürmüştür.

⁵¹ Belge için bkz: EK-29

Bahrü'l-Gazel bölgesi diğer bölgelere göre Hidiviyyet otoritesinin daha zayıf kaldığı bir yer olmasına rağmen burası da Mısır idaresine bağlı bir vali olan İngiliz F.M. Lupton tarafından yönetilmekte idi. Başta o da Kordofan ve Darfur yöneticileri gibi yerel direnişleri bastırmaya çalışmıştır. Ancak Şeykan'da Mehdi'nin Hick'e karşı kazanmış olduğu zafer sonrası Bahrü'l-Gazel'in Hartum ile bağlantısı kesilmiştir. Bu sebeple Mehdi'nin göndermiş olduğu birliklere karşı bölgede ciddi bir direniş sergileyemeyen Lupton teslim olmak durumunda kalmış ve bölgenin merkezi olan Daym el-Zubeyr, Nisan 1884'te Mehdi güçlerinin eline geçmiştir. Lupton, Mehdi güçleri tarafından Ombdurman'daki Mehdi'ye gönderilmiş ve 4 yıl sonra burada ölmüştür (Holt, 1961: 83).

El-Ubeyyid'in düşmesinin ardından yeni alanlara nüfuz etmek isteyen Mehdi, o zamana kadar isyana katılmamış olan Sevakin bölgesindeki aşiretleri isyana teşvik için harekete geçmiştir. 1883 yazında cihada iştirak etmeleri için Osman Dikna'yı Sevakin tarafına göndermiştir. Bu durumu tesbit eden Doğu Sudanlı yöneticiler, Mısır idaresini bir telgraf ile durumdan haberdar etmişlerdir. 31 Aralık 1883'te Mısır'a gönderilen telgrafa göre, Doğu Sudan'a Dikna ailesinden Osman ve Cali kabilesinden Bişari isimli iki şahsın, buraya gelerek Emerer Kabilelerini isyana teşvik ettikleri rapor olarak bildirilmiştir (Nour, 2006a: 155).

Osman Dikna, Kızıldeniz köle ticaretinden dolayı tutuklamalar ve baskılar ile karşılaşmış bir tüccar ailesinden gelmekteydi. Beja Kabilerinden olan Hadendova Kabilesinin ise Mehdi isyanı sırasında Mısır yönetimine karşı bir kindarlığı bulunmaktaydı. Zira Hick Paşa Ordusu'nun Beja bölgesinden geçişi sırasında ordu malzemelerinin taşınması gibi sağlanacak lojistik desteğe karşılık olarak hükümet de bu kabileye ödemelerde bulunacağını vaadetmiştir. Ancak hükümet tarafından vaadedilenin çok altında bir bedel ödenmesi, Hadendova kabilelerini kızdırmıştır. Bu durum kabilenin Mısır yönetimine karşı cephe almasına sebep olurken Osman Dikna'nın cihat çağrısı da bu olayların akabinde gerçekleşmiştir. Böylece bahsedilen kabilelerin Mehdi isyanına katılmaları daha kolay gerçekleşmiştir (Nour, 2006a: 155- Holt, 1961: 84).

Doğu Sudan Müdürlüğü'ne bağlı bu dönemde üç askeri üs bulunmaktaydı.

Bunlardan birincisi Sevakin, ikincisi Sevakin'den 40 km güneyde bulunan Tokar ve üçüncüsü Sinkat idi (Nour, 2006a: 155). Tokar'ı Mehdi kuvvetlerinden kurtarmak üzere, Doğu Sudan Genel Valisi Süleyman Niyazi Paşa'nın emri ile Mahmut Tahir Paşa komutasında 500 kişilik bir birlik sevk edilmiştir. Bu sefer sırasında Mahmut Tahir Paşa'ya İngiliz Sevakin Konsolosu olan Moncrieff'te refakat etmiştir. Tokar'a yaklaştıklarında Mehdi birliklerinin saldırısı sonucunda ordu panik içinde kaçmaya başlamış ve bu saldırı sırasında Moncrieff öldürülmüştür. Mahmut Paşa ve askerlerinin büyük bölümü bu yenilginin ardından Sevakin'e geri dönmek zorunda kalmışlardır. Hükümet güçlerinin bu mağlubiyeti, Mehdi güçleri karşısında Kızıldeniz kıyılarında alınmış olan ilk mağlubiyettir. Mahmut Paşa'nın Kızıldeniz kıyılarındaki bu yenilgisi, aynı zamanda Hick Paşa ve ordusunun Şeykan ormanlarında yok edildiği tarihlere rastlamaktadır (Holt, 1958: 77). Londra Sefaretinden 25 Muharrem 1301 (26 Kasım 1883) tarihli Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen bir belgede bu iki yenilgiden bahsedilmekte ve bu durumun İngiliz Hükümeti ve halkında büyük bir yankı uyandırdığına değinilmektedir:

“Beşyüz neferi asakir muntazam-ı Mısıriyeden mürekkep bir müfreze Tokar'da dışarı inhizam olarak Binbaşı "Monzarif" in dahi telef olmuş olduğu istihbarı gelmişdi. Bu haberi müteakip "hiks" nam İngiliz generalinin kumandası tahtında bulunan Mısır fırkayı askeriyenin katli mahvı perişan olduğuna dair şayi' olan havadis gerek İngiliz Hükümetince ve gerek İngiliz halkınca te'siri azim hâsıl etmiştir. İngiliz evrakı havadisi bu vakaya dair her gün bir takım mütalaat yazar ve temrid ediyorlar.”

(BOA,Y.EE., 124, 39)⁵²

Bu yenilgilerin ardından avantaj, Mehdi'ye bağlı bölgedeki güçlerin komutanı Osman Dikna'nın eline geçmiştir. Berber ile Sevakin arasındaki bağlantı yolu kesilmiş olmasından dolayı bölgede yeniden hâkimiyet sağlamak isteyen hükümet, bunun üzerine bölgeye Valentine Baker Paşa (Samuel Baker'in kardeşi) komutasında bir ordu sevk etmiştir. Bu ordu, aynı zamanda zenci birlikler tarafından da desteklenmekteydi. 4 Şubat 1884'te Baker'in ordusu, 3656 kişi ile Tokar'a doğru hareket etmiştir. Bu ikinci savaşta Mısır ordusu, Osman Dikna liderliğindeki 12 bin kişilik Mehdi ordusu tarafından (Eggenberger, 1985: 134) kolaylıkla yenilgiye

⁵² Belge için bkz: EK-30

uğratılmış ve hükümet güçleri 2 binin üstünde kayıp vermiştir. Baker geriye kalan ordusu ile birlikte güçlkle Sevakin'e dönebilmiştir (Holt, 1958: 77).

Mehdi güçleri görüldüğü üzere Sudan'da hâkimiyetleri altındaki bölgeleri genişletmişlerdir. Şubat 1884'te Sevakin ile Berber'i birbirine bağlayan rota üzerinde hayati öneme sahip Sinkat ve Tokar, Mehdi kuvvetlerinin eline geçmiştir. Sevakin ise İngiliz birlikleri tarafından takviye edildiği için hiçbir zaman Mehdi eline geçmese de Osman Dikna önderliğindeki Ansar tarafından Sevakin'e sık sık yapılan akınlarla rahat da bırakılmamıştır (Holt, 1961: 84).

4 Şubat 1884'te Baker Paşa'nın yenilgisine kadar Sudan'da İngiliz askerlerinin kullanılmasını istemeyen İngiltere, bu politikasını değiştirmek zorunda kalmıştır. Sevakin ve Kızıldeniz sahillerinin elde tutulmasının hayati öneme sahip olmasından dolayı İngiltere, İngiliz asker ve yöneticilerini bölgede görevlendirmeye karar vermiştir. Bu çerçevede İngiltere Hükümeti, 6 Şubat 1884'te ilk defa Osman Dikna'dan gelebilecek saldırılar karşısında Sevakin'i korumak amacı ile İngiliz askerinin bölgeye sevk edilmesi konusunda harekete geçerek Amiral Hewlet'i Sevakin'e vali olarak atamıştır (Nour 2006a: 216). Amiral Hewlet, 10 Şubat 1884'te Sevakin'in İngiliz koruması altına alındığını ve kendisinin de askeri ve idari vali olarak bu bölgeye tayin edildiğini ilan etmiştir (Bloss, 1937: 258).

5.2 Gordon Paşa'nın Sudan'a Gönderilmesi

Sudan isyanı, Hick Paşa'nın yenilgisi ardından İngiltere'nin önünde daha büyük bir sorun haline dönüşmüştür. Ancak diğer yandan İngilizlerin Mısır'dan askerlerini çekmek yerine orada kalmaya devam etmesine haklı bir sebep doğurmuştur. Hatta bu durum, Mısır'ı korumak bahanesi ile asker sayısını da arttırmanın önünü açmış ve Mısır'ın tehlikede olduğu bahanesi ile İngiltere'nin buraya kalıcı olarak yerleşmesine ortam hazırlamıştır. Nitekim Londra Sefareti'nden Hariciye Vekâleti'ne gönderilen bir belgede bu durumdan şöyle bahsedilmiştir:

“İngiltere Hükümetinin Mısır'daki İngiliz askerinden bir kısmının celbi için verilen emri geri alması ve Kahire'ye tahliye etmemesi lazım geldiği fikri galebe eder gibi görünüyor. Hatta bazıları Mısır'a bir kuvveti imdadiye irsalini nasihat ediyorlar. Halk Hidiv Hazretlerinin tekrar zabt ve istilaya ve müsadereye muktedir olmadığı Sudan

kıtasının terki lüzumunda ısrar ediyor. Zaten kıtayı mezkure hükümeti Mısıriyece faide yerine zarar ve hasarı müteazzim olmakda imiş. Diğerlerine gelince Hükümeti Mısıriyece Hartum'un işgaliyle iktifa eylemeli imiş.”

(BOA,Y.EE., 124, 39)

Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin geri alınması bir tarafa tam tersi Mısır'a takviye kuvvetlerin gönderilmesi gerektiği görüşlerinin dile getirildiği görülmektedir. Dikkat edileceği gibi Sudan isyanı sonucunda ortaya çıkan durum, İngiltere'nin Mısır'daki askeri varlığına ve bu varlığın kuvvetlendirilmesine bir zemin oluşturmuş ve İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerindeki hukuki haklarına karşı bir siper olarak kullanılmıştır.

Yine belgeye göre, Sudan kıtasının Mısır'a bir şey kazandırmadığı, aksine fayda yerine zarar verdiği anlayışı, Mısır halkında genel kanaat olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra halktan bazılarının kanaatlere göre; Hidiv'in de Sudan'ı yeniden alacak ve zapt edecek bir gücü olmadığından Mısır hükümeti askerlerini ve memurlarını buradan çekmelidir. Diğer bir kısmı ise sadece Hartum'da kalınmakla yetinilmesi gerektiği görüşünde olmuşlardır.

İngiltere'nin yeni Kahire Başkonsolosu, aynı zamanda da Mısır yönetimde etkili bir isim olan E. Barring, İngiliz Dışişleri Bakanı Granville ile görüşmeleri çerçevesinde bölgedeki Mısırlı askerleri tahliye etmek üzere General Gordon'un İngiltere'ye bağlı olarak bölgede görevlendirilmesini, kabul etmek durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Ancak Barring, General Gordon'un bu iş için uygunluğu konusunda tereddütlü idi. Bu konuda Mısır yönetiminin çekincelerini ileri sürerek Gordon'un bu göreve getirilmesi konusuna muhalefet etmiştir. Mısır yönetiminin, dini nitelikteki bir isyanı bastırmak için Hristiyan bir komutan önderliğinde ordunun gönderilmesini doğru bulmadığını Granville'e iletmiştir. Mısır yönetimi ile İngiliz yönetimi, Sudan'da kalan Mısırlı asker ve yöneticilerin tahliye edilmesi konusunda hem fikir olsa da; bunun General Gordon komutasında yapılması konusu, iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. İngiliz gazetelerinde özellikle Pall Mall Gazette'nin 9 Ocak 1884'te başlattığı Gordon'un görevlendirilmesi yönünde kampanyaların arkasından İngiltere'de bu konuda bir kamuoyu da oluşmuş ve İngiliz hükümeti üzerinde bir baskı

meydana getirmiştir (Shibeika, 1952: 158). Halkın genel kanaati, General Gordon'un Sudan'da 5 yıldan fazla görev yapmış ve bölgenin yapısını bilen bir komutan olduğu yönündedir. Bölgede ilk olarak Ekvator Eyaletinin Valisi olarak görevlendirilmiş olan Gordon, daha sonra Hidiv İsmail Paşa'nın güvenini kazanarak tüm Sudan'ın genel valisi olmuş tecrübeli bir generaldir (Shibeika, 1952: 146). Dolayısı ile bu görevi ondan daha iyi yerine getirecek kimse olmayacağı kanaati, İngiliz kamuoyunda yerleşmiştir. İngiliz gazeteleri ve kamuoyunda Gordon adının öne çıkmasında; General Gordon'un Çin'deki başarılı faaliyetleri, Sudan'da köle ticaretinin bastırılması konusundaki başarısı, İngiltere'nin Sudan'a yerleşme siyasetinde önemli bir rol üstlenmesi ile Kızıldeniz, Sudan ve Ekvatorya bölgesinde İngiliz siyasetinin oluşması ve belirlenmesinde en öndeki isim olması gibi sebepler etkili olmuştur. Ancak Holt'a göre General Gordon'un bu göreve getirilmesi hayati bir hataydı. General Gordon'un, uzun yıllar Sudan da kalmış olsa da Arapça bilmemesi, çevresinde olup bitenlerden habersiz oluşu, üstlerine verdiği raporlarda tutarsız olması, insanlara karşı önyargılar ile hareket etmesi gibi özellikleri yine Holt'a göre Gordon'un bu görevde başarısız olmasını hazırlayan sebepler olmuştur. Ayrıca Sudan, 1879'da Gordon'un bıraktığı Sudan değildi. Sudan artık 1884'e kadar zaferler kazanmış, Mısır baskısı yanı sıra vergilerinden de kurtulmanın yolunu bulmuş, üstelik kutsal kurtarıcı (Mehdi) görülen bir lider etrafında toplanmış bir Sudan'dı (Holt, 1958: 80). Londra'dan Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 5 Şubat 1884 tarihinde gönderilen bir telgrafa göre İngiltere Kraliçesi I. Victoria (1837-1901) İngiliz Parlementosu açılışında Mısır ve Sudan meselelerine değinmiştir. Mısır'da huzur ve asayişin temininden, yeni düzenlemelerle görülen ilerlemelerden memnun olduğu için Kahire'nin tahliye edilmesi ve askeri kuvvetlerin indirimi konusunda özellikle İskenderiye'de ikametleri hakkında geçen sonbahar emir verdiğini dile getirmiştir. Ancak Hidiv'in nüfuzunu Sudan'da temin eden Mısır ordusunun geçen Kasım ayında hezimete uğrayıp dağıtılmış olmasından, Mısır'ı bile düşündüren ve ortaya çıkması muhtemel olan tesirat dolayısı ile asayişin temin ve muhafaza için adı geçen emrini geri almaya mecbur olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Sudan'ın iç taraflarından çekilmek için Hidiv'e bildirilen kararın tatbiki konusunda General Gordon'u memuren o tarafa gönderdiğini ve bu sebeple ona hükümet izni verdiğini belirtmiştir (Akdoğan, 1993: 29).

Sonuç olarak İngiliz kamuoyunun beklentisinin de etkisi ile İngiltere hükümeti, Gordon'un bölgeye gönderilmesi konusunda karar vermiştir. Böylece Gordon, 18 Ocak 1884'te İngiliz Savunma Bakanı Wolseley, Dışişleri Bakanı Granville başta olmak üzere bazı bakanlarla görüşmüştür. İngiliz Hükümeti adına Granville'nin Gordon'a verdiği nota ile Sudan'da bulunan Mısır askerlerinin güvenliğinin hangi şekilde sağlanması gerektiği konusunda Mısır'a bilgi vermek, Hartum'da bulunan Avrupa asıllı kimselerin güvenliğini sağlamak konusunda teklifler vererek bunu temin etmek, Sudan iç bölgelerinin nasıl tahliye edileceği konusunda Mısır hükümetini bilgilendirmek, diğer yandan Kızıldeniz kıyısındaki limanların Mısır Hükümeti'nin kontrolü altında tutmak ve güvenliğini sağlamak üzere tedbirler almak görevlerin yerine getirilmesi Gordon'dan istenmiştir. Kahire'deki başkonsolos Barring ise İngiltere ile Gordon arasında irtibatı sağlamakla görevlendirilmiştir (Shibeika, 1952: 157).

General Gordon'un İngiltere Dışişleri Bakanı Granville'den emir alması ve İngiltere'nin bir resmi yetkilisi olarak bölgeye gelmiş olması, Sudan'da İngiltere'nin Mısır idaresini kademeli olarak devre dışı bırakmak politikasının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Gordon, bölgede İngiliz çıkarlarını koruyacaktı ve Mısır idaresinden emir alması da gerekmiyordu. Sudan'da yapılacak işler hakkında tam yetkisi vardı. Kahire'deki İngiliz başkonsolosu E. Barring nezaretinde Londra ile irtibatta olacak ve raporlar gönderecekti. Gordon, Sudan üzerinde eylem planı hakkında bir hazırlık yaparak Barring'e görüşlerini sormuştur. Buna binaen yapılacak faaliyetlerin Mısır politikası ile uyumlu olduğu, Hidiv'in birkaç gün önce Sudan'daki yetkililere gönderdiği mesajlarla da aynı çerçevede olduğu cevabını almıştır. Bu durumdan anlaşıldığı kadarı ile Mısır Hidivliği ile İngiliz Hükümeti'nin Sudan'ın tahliyesi ve bunun metotları hakkındaki görüşleri uyuşmaktadır. General Gordon, 24 Ocak 1884'te Kahireye gelerek Hidiv ile görüşmüş ve Hidiv ailesinden bir kişinin de refakatiyle Hartum'a doğru yola çıkmıştır (Nour, 2006a: 183).

Sudan halkının bu olaylar sırasında Hidiv Tevfik Paşa'ya karşı nefret duyguları daha da artmıştır. Zira Sudan'lı Müslümanlara karşı İngiliz kâfiri ile işbirliği yapan bir Hidiv görüntüsünün halk nazarında hoş karşılanmayacağı açıktır.

İngiltere'nin, Mısır Hidiv'i ile anlaşarak Sudan'a General Gordon komutasında bir askeri harekât gerçekleştireceği bu zamanda Osmanlı Devleti'nin göstereceği tepki, bir merak konusu olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Sudan isyanı için bir ordu gönderip göndermeyeceği de dikkatle ve temkinle takip edilmiştir.

8 Şubat 1884 tarihli Vakit Gazetesi'nde, Standart Gazetesi'nden naklen yapılan bir habere göre:

“Devleti Aliye canibinden Sevakın'e asker sevk olunup olunmayacağı İngiltere'de hayli calibi dikkat olduğundan vasatı Afrika'da tervic-i medeniyet hükümeti seniyenin bir hareketine nazarı tevcih ile bakılacak ise de Devlet Aliye aktarı mezkurede hareketi askeriye icrayı azminde görünmüyor”

(BOA,İ.DH.,1295 4, 102228)⁵³.

denilerek, Osmanlı Devleti'nin bölgeye askeri hareket yapmayacağı hususu dile getirilmiştir. Ancak bu haber tekzip edildiği ve bu konuda şöyle dendiği görülmektedir:

“İngiltere elçisi Lord Dufrin zatı hazreti sadrazamı ile bir mülakatında ticaret müâhedâtı ve Sudan meselesi üzerine mükâleme eylemiştir. Sefiri müşarunileyh Sudan eşgıyasının te'dibi zamanında Devleti Aliye canibinden asker sevkine İngiltere tarafından itiraz olunmayıp bu hususta teshilat dahi gösterileceğini beyanla hükümeti Seniyeden bu babda teklif olunacak şeraitin tebliği arzusunu ayan eylemiştir. Zatı hazreti Sadrazamı bu husus hakkında vükelayı fiham hazeratıyla müzakere etmedikçe cevap vermeyeceklerini beyan buyurmuşlardır. Hidiv Hazretlerine Dersaadetten tebşire nazaran Sudan'a 20 bin neferi askeri şahane sevk olunabileceği Mısır gazetelerinin münderecatındadır”

(BOA, İ.DH.,1295-4, 102228).

Her ne kadar İngiltere, Osmanlı Devleti'ne Sudan'a asker göndermesi konusunda kolaylık sağlayacağını elçisi kanalı ile beyan etse de, Sudan'a Osmanlı Devleti'nin müdahalesini istememiştir. İngiltere, Sudan'ı Mısır'dan ayırmak, Mısır asker ve memurlarını buradan çıkararak kendi nüfuzunu ya doğrudan ya da dolaylı olarak Sudan'da yerleştirmek için zemin hazırlama siyaseti izlemiştir. Bu durum bir

⁵³ Belge için bkz: EK-31

Osmanlı belgesinde ifade edilmektedir:

“Sudan cihetinde İngiltiz politikasının menvisi orasını Mısır’dan tefrik yolunda bir tarik-i idare tesisle bilvasıta veya bilavasıta taht-ı himayeye almakdan ibaret olduğu pek meznundur”

(BOA,YEE.,118,17)⁵⁴.

İngiltere, Hidiv’in Gordon Paşa’ya olur vermesini sağlayarak Mısır yönetimini kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için kullanmıştır. Bunun yanı sıra Mısır’da bulunan askerlerini Sudan isyanı sayesinde arttırarak Mısır’daki konumunu daha da sağlamlaştırmıştır. Bu açıdan bahsi geçen Vakıf gazetesinde bulunan diğer bir haberde Mısır’daki İngiliz askerlerinin sayısı hakkında verilen bilgiler dikkati çekmektedir:

“Londra gazetelerinin beyanı üzere Mısırdaki İngiliz Askeri 6689 nefer olup 5038 neferi Kahire’de 1520 neferi İskenderiye’de ve 102 neferi Port Said’te bulunuyor imiş.”

(BOA,İ.DH.,1295-4, 102228)

Görüldüğü üzere İngiltere, Osmanlı Devleti’nin hem Mısır’da hem de Sudan üzerinde bulunan hukuki haklarına rağmen Sudan eşkıyası karşısında, Mısır’ı koruma ve Sudan isyanını bastırma bahanesiyle bölgedeki askeri varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti’nin Sudan’a asker göndermesi konusunda kolaylık gösterileceği İngiliz sefiri vasıtasıyla ifade edilse de Sevakin üzerinden böyle bir seferin yapılmasını önermek suretiyle, askeri açıdan imkânsızlıkları barındıran bir yol gösterilmiştir. Sonuç olarak İngiltere’nin Sudan’a yerleşme siyaseti, Osmanlı Devleti’ne rağmen Sudan isyanı perdesi arkasından etkin bir şekilde devam etmektedir.

Diğer yandan İngilizlerin Sudan politikaları, Hick Paşa’nın yenilgisi sonrasında değişikliğe uğradığı görülmektedir. Doğu Sudan’da arka arkaya gelen yenilgiler üzerine bölgedeki hâkimiyeti zayıflayan İngiltere, Sevakin’de varlığını devam ettirebilmek için savunma politikası izlemeye başlamıştır. Bu arada İngiltere’nin Sudan’daki yenilgisinin ardından ilk dikkate alıp incelediği konu, Mısır’ın Sudan’dan gelecek bir tehdide açık olup olmadığı durumu olmuştur (Shibeika, 1952: 113). İngiliz Dışişleri Bakanı Sevakin’den Berber’e kadar demiryolu

⁵⁴ Belge hakkında bkz: EK-32

inşası teklif etse de, bu girişime Fransızlar tarafından karşı çıkmıştır. Fransa, Kızıldeniz sahilinde büyük bir liman inşa ederek bu liman vesilesi ile Habeşistan'dan Nubye'ye kadar, ticari faaliyetlerini arttırmak istemiştir (Shibeika, 1952: 111).

İngiltere, Sudan üzerinde Osmanlı Devleti'nin etkin olmasını istememiştir. Bu konuda Osmanlı'nın yapacağı mali yardımların kabul edilebileceği bir siyaset olarak belirlendiği halde, Osmanlı askerlerinin Sevakın ve Sudan'a sevki aksi ifade edilse de İngiltere tarafından kabul görmemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaşadığı Balkanlar sorunu ve ekonomisinin de zor durumda olması gibi sebepler, Sudan'a mali ve askeri yardım göndermesini oldukça zorlaştırmıştır.

İngiltere'nin, İngiliz ya da Hindistan askerlerini Sudan'da kullanmama kararını deklare etmesinden sonra yayılan Mehdi isyanı karşısında İngiltere, artık Sudan'ın iç bölgelerindeki Mısır idareci ve askerlerini geri çekmekten başka seçenek kalmadığını görmüştür. Bu açıdan İngiltere tarafından Mısır Hükümeti'ne Sudan'daki görevlilerini Vadi-i Halfa'ya kadar bir an önce tahliye etmesi tavsiyesinde bulunulmuştur (Shibeika, 1952: 122).

Sudan'ın tahliyesi 4 Şubat 1884'te İngiliz Hükümeti tarafından kesin olarak kabul edilmesinin ardından tahliye için bir Hristiyanın görevlendirilmesini istemeyen Şerif Paşa önderliğindeki Mısır hükümeti üyeleri, baskıların devamı neticesinde görevlerinden istifa etmişlerdir. Yeni Mısır hükümeti, Ermeni Nubar Paşa önderliğinde kurulmuştur. Arkasından da İngiltere'nin Sudan'ı tahliye politikasını onaylamıştır (Holt, 1958: 79-80).

İngiltere'nin Mısır'ı 1882'de işgalinden sonra, Mısır'ı gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı koruma ve Kızıldeniz sahillerindeki hâkimiyetini devam ettirme politikası izlediği görülmektedir. Ancak Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren Mısır hükümeti üzerinden girişilen faaliyetlere hep kuşku ile yaklaşmış ve bu tür faaliyetleri yakından takip etmiştir.

5.3 Gordon'un Hartum Faaliyetleri

İngiltere'nin Kahire Başkonsolosu Barring'e göre General Gordon, Mısır asker

ve memurlarının geri çekilmesini organize edebilir ve aynı zamanda Hartum'da Sudanlı aşiret reislerinin yönetimi altında, Osmanlı ve Mısır'a bağlı olmayan bir yönetim kurabilirdi. Böyle bir durum İngiliz çıkarları açısından oldukça faydalı olacağı öngörülmüştür (Shibeika, 1952: 155). Bu çerçevede ilk olarak Hartum'daki yüksek rütbeli idareciler ve daha sonra da alt rütbeli olanlar görevlerinden alınarak yerlerine Sudan'lı görevliler getirilmesi planlanmıştır. Arkasından Sudanlılar'dan bir ordu kurularak tamamen Mısır'dan kopartılacak ve Sudanlıların etkili olduğu bir yönetim oluşturulmak suretiyle de artık İngiliz sömürgeciliğinin buraya yerleşmesi için şartlar hazırlanmış olacaktır (Shibeika, 1952: 169). Buradan anlaşılmaktadır ki İngiltere Sudan'ı, Osmanlı Devleti'nin hak iddiasında bulunamayacağı Mısır idaresinden ayrı bir yere çekmek istemiştir.

Gordon, 11 Şubat 1884'te kendisine eşlik etmek üzere görevlendirilen Albay Steward ile birlikte Korosko ve Ebu Hamed üzerinden Berber'e ulaşmıştır (Budge, 1907: 47). Ebu Hamed'den Berber'e yola çıktığı sırada Rubatabat bölgesinde önde gelen kişilerle görüşmeler yapmış ve arkasından Mehdi'ye bir mektup göndererek onu Kordofan Valisi olarak kabul ettiğini ve Hartum için savaşmanın gerekli olmadığını iletmiştir. Bu mektupta General Gordon, Mehdi'den Kordofan'a sultan olduğu takdirde Avrupalı mahkûmları serbest bırakmasını, Hartum ile ticari ilişkileri desteklemesini ve Ubeyyid telgraf hattını da kullanıma açmasını talep etmiştir. Albay Stewart bu mektup hakkında, General Gordon'un Mehdi taraftarları ile sessiz konumdaki fakihler ve fanatik dini gruplar arasında bir çekişme ortamı ortaya çıkarmak istediği şeklinde bir bilgi vermektedir (Shibeika, 1952: 175-176).

General Gordon 18 Şubat 1884'te Hartum'a gelerek çalışmalarına başlamıştır. Hartum'da Avrupalıların sayısı az olmakla birlikte Garnizonun buradan çekilmesi ile 10-15 bin civarında kişinin de Hartum'dan kuzeye doğru çekilmek isteyeceği tahmin edilmekteydi (Shibeika, 1952: 167). General Gordon'un görevinin en önemli kısmı ayrılmak isteyen bu nüfusun güvenliğini sağlamak ve Sudan'da bulunan Mısır askerlerinin güvenli bir şekilde bölgeden tahliyesini gerçekleştirmektir. Gordon 1879'a kadar önceki görev yaptığı dönemde köle ticaretini bastırmak adına sert tedbirler uygulamış olmasına rağmen Hartum'a geldiğinde köle ticaretini serbest bırakan tavırlar sergilemiştir. Gordon bu konuda;

“...Size bu hakları veriyorum, hiçbir kimse sizin mallarınıza karışmaz, her kimin köleleri varsa istediği şekilde hizmet ettirebilir ve üzerinde tam kontrol hakları vardır.”

şeklinde bir yaklaşım tarzı benimsemiştir. Bu tavrının amacı, elbette köle tüccarları ve köle sahiplerinin Mehdi'ye olan desteklerinin önüne geçmek istemesinden başka bir şey değildir (Nour, 2006a: 196). General Gordon'un izlediği bu siyaset onun bir konuda ciddi bir yanılğı içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, Sudan ayaklanmasının maddi çıkarlar çerçevesinde bir isyan olduğu ve Mehdi etrafında toplanan Sudanlıların menfaatleri uğruna onun yanında saf tuttuğu yanılığısındır. Ayrıca isyancılar daha iyi imkânları gördüklerinde Mehdi'den kopacakları düşüncesinde olan General Gordon, belki de kendi sonunu hazırlayan ciddi bir yanılğı içinde Sudan'daki hareketini planlamıştır. Ancak bunca yıl Sudan'da kalmış olmasına rağmen Sudanlı Müslümanların dini bağlılıklarını görüp değerlendirememiştir. Özellikle halkın Mehdi önderliğinde kutsal bir cihat uğruna savaştığı, savaşanlar içinde menfaat düşüncesine sahip olanların varlığı yanında vatani kurtarmak anlayışının daha hâkim olduğu gerçeğini gözardı etmiştir. Bu sebeplerle isyan hafife alınmış ve General Gordon kendi sonunu hazırlayan bir siyasetin içine girmiştir.

General Gordon, Mısır'daki İngiliz Konsolosu Barring'in öngördüğü şekilde Sudan'da ayanların kendi yönetimlerini kurması için faaliyet göstermiş ve bu konuda İngiliz hükümetine daha fazla para ve asker göndermesi için müracaatlarda bulunmuştur. En önemlisi ise Sudan'da kurmayı planladığı Sudanlı aşiretlerin hâkim olduğu bir yönetim tarzı dolayısıyla Mısır askerlerinin geri çekilmesi siyasetinin geciktirilmesini İngiltere'den talep etmiş ve bunu sağlamıştır. O, böylece isyanı bastırma ve Sudan'ı tahliye misyonundan çok Sudan'da İngiltere kontrolünde bir Sudan yönetimi kurmaya çalışmıştır (Nour, 2006a: 197).

5.4 Hartum'un Mehdi Kuvvetlerinin Eline Geçişi

General Gordon 18 Şubat 1884 tarihi itibarıyla Hartum'a giriş yaptığında yanında güçlü bir ordusu bulunmamaktaydı. Sadece korumaları eşliğinde Hartum'a varmış ve bu daha başta büyük bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Hartum'da güçlü bir idare kurmak ve Mehdi hareketini kontrol altına almak isteyen General Gordon, daha önce bölgede nüfuzlu bir köle tüccarı olan ve Bahrül-Gazel

bölgesinin bir dönem valiliğini yapmış, ancak o sıralarda ise Mısır'da tutulmakta olan Zübeyr Paşa'nın Hartum'a atanmasını talep etmiştir. Gordon ayrıca Mehdi kuvvetlerine karşı başarılı olabilmek üzere Hindistan askerlerinin Sudan'a gönderilmesi gerektiğini İngiliz hükümetine bildirmiştir. Ancak bu iki öneri de İngiliz Hükümeti tarafından kabul görmemiştir (Holt, 1961: 85). Sudan içlerinde isyancılara karşı riski göze alamayan İngiliz Hükümeti'nin başındaki Gladston bu kararı ile bir anlamda General Gordon'u kendi kaderine terk etmiştir.

Mehdi güçleri karşısında General Gordon'un Hartum'daki durumu gün geçtikçe daha kötüye gitmiştir. 12 Mart 1884'te Hartum ile Mısır arası telgraf hattının kesilmesiyle Gordon Paşa'nın İngiltere ile bağlantı imkânlarından biri de kesilmiştir. Diğer yandan Mehdi'ye bağlı bir şeyh olan Muhammed Heyr (Nour, 2006a: 197) tarafından Nisan'dan itibaren Berber halkı kutsal cihada davet edilmiş ve Mayıs ortalarında Berber de Mehdi isyanına katılmıştır. Böylece Mısır hükümeti Berber'in kontrolünü de kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda Hartum'un, bir tarafta Mısır diğer tarafta ise Sevakin ile olan bağlantısının kesilmesi anlamına gelmiştir (Holt, 1961: 86).

Bu arada Şeyh Ubeyd'in Mart 1884'te Hartum'a saldırması ile Mehdi güçlerinin Hartum kuşatması başlamıştır. Kuşatma sırasında Cezire bölgesinde bulunan Şeyh Muhammed et- Tayyip el-Beşir, Hartum'a gelen yolları kesmiş ve Hartum'a ulaşacak gıda desteğinin de engellenmesini sağlamıştır. Bu saldırılara karşılık Gordon, Mavi Nil ile Beyaz Nil arasına bir kanal yaptırmış ve Hartum'un savunmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Hartum, General Gordon komutasında 6100 asker tarafından savunuluyordu. Üç gruba ayrılan bu askerlerden birincisi Ferc Zeynî Bey'in başında olduğu siyahi askerler, ikincisi başında İbrahim Fevzi Paşa'nın bulunduğu Mısır askerleri, üçüncüsü ise başında Haşme'l-Mus Bey'in olduğu başıbozuklardı. Bunların dışında Abdulhadi Hasan komutasında 700 kişilik gönüllü asker de bulunmaktaydı (Nour, 2006a: 199).

Mehdi'nin kendisi ise Nisan 1884'te el-Ubeyyid'den taraftarları ile birlikte doğu istikametinde Nil'e doğru harekete geçmiştir⁵⁵. Ombdurman'a gelinceye kadar güzergâh boyunca kendisine dâhil olan takipçileri sayesinde ordusunun sayısı her

---

⁵⁵ Harita için bkz: Ek-12

geçen gün artmıştır. El- Mehdi, 23 Ekim’de Hartum önlerine vardığında kuşatma yapanlar dâhil olmak üzere taraftarlarının sayısı 100 bini aşmıştır (Shibeika, 1952:300; Holt, 1961: 86).

Mehdi ilk olarak Gordon ile iletişime geçmiş ve Hartum’u teslim etmesini istemiştir. Gönderdiği mektupla eğer şehri teslim ederse kendisinin ve yanındakilerinin can güvenliklerini garanti edeceğini ve kuzeyde İngiliz birliklerine katılmaları konusunda onlara rehberlik yapacağını bildirmiş ve bu konuda onlara söz verdiğini belirtmiştir. Buna karşılık Gordon’un cevabı ise; direnmekte kararlı oldukları, her saldırıya karşı konulacağı ve İngiliz birliklerinin kısa süre içinde Hartum’da olacaklarını Mehdi tarafına bildirmek şeklinde olmuştur. Bunun üzerine Mehdi güçleri şehri ele geçirmek üzere saldırıları daha da şiddetlendirmişlerdir. Ocak 1885’e kadar süren kuşatmanın son zamanlarında Hartum’da açlık başgöstermiş olması, Mehdi kuvvetlerinin şehri ele geçirmek konusundaki ümitlerini arttırmıştır (Shibeika, 1952: 300).

İngiltere’de ise hükümet Sudan’a bir kurtarma seferi düzenlenmesi konusunda İngiliz askerlerini tehlikeye atmamak üzere olabildiğince isteksiz davranmıştır. Ancak yoğun bir kamuoyu baskısı sonucunda İngiliz Hükümeti başbakanı Gladstone bir yardım ordusu göndermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu ordu sonbahara kadar harekete geçememiştir. Takviye kuvvet geldiği haberi üzerine Mehdi’nin danışmanlarından bazıları Kordofan’a geri dönmeyi önerse de bu öneri kabul görmemiş ve sonunda İngiliz takviye güçleri gelmeden önce Hartum’un ele geçirilmesine karar verilerek kuşatma daha da sertleştirilmiştir (Holt, 1961: 86).

Bahsedilen kurtarma harekâtı için İngiltere’nin görevlendirdiği isim General Garned Wolseley idi. Kurtarma birliğindeki askerler Hindistan, Tarık Dağı, Malta, Mısır ve İngiliz askerlerinden oluşmaktaydı. İstihbarat birliklerinin başında ise Kitchener görev almıştır. Vadiyi Halfa’da iki grup halinde toplanan askerlerden bir grup Ebu Hamed, Berber ve Matemma yolu üzerinden hareket ederek Hartum’a ulaşacak; diğer grup ise çöl üzerinden hızlı bir şekilde yol alıp Matemma’ya ve oradan da Nil üzerinden Hartum’a ulaşacaktı (Nour, 2006a: 199-200).

Takviye birliklerinin geleceği ümidiyle şehri sonuna kadar savunmaya çalışan

General Gordon, Mehdi kuvvetlerinin saldırılarına daha fazla dayanamamıştır. Yoğun çatışmaların ardından 26 Ocak 1885 tarihinde Hartum, Mehdi kuvvetlerinin eline geçmiş ve çatışmalar sırasında General Gordon da öldürülmüştür⁵⁶.

Mehdi Hartum’u ele geçirdikten bir gün sonra 27 Ocak 1885’te bir beyanname yayınlarak bunu Arap liderlerine göndermiş ve onları kendisine katılmaya davet etmiştir. Bu beyanname Mehdi şöyle demiştir:

“Eğer sizler müslümanlarsanız benim davetime cevap vermelisiniz. Kâfirlerin tecavüzü ve onların İslâm memleketlerini gasbı, sadece Türklerin engel olmaması yüzünden değildir⁵⁷. Daha sonra kâfirlere yardım bile edildi. Böyle bir hükümete bağımlı olmak mübârek din hukukuna karşı çıkmaktır. Herhangi bir yere Mısırlı idareciler girdiğinde rüşvet ve rezaletler görülmektedir. Onlar dinin koruyucularına eşkiyalar ve isyancılar gibi zulmettiler. Size Allah’ın lütfüyle iyi haberler veriyorum. Ordularım her nereye gidecekse zaferi elde edecekler. Umud ediyorum ki, pek yakında hepimiz aynı bayrak altında Allah’ın davası için dövüşeceğiz. Eğer benim elçiliğimi kabul ettiyseniz İlâhi lütfün muhatabı olacaksınız... Allah beni kâfirlerin zulmüne son vermek için gönderdi ve Mehdi rütbesini takdir etti. Düşmanlarıma karşı muzaffer olayım diye bana zafer kılıcını kuşattı. Size düşmanlar ne anlarsa anlatsın inanmamanızı, kâfirlerin kölesi olmamanızı, Müslümanların yıkımına sebep olmamanızı ve yaptıklarınız için pişman olmanızı tavsiye ederim. Nasihatlarım Allah’ın ilhamı ile söylenmiş sözlerdir. Sizi İslam için birleşmeye ve düşmanları Müslüman memleketlerden çıkarmak için bana katılmaya çağırıyorum” (Akdoğan, 1993: 37).

Wolseley’in kurtarma birlikleri ise ancak 28 Ocak 1885’te Hartum’a ulaşmış ise de her şey için artık çok geç kalınmış ve Hartum için yapılabilecek bir şey kalmamıştır (Holt, 1961: 86). Böylece takviye kuvvetleri herhangi bir mücadeleye girmeden Mısır’a geri dönmek durumunda kalmışlardır.

Hartum’un alınması ile birlikte Sudan topraklarının büyük bir kısmı Mehdi hâkimiyetine girmiştir. Yalnızca Sevakın, kuzeyde uç bölgeler ve Ekvator Bölgesi Mısır Hidivliği’nin elinde kalmıştır. Mehdi bu büyük zaferinden sonra beklenildiği gibi Hartum’u başkent olarak benimsememiş, karargâhını Ombdurman’a taşımıştır (Holt, 1961: 86). Onun bu kararı almasına Hartum’un sömürgeci güçler tarafından kurulması ve tarih boyunca Sudan’ı dışardan yöneten güçlerin bir merkezi konumunda bulunmasından kaynaklandığı ve bu açıdan milli kimlikten mahrum bir şehir olması

⁵⁶ Gordon’un ölümünü konu alan bir tablo hakkında bkz: EK-15

⁵⁷Buradaki Türkler ifadesinden kasıt devrin Mısır idaresidir (Akdoğan, 1993: 37).

etkili olmuştur. Ombdurman ise Mehdi'nin doğduğu, yerel bir kimliğe sahip, hiçbir zaman sömürgecilikle anılmamış bir şehirdir. Bağımsız bir Sudan için başkentini Hartum olamayacağı düşünülmüş ve bu sebeple Ombdurman, Mehdi hareketinin merkezi olarak benimsenmiştir.

Mehdi, Ombdurman'da devletini ilan ettiğinde Sudan'ın birkaç bölgesi dışında hemen her yerin fethini gerçekleştirmiş bulunmaktaydı. Bunlardan Kordofan ve Merkezî Sudan denilen bölgelerin fethini bizzat kendisi gerçekleştirmiş, ancak Taka (Kasala), Berber, Darfur, Bahrel Gazel'in ve Ekvatorya Bölgesinin bir kısmının fethini ise komutanları eliyle sağlamıştır. Mehdi döneminde Sennar ve Kasala kasabaları henüz alınabilmiş olmasa da buralar Halife Abdullah b. Teyaşi döneminde ele geçirilecektir. Ancak Sevakin hiçbir zaman Mehdi kuvvetlerinin eline geçmemiştir (Shibeika, 1952: 308).

6. İngilizlerin Mısır'a Yerleşme Konusunda Mehdi İsyanını Kullanması

İngiltere'nin Mısır, Sudan ve Kızıldeniz kıyılarına yerleşme politikası, 1878 Berlin Antlaşması sonrasında gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu zamandan sonra İngiltere'nin sömürge yollarını güvence altına almak ve yeni nüfuz alanları edinmek üzere harekete geçmiş olduğu görülmektedir. Aynı dönemde artık İngiltere, Osmanlı topraklarını koruma politikasından da vazgeçmiş durumdadır. Bu süreçte, İngiltere'nin Akdeniz ve Kızıldeniz'e yerleşebilmek üzere bölgedeki gelişmeleri, çıkarları lehine kullanma yolunda hareket ettiği gözlenmektedir. Zira Mısır'a yerleşmek konusunda öncelikle Hidiv İsmail Paşa'nın ölçsüz harcamaları sonucunda Batıya olan borçlanmalarını ve son olarak da Arabi Paşa isyanını fırsat bilmiştir. Neticede İngiltere Mısır'a asker çıkartarak Mısır'ın işgalini gerçekleştirmiştir. Evkaf Nazırı Kamil Paşa'nın 17 Şubat 1884 tarihli mütaalarına bakılacak olduğunda İngilizlerin adım adım Mısır'ı işgali konusunda ele geçirdiği fırsatlar görülmektedir.

“Hitte-i Misriyede saltanat-ı seniyyenin vikâyesi bin iki yüz yedi tarihinde Mehmet Ali Paşa'ya verilen fermân-ı âlî ahkâmının muhafazasına münût olduğu ve işbu fermân-ı âlînin mer'iyet-i ahkâmı sayesinde Vali Esad Said Paşa zamanına kadar hitte-i Misriye müdahale-i ecnebiyeden masûn bulunduğu halde bin iki yüz yetmiş iki tarihinde verilen fermân-ı âlîye binaen Süveyş kanalının küşâdıyla öyle bir hitte-i mühimminin hâlet-i mahremiyetini izâle edilmiş ve ba'de hidiv-i sâbık İsmail Paşa'ya çünd kut'a fermân-ı âlişân ile ihsan

buyurulmuş olan müsâ'adât-ı seniyye sû-i istimal olunamaz çünkü paşayı müşârünileyh Avrupalılar ile doğrudan doğruya akd-i mukâvelât ve icrâ-yı muâmelâta meydan bulmuş olduğundan istikrâzât ve birtakım isrâfât ile hem hükümet-i Mısıriyeyi duyûn-ı kesireye giriftâr ve hem de İngilizler ile Fransızların musattah nazarları olan hitta-i Mısıriyede işbu iki milleti alakadar etmiştir bu münasebetle İngiltere ve Fransa devletlerinin Mısır'da gün be gün terakki eden nüfuz ve müdahalelerinin tesirinden dâhilen zuhura gelen müşkilat ve vukuata mukâvemette aciz kalan hidiv-i sâbık bi'l-istifnâ idare-i hükümetten kifâyet eylemeye mecbur olduğu misillü halefi dahi devam eden su'ûbâtı tahammüle tâbir-i âver olmayarak mevkiini muhafaza için devleteyn müşârünileyhânın muzâheret-i resmîyelerini kabule rızadâde olmuş ve bu suretle müdâhalât-ı ecnebiyeye vâki bir yol açılmış olduğundan hidiviyet-i aleyhinde teşekkül etmiş olan kuvve-i müteallikanın men ve izalesi ve İngiltere münâkasasının himayesi vesilesiyle İngiltere devleti Mısır'a asker idhâline müsâra'at eylemiş ve bi'l-muharebe kuvve-i mütegalibeyi mağlup ve izale ederek hükümet-i Mısıriyeyi külliyen kendi nüfuz ve satvet-i askeriyesi altına almıştır ve devlet müşârünileyhâ hitâm-ı maslahatta ber vech-i taahhüt askerini kâmilen Mısır'dan ihrac eden hükümet bir de Mısır müstakilesini takip eden Sudan gâilesinden dahi bi'l-istifade gâile-i mezkûrenin neticesine ta'lîkan Mısır'da bâkî olan asâkirde devam-ı ikâetlerine lüzum gösterilmekte ve bu fırsatlar dahi Mısır'a diğer asker irsali için tehiyyâta ibtidâr eylemekte bu kısmı ziyade şâyân-ı dikkat...

(BOA, YEE, 86, 44)⁵⁸

İngiltere, Mısır'a yerleşmesinin ardından, aynı yolla bu kez hem Mısır'da askerlerini arttırmak hem de Sudan'a hâkim olabilmek üzere Sudan'da ortaya çıkan Mehdilik hareketini kullanmıştır.

İngiltere'nin Sudan'a ilk olarak nüfuzunu arttırmaya başlaması, Hidiv İsmail Paşa zamanından beri görevlendirilen üst düzey yöneticiler sayesinde olmuştur. Gordon Paşa'nın ikibuçuk yıl Sudan Genel Valiliği sırasında İngiltere'nin askeri, siyasi ve ticari yönden etkinliği bölgede daha da pekiştirdiği görülmektedir. Bunun yanında Hidiv İsmail Paşa'nın girişimleri ile 1865 yılında Sevakin ve Musavva Limanlarını ek yıllık vergi ödemek kaydı ile yeniden Mısır idaresine alınmıştır. İsmail Paşa, ilk yıllarında Mısır halkına refah ve bolluk vadedetmiş ve Osmanlı Devleti'nden Avrupa devletleri ile doğrudan anlaşma yapabileceğine dair ayrıcalıklar elde ederek bu ayrıcalığı kullanmıştır. Böylece Avrupa devletlerine karşı hesapsız borçlanma yoluna girerek yapacağı ıslahatlara ekonomik kaynak bulmak istemiştir. Ancak neticede kötü yönetim ve savurganlık nedeniyle Mısır ekonomisi iflasın eşiğine gelmiştir. İsmail Paşa Mısır'da başlayan ekonomik krizi aşabilmek için Süveyş Kanalı

⁵⁸ Belge için bkz: EK-27

hisselerini İngiltere'ye satmaya başlamış bu durum ise İngiltere'nin Mısır'ı işgaline zemin hazırlamıştır.

Diğer yandan Sudan'ın en önemli limanı olan Sevakin, Mısır açısından da büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu limanın konumunun Hindistan, Habeşistan, Yemen ve Arabistan'dan Mısır'a gelen ticaret yol güzergâhının tam orta yerinde bulunuyor olması jeopolitik önemi açısından bir fikir vermektedir. Buna ek olarak Sevakin, Sudanlı ve Batı Afrikalı hacıların kullandığı Hac yolunun önemli bir durağı konumunda bulunması da buranın önemini daha da arttırmıştır. Bahsedilen nedenlerden dolayı Mısır'a hâkim güçler, Sudan'a ve özellikle Sevakin Limanı'na inerek bu limanın sağladığı getirileri elde etmek ve böylece gelecek 50 yılda güçlerini daha da arttırmak siyaseti içinde olmuşlardır.

İngiltere Mısır'da varlığının devamı konusunda Sudan olaylarını kullanarak güvenliği bahane etmiş ve böylece Mısır'da askerlerini arttırmaya imkân ve ortam bulmuştur. Bununla birlikte Sudan'da bulunan Mısır askerlerinin sayısını azaltarak Mısır hükümetince Sudan'da asayişin yeniden sağlanmasına imkân bırakmadığı gibi kendisi de bunu gerçekleştirmemiştir. Bu durum Kamil Paşa'nın mütaalalarında şöyle ortaya konmaktadır.

“...devlet müşârünileyhâ Mısır'dan bâ fermân-ı âlî muayyen olan fıkra-i askeriyeyi taklîl ederek Mısır hükümetince Sudan'ın iâde-i âsâyişine imkân bırakmamış olduğu halde kendisi dahi bu vazîfenin ifasını menâfi'-i mahsûsası haricinde göstererek deruhde etmeyip Sudan ihtilalinin idamesini kendi askerinin Mısır'da bekasına vesile ittihazıyla Mısır'ı Sudan'dan bi't-tefrik hudud-ı kadîmesinde İngiliz askerinin inzimâm-ı muavenetiyle asâkir-i Mısıryeye muhafaza ettirmek ve Sudan devlet-i aliyyeye terk ile buna mukâbil Mısır'ın devlete vermekte olduğu vergiyi miktar-ı asliyesine tenzîl etmek tasvirini meydana koymuştur...”

(BOA, YEE, 86, 44)

Sudan'da başlayan isyan üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'nden isyana müdahale etmesi durumunda Mısır yolu ile değil Sevakin Limanı yolu ile müdahale etmesini istemiştir. Her ne kadar bu dönemde Sevakin fiilen İngilizlerin yerleşmiş oldukları bir liman olsa da Sevakin'den isyancıların bulunduğu Kordofan ve Berberya bölgelerine yapılacak askeri harekâtın başarılı olması bazı sebeplerden dolayı mümkün

değildir. Zira Sevakin'den, bahsedilen isyancılara ait bölgelerin uzaklığının 2 aylık mesafede olması, Nil Nehri'nden uzak bölgelerin çöl ikliminde yerler olması, askerlerin bu bölgelere sevkinin, erzak temini ve mühimmatın taşınması konusunda zorluklar barındırması ve bütün bunların yanında bölgenin sıcağına Osmanlı askerlerinin dayanamayacağı gibi sebepler, bölgeye bir askeri harekâtın Sevakin yoluyla gerçekleştirilmesinin imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Bahsi geçen belgede bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Sudan'ın devlet-i aliye tarafından zapt ve idaresi hususuna gelince İngiltere'ce ima olunan tasavvura göre asâkir-i şâhânenin Mısır'a duhûlüne cevaz gösterilmeyip Suvâkiye iskelesinden Sudan'a gidilmek tarîkîni irâe edilmekte ise de hiçbir zamanda bu yoldan Sudan'ın zapt ve teshir olunduğunun vukuu olmayıp olmadığı gibi şimdi dahi icrası nâ-kâbil olup gerek Suvâkiye ve gerek Musava' iskeleleri ile eşkiyanın makarrı olan Kurduhan ve Berbere nevâhiyesine olan mesafe bir iki aylık yol olmakla beraber Nil'den tebâ'ud eden mahalleri susuz ve bir beyâbân yerler olmasıyla oralara asker sevki ve erzak ile mühimmat nakli gayet ilgâya müşkül ve külfetli olacağından başka Sudan'ın hararet ve havasına asâkir-i şâhâne tahammül edemeyeceği ve nevâhî-i mezkûreye her ne miktar asker sevk olunursa onun iki misli dahi hazırlıklarının temini için istihdam emrinin iktiza edeceği cühetlerle inde'l-mukâyese işbu sevkîyattan hâsıl olacak netice ve menfaat o yolda çekilecek meşakkat ve ihtiyar olunacak masârifât-ı külliyyeye tekâbüül edemeyeceğinden ve esbâb-ı saire ve tenâşî nihayetü'l-emr mezkur iki iskelenin zapt ve idaresiyle iktifa edilmek lazım geleceği beyandan müstağnidir...”

(BOA, YEE, 86, 44)

Kamil Paşa, ihtilal devam ettiği sürece Mısır'ın Sudan'dan gelebilecek tehdiye açık olması durumuna dikkat çekmiştir. Bu durumun İngiltere'nin, Mısır'da asker buldurmasına ve İngiliz askerlerinin varlığının devamına başlı başına bir sebep teşkil edeceğinin açık olduğunu ifade etmiştir. İngiltere'nin bu teşebbüslerinin akabinde çok zaman geçirmeksizin Osmanlı ile Sudan'ın bağlarını kopararak vergisiyle birlikte Sudan'ı yeniden Mısır idaresine ilhak edeceği ve böylece Sudan'a el koyacağı ihtimali üzerinde durmuştur. Bu tespitlerin haklılığı, İngiltere'nin zaman içinde ortaya koyduğu hamleler ile açığa çıkmaktadır. Neticede süreç Sudan'da İngiliz-Mısır idaresi kurularak Osmanlı Devleti'nin Sudan'ı kaybetmesi ile sonuçlanmış ve zaman Kamil Paşa'nın haklılığını ortaya koymuştur.

“Sudan hâl-i ihtilalde metruk kalıp daima asâtin Mısır'da tasallutu ihtimali İngiliz askerinin Mısır'da bekâsına sebeb-i müstakîl olacağı derkâr ve İngiltere'nin Mısır hakkında ittihâz eylediği meslekte mebnî

aleyhi olan tedbir-i müstetir bundan kinaye idiği bedîdârdır. Bu teşebbüsün daha ilerisine atf-ı nazar olunursa müstakbelde ve belki de çok bir zaman mürûr etmeksizin Mısır'ın evvelce miktar-ı asliyesine tenzil kılınacak olan vergisini kapitalize ederek hâsıl olacak re'sü'l-malı devlet-i aliyyenin işbu vergi ile temin olunmadığına mahsub ve ba'de vergi-yi mezkûr kendisi istifa etmek üzere Mısır'ı İngiltere'ye mensup kılmış ve bu vecihle Mısır'ı devlet-i aliyyeden kat'ı alaka ettirdikten sonra Sudan'ı yeniden feth ve teshir ettirerek Mısır'a ilhâk eylemesi ihtimâlâtı zâhir olur”

(BOA,YEE,86,44)

Osmanlı devlet adamları yaklaşan tehlikenin farkında olmakla birlikte askeri anlamda bir müdahalenin fayda getirmeyeceğini gördüklerinden çözümün askeri müdahaleden uzak bir çarede aramanın doğruluğunu düşünmekte oldukları anlaşılmaktadır. Bu konuda Kamil Paşa'nın tavsiyesi üzerinde durulacak olursa; şu mütalaalarda bulunduğu görülür. Osmanlı yönetimi olarak Sudan'ın Mısır'dan ayrılması konusuna kesinlikle rıza gösterilmemelidir. Çünkü Sudan'da asayişin temini Mısır hükümetine ait bir durumdur. İngilizlerin Mısır'dan çekilmesi halinde Mısır'ın Osmanlı Devleti'ne rücuu söz konusu olacaktır. Bu durumda Sudan'ın da Osmanlı'ya bağlılığı sonucu ortaya çıkacaktır. Kamil Paşa bu esaslar üzerinden İngiltere hükümeti ile hakîmâne bir müzakere yapılarak zararlı faaliyetlerin kontrol altına alınmasına gayret edilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Osmanlı'nın bölgedeki hak ve hukukuna kastedilmesi evvelinde tarafsız devletler ile İngiltere'ye rakip devletlerin dostane yardımlarına müracaat edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

“Binaenaleyh Sudan'ın Mısır'dan tefrikine devletçe asla rıza gösterilmeyip çünkü Sudan'ın iade-i asayişini Mısır hükümetine ait ve buna hükümet müşârünileyhânın adem-i iktidârı takdirde ikdârı devlet-i aliyyeye râci' olduğundan bu esas üzerine İngiltere de hükümetiyle hakîmâne bir müzâkereye girişilip devlet-i aliye hakkında muzır olan teşebbüsât-ı câriyesini bir mecrâ-yı hakkâniyete tahvile sa'y ve müsâra'at olunması muktazî ve hukuk-ı saltanat-ı seniyyeye kasdı vukuundan evvel inde'l-îcap bî-taraf ve İngiltere'ye rakip olan devletlerin muavenet-i dostanelerine dahi müracaat olunur hem te'lif-i zâtü'l-beyyine diriğ-i vesâtet etmeyecekleri bedîhîdir”

Fî 19 Rabiül-ahir Sene 301 (17 Şubat 1884)

(BOA,YEE,86,44)

İngiltere'nin izlediği bu siyasetin ileriki yıllarda da değişmediği 9 Ağustos 1893 tarihli Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadaret makamına iletildiği şu bilgilerle anlaşılmaktadır.

Mısır'ın tahliyesine dair cânib-i Saltanat-ı Seniyye'den bir gûne taleb ve teşebbüsün İngilizlerce hiss olunmasını müte'âkib asayiş-i memleket ve sair hakkında meydana bazı şeyler çıkardıkları mücerrebât-y adide ile müstedlel olduğu misillü bu kere de Sudanîlerin mülhakât-ı hittadan Baris Vâhî'na hücum eylediklerine dair ortaya bir havâdis sürülmüş ve biraz da kuvve-i ihtiyâtiye gönderilmek suretiyle mesele sahîh şeklinde gösterilmek istenilmiştir. Mezkûr vâh, Asna Müdüriyeti merkezinden takriben yüz seksen ve Asyut'dan iki yüz yetmiş kilometre cenûb-u garbîde ve Libya Sahrâsı medhalinde vâkidir. Güyâ hücum eden fırka-i Sudaniye'de Osman el-Arzak kumandasında beş yüz kişilik bir kuvvet olup Asyut ve Circa ve Asna havalisinde bu defa sevk edilen kuvve-i Mısriyye'de dört topla bir miktar hecinli süvariden ibaretdir. Bunların mezkûr vâha hücumları cüzî ise de Asyut'a gelen üç adamın ifade-i mücerredelerinden ibaret olup bu da hücum eden süvarilerin dört gün orada tevakkuf ederek Şeyhü'l-beled ile anbar memurunu ve sair yerlilerden on bir kişiyi dahi alıp beraber götürdüklerine dair ise de bunu te'yid eder sair bir haber zuhur etmedikden başka bu havâdisi neşreden İngiliz vâsıtâ-ı neşriyâtı gazeteler Sudanîlerin oradan içeri çekildiklerini dahi der-akab işâ'a eylemiş olmalarına nazaran esasen kizb olması yahud tuz ve natrun için ol havalide ekseriya sahradan gelip dolaşan kabâilden görülen bir halkın vürûduna hasbe'l-siyâse bu şekil ve suret giydirilmek istenilmiş bulunması dahi müsteb'id değildir. Alâ kile't-takdireyn mücerred malumât olmak üzere arz-ı keyfiyete mübâderet kılındı ol bâbda. 26 Muharrem [1]311 / 9 Ağustos 1893

(BOA, Y. PRK. MK, 6/2)⁵⁹

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı boşaltması konusunda taleplerde bulunmasına karşılık İngiltere, Mısır'da varlığını devam ettirebilmek için gazetelerinde Sudanlıların Mısır sınırına hücum ettiklerine dair kasıtlı olarak neşriyat yaptırmıştır. Siyaset gereği yapılan bu neşriyatın doğruluğunu gösterebilmek için de bölgeye bir ihtiyat birliği gönderilmiştir. Ancak yapılan tahkikatla bunun yalan olduğu olsa olsa oraya tuz ve natrun için gelen sahra kabilelerinden bir halkın olabileceği bu belgede ifade edilmekte ve İngilizlerin bahsedilen siyasetlerini açıkça ortaya koymaktadır.

7. Sevakin'de Osman Dikna İle İngilizlerin Mücadelesi

İngiltere, Hartum'un düşmesinden sonraki politikasını Sevakin'i elde tutmak üzerine yoğunlaştırmıştır. Bunun için öncelikle Sevakin bölgesinde faaliyet gösteren Osman Dikna'yı etkisiz hale getirmesi gerekmektedir. Kuzey Sudan'da bulunan Woseley, Osman Dikna birliklerini yok etmek ve Sevakin-Berber demiryolu inşasını temin etmek üzere görevlendirilmiştir. Aynı zamanda Dongola'da bulunan İngiliz birliklerinin mühimmat, araç-gereç ve malzemeleri de Sevakin'e sevk edilmiştir

⁵⁹ Belge için bkz: EK-28

(Nour, 2006a: 220).

Hartum'un Mehdi tarafından alınmasından kısa bir süre sonra İngiltere tarafından, Hindistan ve Avustralya askerlerinden oluşan ve General Graham komutasında 13 bin kişilik bir ordu Sevakin'e gönderilmiştir. Bu ordu, Osman Dikna'yı ortadan kaldırma, Doğu Sudan'a hâkim olma ve Berber demiryollarını inşa etmek üzere görevlendirilmiştir. 12 Mart 1885'te Sevakin'e ulaşan bu ordu, Sevakin'den çıkıp ilerlemek için uygun bir zamanı beklemiştir. (Budge, 1907: 259). 22 Mart 1885'te İngiliz askerleri Sevakin'den ayrılarak John McNeill komutasında Osman Dikna askerlerine saldırmış ve Tufrik Deresi'nde Osman Dikna askerleri mağlup edilmiştir. Bu savaşta iki taraf da büyük kayıplar vermiştir. Ancak İngilizler bölgedeki askeri harekâtlarına rağmen Osman Dikna'yı ele geçirememiş ve demiryolu inşasını da tamamlayamamışlardır. Neticede Sevakin dışında İngilizler ciddi bir ilerleme kaydedememiş olsalar da Sevakin'deki yerlerini önceki dönemlere göre daha da sağlamlaştırmışlardır. Zira son dönemde Sevakin'e atanan yöneticilere bakıldığında Mehdi hareketinin Sevakin'de İngiltere nüfuzunun artmasını sağladığı açık bir şekilde görülmektedir. Sevakin'e atanan valiler sırasıyla Süleyman Niyazi Paşa (1883-1884), Baker Paşa (1884), Amiral Hewett (1884-1886), Cromer Shepirham (1886), Karmid (1886), Freeman Tel (1886), Hedson Dikson (1886), Charles Waden (1886), Watson, Kitchener (1896) şeklinde olmuştur (Nour, 2006a: 220).

8. Mehdi Devleti ve Mehdi'nin Ölümü

Mehdi, Hartum'u aldıktan sonra devlet merkezini Omdurman'a taşımıştır⁶⁰. Omdurman Nil havzasının solunda ve Hartum'un karşısında yer alan, çatısı otlarla kaplı topraktan evlerin bulunduğu geniş bir köy mahiyetinde olan bir yerleşim merkeziydi. Mehdi Omdurman'da kaldığı süre içinde toplumsal ve ferdi tüm meselelerde verdiği direktifler, sohbetler, vaazlar ile İslami temeller üzerine kurulu bir devletin tesisi için çalışmıştır (Hill, 2014). Etrafına, bu dünyayı terketmeyi ve ahiret için çalışma anlayışını telkin etmiş ve dünyadaki baskı, zulüm ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak için cihata devam etmek gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda Hazreti Muhammed ve dört halife dönemindeki İslam anlayışını, başta Sudan'da sonra

⁶⁰ Mehdi Devleti sınırları ile ilgili bkz: EK-12

da tüm dünyada hâkim kılmak gerektiği üzerinde durmuş ve kendisinin Allah tarafından bu gayeleri yerine getirmek üzere görevlendirildiğini ileri sürmüştür (Sidahmed, 2004: 16).

Mehdi taraftarları olan Ansar, Mehdi döneminin sonlarında sayı olarak oldukça artmış ve aynı zamanda içinde birçok etnik köken ve kabileleri barındırır hale gelmiştir. Ansar'ı meydana getiren gruplara bakıldığında, Nil Havzasında yerleşik Arap kabileleri, doğu ve batı bölgelerinden deve ve sığır çobanlığı yapan göçebe unsurlar, Batı Afrika göçmenleri, Mısırlı mülteciler ve Kızıldeniz kıyılarıda yaşayan Beca Kabileleri gibi farklı unsurlardan oluştuğu görülmektedir (Kramer, Lobban, & Lobban , 2013: 13).

Mehdi Muhammed Ahmet, Hz Muhammed'in 4 halifesini örnek almak suretiyle kendi komutanlarına da halife ünvanını vermiştir. Bu suretle Abdullah bin Muhammed et-Teyaşi'ye, Halife es-Sıddık ünvanı verilerek Hz Ebu Bekir ile özleştirilmiş; uzun zamandır müridi ve dindar bir kişilik olan Ali ibni Muhammed Hilu, Halife el-Faruk olarak adlandırılmış ve Hz Ömer ile özdeşleştirilmiştir. Üçüncü Halife Hz Osman'ı temsilen Sunusi tarikatının lideri Muhammed el-Mehdi es-Sunusi düşünülmüş ve Mehdi kendine katılması konusunda ona teklifte bulunmuştur. Ancak o, bu teklifle ilgilenmemiş ve Hz Osman'ın yeri doldurulamamıştır. Dördüncü olarak Mehdi'nin genç bir akrabası olan Muhammed Şerif ibni Hamid, Halife Kerrar olarak adlandırılmış ve Hz Muhammed'in amcasının oğlu olan Hz Ali ile özdeşleştirilmiştir. Bu üç halifenin herbiri Mehdi ordusunun bir bölümüne kumanda ediyorlardı. Kendisi de Bakkara kabilesine mensup olan Halife Abdullah, Bakkara kabilesinin bulunduğu Mehdi ordusu kolunu kumanda ediyordu. Bu grup siyah sancak ile tanınıyordu. Mehdi gibi Dongola menşeyli olan Halife Muhammed Şerif, Nil Havzası aşiretlerinin komutasında bulunuyor ve bu kol, kırmızı sancak ile tanınıyordu. Halife Ali, Cezire bölgesinde kendi akrabalarından olan ve nisbeten daha küçük aşiretlerin başında bulunuyor ve yeşil sancak ile temsil ediliyordu (Holt, 1961: 87).

Mehdi, ülke sınırlarını yerel askeri valilerinin vasıtasıyla kontrol altında tutmayı başarmıştır. Örneğin Doğu sınırları Osman Dikna, Darfur bölgesi Muhammed Halid eliyle Mehdi idaresi altında tutulmuştur. Mehdi Devleti'nde hazine ve adalet

işleri, İslam'ın ilk zamanlarıdaki müesseseler esas alınarak düzenlenmiştir. Devlet hazinesi olarak “Beyt-ül Mal” kurulmuş ve Mısır idaresi döneminde uygulanan vergi sistemleri ortadan kaldırılarak yerine İslami kurallar çerçevesinde vergi usülleri getirilmiştir. Mehdi isyanı boyunca kazanılan savaşlarda elde edilen ganimetler hazinenin dolmasını sağlamıştır. Bu dönemde Beyt-ül Mal'ın başına Mehdi'nin arkadaşı ve Nubyeli olan Ahmed Süleyman getirilmiştir. Diğer yandan adli sistem, islam hukuku çerçevesinde hüküm veren kadıların görevlendirilmesi ile kurulmuştur. Mehdi Devleti'nde hukuk sisteminin başına ilk atanan kişinin Türk-Mısır idaresi döneminde Darfur'da Kadılık yapmış olan Ahmed Ali olduğu görülmektedir (Holt, 1961: 87).

Mehdi, Ombdurman'da yaklaşık 6 ay kalmıştır. Bu süre zarfında kendisi daha çok vaaz, sohbet ve mektuplar yolu ile halkı irşat ederek İslami temeller üzerine bir devlet sistemi kurmaya çalışmakla meşgul olmuştur. Diğer yandan devlet yönetimine ait siyasi işleri ise yardımcılarına bırakmıştır. Özellikle Hartum'a hâkim olması kendine katılımları daha da arttırmıştır. Böylece askeri ve siyasi gücünün zirvesine ulaşmıştır. Mehdi, dünyaya nizam getirme misyonu için başladığı kutsal cihadında büyük başarılar kazanmış ve Ombdurman merkezli teokratik bir devlet kurmaya muvaffak olmuştur. Bundan sonra Mısır, Hicaz ve arkasından tüm İslam dünyasına hâkim olmak amacını taşısa da bu hayallerini gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştır. Zira gücünün zirvesinde olduğu bir dönemde yakalandığı muhtemelen tifüs hastalığı nedeniyle kısa süre sonra Omdurman'da 22 Haziran 1885'te ölmüştür (Hill, 2014: 1). Ölümünün akabinde Muhammed Ahmed, Omdurman'da kendisi için yaptırılan türbeye defnedilmiştir⁶¹. Mehdi'nin ölüm haberi Ansar'da şok etkisi yapmış olsa da hemen arkasından onun tartışmasız birinci halifesi Abdullah b. Muhammed, yeni lider olarak Mehdi'nin yerini almıştır.

⁶¹ Mehdi'nin mezarı için bkz: EK-16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUDAN'DA İNGİLİZ İŞGALİ

1. Halife Abdullah Bin Muhammed Et- Teyâşî Dönemi

Abdullah b. Muhammed'in babası Muhammed b. Ali el-Karrar, Merkezî Sudan menşeyli bir kimsedir. Annesi Ümmü Na'im, Güney Darfur'un sığırcılıkla uğraşan göçebe kabilelerinden Bakkara kabilesinin Teyaşî kolundandır. Abdullah Teyaşî, Mehdiliğini ilan eden Muhammed Ahmed ile tanışmasından önce dahi Mehdi'nin bir gün zuhur edeceğine inanmış bir kimsedir ve hep bir mehdi arayışı içinde olmuştur. Abdullah Teyaşî, ilk önce Zübeyr Rahma Mansur'un 1874'te Darfur'u alması ile onun beklenen Mehdi olduğu kanaatine varmıştır. Ancak daha sonra Beyaz Nil bölgesine göç ederek Semaniye tarikatının Şeyhlerinden olan Muhammed Ahmed'in sadık bir müridi olarak ona bağlanmıştır. Muhammed Ahmed, 1881'de Mehdiliğini ilan ettiğinde ona ilk destek verenlerden biri de Abdullah b. Teyaşî'dir (Kramer, Lobban, & Lobban , 2013: 41-42).

1.1 Abdullah Teyaşî'nin Halife Olarak Ortaya Çıkışı

1885 ortalarında mevcut durum hızlı bir şekilde değişim göstermiştir. İngiliz birlikleri Dongola'dan çekilerek bekleme siyasetine girmiş ve İngilizlerin Sevakin'den de çekileceği söylentileri, doğuda Osman Dikna'nın prestijini arttırmıştır. Bu durum aynı zamanda Mehdi hareketi karşısındaki dış tehditlerin azalmasını sağlamıştır. Mehdi'nin ölümünden 2 ay kadar sonra 22 Haziran 1885'te Kassala ve Sennar bölgeleri Halife Abdullah tarafından ele geçirilerek, Mehdi Devleti'nin sınırları Kassala ve Sennar'ı da içine alacak şekilde genişletilmiştir.

Mehdi'nin ölümü sonrasında hareketin güç odakları arasında bir iç çekişme başladığı görülmektedir. Mehdi hareketinin içinde, hareketin bu seviyede başarılı olmasını sağlamış olan farklı güç odakları bulunmaktaydı. Bu güç odakları bir taraftan kendilerini bir arada tutan dış tehditlerin kaybolması ve diğer yandan İlahi bir teyit aldığına inanılan liderlerinin ölmüş olması kendi aralarında bir krizin ya da iç

mücadelenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Holt, 1958: 119). Örneğin, Mehdi hareketine sonradan katılmış olmalarına rağmen Mehdi'nin kendi akrabaları olan "Eşraf" bu gruplardan biridir. Bunlar Mehdi'nin doğduğu Dongola yakınlarında bulunan Dongola ve Ja'aliyin aşiretlerine mensup kimselerden oluşmakta ve Mehdi'ye ait evraklarda "Evlad-el Beled" şeklinde de adlandırılmaktaydılar. İşte bu Eşraf, Mehdi'nin ölümünden sonra ayrıcalıklı bir konum elde etmek istemişlerse de bu konuda Halife Abdullah ile karşı karşıya gelmişlerdir. Onların ayrıcalık istekleri Mehdi'nin hayatta olduğu son birkaç hafta içinde Mehdi'nin bizzat kendisi tarafından da kabul görmemiştir.

Mehdi sonrası bu ilk dönemde, Mehdi Hiyeraşisi içinde en üst mertebede yer almak isteyen gruplar arasındaki çekişme karşısında, politik hırsları olmayan ve gerçekten dindar bir lider olan Ali ibn-i Muhammed Hilu, Mehdi'nin ölümüyle başlayan krizi çözmek amacıyla sürekli liderler arasında mekik dokumuş ve sorunu barışçı yolla çözmeye çalışmıştır (Holt, 1961: 90).

Mehdi'nin genç bir akrabası olan ve kırmızı bayraklı Eşraf ile Evlad-ı Beled'in başında lider olarak bulunan Muhammed Şerif İbn-i Hamid, kendi taraftarlarınca Mehdi Devleti'nin başına geçirilmek istenmiştir. Ancak Eşraf, Sudan'ın çeşitli yerlerine dağılmış durumda olduğundan hilafet mücadelesinde Abdullah Teyaşi ölçüsünde güçlü olamamışlardır. Buna rağmen Eşraf, Muhammed Şerif'in halife olarak ilan edilmesi konusunda ısrarlı olmuştur. Kırmızı bayraklı olan bu grup Abdullah Teyaşi için ciddi bir tehdit oluşturmakta birlikte sayıca az olan Yeşil bayraklı diğer bir kol ise hiçbir zaman önemli bir tehdit olmamıştır.

Bakkara Aşireti'ne mensup Abdullah b. Muhammed et-Teyaşi, Mehdi hayatta olduğu zamandan beri devlet merkezi konumundaki Omdurman'da daha etkili bir güç olarak ağırlığını hissettirmiştir. Askeri olarak etkili olmasının yanı sıra Abdullah b. Muhammed, Mehdi'nin birinci halifesi olduğundan Omdurman'da Mehdi'nin ölümü öncesi ve sonrasında ayrıcalıklı bir yeri bulunmuştur. Nasıl ki Hz Ebubekir-i Sıddık, Hz Peygamber'den sonra halife oldu ise Halifeyi Sıddık ünvanını alan Abdullah b. Muhammed de Mehdi'den sonra halife olmalıydı. Yaşanan tartışmalarda Abdullah b. Muhammed başta sessizliğini korumuş ve gelişmeleri izlemekle yetinmiştir. Sonunda

ileri gelenlerden Fakir ed-Darari, Abdullah b. Muhammed et- Teyaşi'ye biat etmiştir. Arkasından da diğerleri onu takip etmiştir. Böylelikle Abdullah b. Muhammed rakiplerine üstünlük kurarak halifelik konusunda kendini kabul ettirmiş ve Halifet-ül Mehdi ünvanını alarak Mehdi Devleti'nin başına geçmiştir. (Holt, 1961: 90; Holt, 1958: 120).

1.2 Halife Abdullah'ın Otorite Kurma Faaliyetleri

Halifet-ül Mehdi ünvanı ile Abdullah b. Muhammed, ilk olarak rakiplerine karşı kendi güvenliğini sağlayacak tedbirleri almaya başlamıştır. Zira Muhammed Şerif'in başında bulunduğu Eşraf, Abdullah b. Muhammed'e henüz biat etmemiş ve gizliden gizliye onu alt etmek için hazırlık yapmaya başlamışlardır. Bu konuda Mehdi kuvvetlerinin batıdaki komutanı, aynı zamanda Mehdi'nin kuzeni ve Darfur Valisi olan Muhammed Halid ile de anlaşma içerisinde olan eşraf, askeri yollarla Omdurman'a el koymayı düşünmüşlerdir. Eşraf'ın planı, Darfur'dan hareket eden Muhammed Halid'e bağlı bu hatırı sayılır askeri gücü sayesinde Omdurman'ı ele geçirmek ve Abdullah b. Muhammed'in siyasi varlığına son vererek Eşraf'ın ülkede hâkimiyetini sağlamaktır (Collins, 2008: 25). Bu açıdan Darfur'da halifeye karşı bir başkaldırı hareketi ortaya çıkmış ve bu kuvvet yavaş yavaş Nil'e doğru ilerlemeye başlamıştır.

Bu arada Omdurman'da durumunu güvence altına almış olan halife, Darfur isyanını bastırmak için önlem almayı da ihmal etmemiştir. Halife bu isyan karşısında iki avantaja sahip bulunmaktaydı. Birincisi, Darfur ordusunun çoğunun Bakkara kabilelerinden oluşması ve onların Muhammed Halid'e sadık olmayacakları konusuydu. Diğer de Kordofan'da Halife'ye bağlı Hamdan Ebu Ansa'nın komutasında Siyah Bayraklı güçlü bir ordunun bulunuyor olmasıydı (Holt, 1961: 92). Bu arada Abdullah b. Muhammed bir yandan ekonomik açıdan öneme sahip ve tahıl ambarı olan Cezire Bölgesi'nin güvenliğini sağlayarak Nisan 1886'da iki küçük halifenin mahiyetleriyle birlikte dağıtımları emrini vermiştir (Collins, 2008: 25). Neticede Hamdan Ebu Ansa komutasındaki Halife Abdullah ordusu, Darfur ordusunu Bara denilen yerde durdurmuş ve Muhammed Halid'i de esir alarak Darfur tehlikesini sona erdirmiştir. Bu olaydan sonra Darfur ordusu, Siyah Bayraklı Mehdi ordusuna

dâhil edilmiştir. Halife Abdullah'ın yakın danışmanı aynı zamanda üvey kardeşi olan Siyah Bayraklıların komutanı Yakup Muhammed'in emrine bağlanan bu isyancı askerler kontrol altına alınmıştır (Holt, 1961: 92).

Kısa zamanda Halife Abdullah, Eşraf'a yakın yöneticileri görevden uzaklaştırarak onların yerine kendi yakınlarından ve Teyaşî kabilesinden kimseleri görevlendirmiş ve otoritesini daha da sağlamlaştırmıştır (Holt, 1961: 91). Ancak Abdullah b. Muhammed, Mehdi gibi dini derinliği olan bir olmadığından onun yerini hiçbir zaman dolduramamış ve bu sebeple özellikle Mehdi yakınları tarafından sık sık kendisine karşı meydan okumalar ile karşılaşmıştır (Collins, 2008: 25).

İç mücadeleler sonucu rakiplerini dağıtarak güvenliğini sağlayan halife bundan sonra dış mücadelelere girişerek Mehdi'nin yarım kalan misyonunu gerçekleştirmek üzere faaliyetlere başlamıştır.

Kendi döneminde Halife temelde üç bölge üzerinde savaşa girişmiştir. Bunlardan birincisi batıda kendi otoritesini kurmak için başlatmış olduğu mücadele, ikincisi Habeşistan'ı topraklarına katmak için girişilen mücadele ve üçüncüsü de Mısır kuvvetlerine karşı Sudan'ı elde tutmak üzere yapılan mücadeledir.

Otoriteyi tesis etmek konusunda öncelikle batıda Darfur isyanlarıyla baş etmek durumunda kalmıştır. Muhammed Halid'in Darfur ordusu yenilgiye uğratıldıktan sonra Muhammed Halid tutuklanmış ve Darfur'a Fur Saltanat ailesine mensup Yusuf İbrahim adında bir kişi Halife Abdullah tarafından vali olarak atanmıştır. Ancak Yusuf İbrahim, başta halife yönetimine bağlılık içinde kalsa da 1887'den sonra Fur Saltanatını yeniden canlandırmak niyetiyle hareket etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Halife Abdullah, Kordofan Emiri olan Osman Adem'i, Darfur'un itaat altına alması için görevlendirmiştir. Yusuf İbrahim, Osman Adem kuvvetleri karşısında başarılı olamayarak kaçmış ve böylece Darfur bölgesi bir kez daha Halife Abdullah yönetimine bağlanmıştır (Holt, 1961: 137).

Darfur'da 1888'de Ebu Jumezsa liderliğinde tekrar bir isyan ortaya çıkmıştır. Ebu Jumezsa kendine taraftar toplayabilmek için üçüncü Halife olarak Hz Osman ile özdeşleştirilmek istenen ancak bunu kabul etmemiş olan Muhammed el-Mehdi es

Sunusi'nin halefi olduğunu iddia etmiş ve Darfur'dan topladığı kuvvetlerle gitikçe güçlenmeye başlamıştır. Fakat 22 Şubat 1889'da her ne kadar yerine kardeşi geçmiş olsa da Ebu Jumejza'nın çiçek hastalığı sonucunda ölmesi Darfur ordusunda büyük bir moral bozukluğu yaşanmasına sebep olmuştur. Nihayetinde isyanı bastırmak üzere harekete geçen Ensar, El-Faşir dışında isyancı ordu ile karşı karşıya gelerek onları yenilgiye uğratmayı başarmıştır. Böylece Darfur isyanı bir kez daha bastırılmıştır. Bu galibiyet sonrasında Darfur'a Halife Abdullah'ın yeğeni Mahmud Ahmed vali olarak görevlendirilmiştir (Holt, 1961: 94). Mahmud Ahmed sonraki 5 yıl içinde çıkan bazı isyanlarla uğraşmak zorunda kalmışsa da sonunda büyük ölçüde Darfur'da sükûnet sağlanmıştır. Ancak yine de Fur ayrılıkçılığı hiçbir zaman tamamen sona ermemiş ve zaman zaman kendini göstermiştir (Collins, 2008: 25).

Halife Abdullah'ın diğer bir mücadele hattı ise güneyde Habeşistan Kralı ile olan mücadeleleridir. Halife Abdullah, sömürgeci Avrupa güçleri karşısında kendi tarafına katılmasını istediği Habeşistan Kralı IV. Yohannes'in, onun bu teklifini kabul etmemesi üzerine, 60 bin kişilik bir Ensar ordusu ile Habeşistan'a saldırmıştır. Gondar'a kadar ilerlediği bu sefer sonucunda birçok ganimet ve esir almaya muvaffak olmuştur. Mart 1889'da Yohannes komutasında Habeşistan ordusu karşı saldırı ile Matemma taraflarından Halife Abdullah birlikleri üzerine taarruzda bulunsa da Gallabat Savaşı'nda yenilen Habeşistan ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır (wiki/History_of_Mahdist_Sudan).

1.3 İngiliz-Mısır Ordusu Karşısında Halife Abdullah

İngilizlerin, 17 Mayıs 1885 tarihinden itibaren Sudan'daki askeri çalışmalarını bırakarak bekleme siyaseti uygulamaya başladıkları görülmektedir. Bekleme siyaseti uygulandığı bu dönem askeri olarak sadece Mısır'ın güney sınırları ve Sevakin'e yapılan saldırıları önlemeye yönelik faaliyetlerin varlığı görülmektedir. İngiltere Başbakanı Salisbury'nin ilan ettiği bu siyaset ile Habeşistan ve İtalya ile anlaşılan İngiltere, Sudan yönetimini tamamen yalnız bırakmayı amaçlamıştır. Bu izole siyaseti dâhilinde Mısır ve Kızıldeniz'den gelen ticaret yolları kontrol altında tutularak Sudan ekonomik yönden çökertilmek istenmiştir. Böylece Sudan yönetimi zamanla zayıflayacak ve tamamen ortadan kaldırılacaktır (Nour, 2006a: 269).

Mısır'ın İngilizlerce işgali sonrasında Osmanlı-İngiltere arası varılan mütabakat sonucunda Mısır'ın boşaltılmasının şartlarını hazırlamak üzere 5 Kasım 1885'te Mısır Fevkalade Komiserliği'ne tayin edilen Ahmet Muhtar Paşa⁶², Sudan'da bulunan İngiliz askerleri hakkında şu bilgileri vermiştir:

“ Mesaili Mısıriyenin tesviyesine dair Devleti Aliye ile İngiltere devleti beyninde Dersaadette münakid 24 Ekim 1885 tarihli mukavelenin mantukuna tarafı saltanatı seniyyeden komiserlik me'muriyetiyle 21 Rebiülevvel 1303 tarihinde (28 Aralık 1885) Mısır'a vusülümü müteakip olunan tahkikata göre 18 bin kadar İngiliz kuvvei askeriyye işgaliyesiyle onlara mülhık ve İngiliz büyük zabıtalari tarafından kumanda olunan Mısır efradından mürettip dokuz tabur yerli kuvvei askeriyyenin mahlutan bir mikdarı Bahr-i Ahmer cihetinde vakia Sevakin'de bir mikdarı Pork Said ve Kahire ve İskenderiye'de ve Kısm-ı azamı Nil boyunca Korsoko ve Vadi-i Halfa ve Aksa ve Kuş mevkilerinde olduğu ...”

(BOA, Y.E.E,87,54)⁶³

Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a geldikten sonra yaptırdığı tahkikat sonucuna göre 1885'te 18 bin İngiliz askeri ve bunlara dâhil İngiliz generalleri komutasında 9 tabur Mısır askeri birliklerinin bölgede yer almış olduğu tesbit edilmiştir. Tahkikata göre bu askerlerin bir miktarı Sevakin, Port Sait, Kahire ve İskenderiye'de büyük bir kısmı Nil boyunca Korsoko, Vadiyi Halfa, Kuş ve Aksa'da bulunmaktadır. Gazi Muhtar Paşa'ya Heyeti Vükela tarafından 22 Aralık 1885 tarihinde gönderilen 7 maddelik talimata göre Mısır ve Sudan isyanı konusunda İngiltere komiseri ve Hidiv ile işbirliği halinde faaliyet göstermesi gerektiği ifade edilmektedir (BOA, İ.MTZ,05,1241)⁶⁴.

Diğer yandan 1886'dan itibaren İngiliz General'i olan Kitchener, bu bölgede adını duyurmaya başlamıştır. Zira Sevakin savunmasını güçlendirmek üzere

⁶² Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'a asker çıkarmasıyla başlayan Mısır meselesini çözmek ve 24 Ekim 1885 tarihli Osmanlı-İngiliz Anlaşması'na göre İngiliz askerlerinin Mısır'ı boşaltılmasının şartlarını hazırlamak amacıyla yapılacak görüşmelere katılmak üzere 5 Kasım 1885'te Mısır fevkalâde komiserliğine tayin edildi. 1 Ocak 1886'da İngiliz komiseri Sir Henry Drummond Wolf ile görüşmelere başladı. Ancak onun uzlaşmaz tutumu sebebiyle bir sonuç alamadı ve görüşmeler Sir Wolf 'un ülkesine geri çağırılmasıyla kesildi. İngiltere bir daha Mısır'a komiser göndermediği, dolayısıyla İngiliz askerleri Mısır'da kalmakta devam ettiği halde II. Abdülhamid, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı Mısır'da bıraktı ve onun İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Paşa, Mısır'da kaldığı süre içinde devleti hem hidivlere hem de İngilizler'e karşı en iyi şekilde temsil etmeye çalıştı. İstanbul'a da ancak 1908'de II. Meşrutiyet ilân edilince dönebildi (Uçarol, 2003: 447).

⁶³ Belge için bkz: EK-33

⁶⁴ Belgenin bir kısmı hakkında bkz: EK-34

Kızıldeniz Genel Valisi olarak İngiltere tarafından bölgeye tayin edilmiştir (Holt, 1958: 168). Kitchener'ın Sudan'da izleyeceği yol haritası;

- Mehdilik sistemi ve askerlerine karşı Sudan halkında güvensizlik oluşturmak,
- Mehdi idaresine muhalif olan yerel güçleri desteklemek,
- İngilizlerin Mehdi idaresi ile asla anlaşma içerisine girmeyeceklerini göstermek,
- Sudan halkının barış içinde yaşayabilmesi ve ticaretin geliştirilerek halkın refaha ulaşabilmesi için Mehdi isyanının sona erdirilmesi gerektiğini ortaya koymak,

ve Sudan halkının İngiliz himayesi altında kendi kendini idare edebilmesini temin etmek (Nour, 2006a: 259-260) şeklinde özetlenebilir.

Halife Abdullah, Mehdi'nin hayali olan Mısır'a ve sonrasında tüm İslam dünyasına hâkim olma amacını gerçekleştirmek üzere Mehdi'nin bıraktığı yerden faaliyetlere devam etmek istemiştir. Böylece Jaalin kökenli olan Mehdi döneminde ve özellikle Hartum'un alınması sırasında büyük yararlılıklar göstermiş bir komutan olan Abdurrahman el-Nücumi'yi fetih ordusunun başına görevlendirmiştir. Nücumi, İngiltere'nin Dongolo'dan askerlerini çekmesinden sonra ve Halife Abdullah'ın iç çekişmelerin üstesinden gelmesinin akabinde Mısır yönünde ilerlemek üzere ordusuyla harekete geçmiştir. Ancak 8 bin kişiden oluşan bu ordu yüklendiği misyona göre oldukça küçük kalmıştır (Raugh, 2008: 17). Dolayısıyla önemli bir başarı ortaya koyamamıştır. Başarısızlıkta, aynı zamanda çok farklı kabilelerden oluşan bu orduyu bir arada tutmakta zorluk yaşanması, sıcak ve kuru Nubye topraklarında ilerleme konusunda karşılaşılan güçlükler ve bunların yanısıra ordunun üst düzey yönetiminde başlayan huzursuzluklar etkili olmuştur. Zira Abdurrahman el-Nucümü sadakatiyle örnek teşkil edecek bir kimse olsa da onun Evlad-u Beled kabilelerine mensup olması Halife Abdullah'ın ona hep bir şüphe nazarıyla yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Bakkara kabilesinden onun çevresinde görevlendirdiği adamları ile faaliyetlerini yakın takibe almıştır. Halife'nin Mısır'ı fetih için görevlendirdiği ordu, Kasım 1886'dan Mayıs 1889'a kadar Dongola ileri üssünde çakılıp kalmıştır. Bu süre içinde ordunun moral gücü gittikçe düşmüş üstelik bu ordudaki bazı askerlerin bölgede yağmacı ve saldırgan bir kısım faaliyetlerde bulunması yerel halkın halife askerlerine karşı olan güvenini sarsarak halktaki tepki ve hoşnutsuzluğu arttırmıştır. Bu sebeplerle

Halife Abdullah, Şubat 1889'da Yunus el-Dikaym'ı bölgeye göndererek, Dongolo'nun yönetimini Abdurrahman el-Nucümü'den almıştır (Holt, 1961: 96). El-Nucümü ise bu değişimden sonra ordu komutanı olarak burada kalmaya devam etmiştir.

1889-1890 yıllarında üst üste hasatın az olması sonucunda ortaya çıkan kıtlık ve açlık ile birlikte salgın hastalıklar birçok insanın hayatını kaybetmesine yol açarak Halife Abdullah yönetimini daha da zor duruma düşürmüştür (Holt, 1961: 96).

1.3.1 Mehdi Ordusunun İlk Büyük Mağlubiyeti: Tuski Savaşı

Halife Abdullah Nisan 1887'de Hidiv Muhammed Tefvik, İngiltere Kraliçesi Victoria ve Osmanlı Padişahı II. Abdulhamid'e kendisine katılmaları için davette bulunmuştu (Holt, 1961: 96). Bu daveti yeniledikten sonra 1 Temmuz 1889'da El-Nucümü komutasında Mehdi ordusu, kuzeye doğru yürüyüşe geçmiş ve İngiliz karakolları ile Nil havzasında bulunan Asvan'a saldırmıştır. Bölgede Wingate'in başında olduğu İngiliz haber alma teşkilatının, düşman ilerleyişini erken farketmesiyle İngilizler bu saldırıyı erken fark ederek tedbir almışlardır. Böylece başında bizzat General Grenfell'in bulunduğu İngiliz-Mısır ordusu harekete geçmiş ve halife ordusu ile Tuski denilen köy önlerinde karşı karşıya gelmişlerdir. Tuski, Vadiyi Halfa'nın 90 km kadar kuzeyinde yer almakta olan bir köydür. General Grenfell'in yönettiği bu orduda o dönem Albay olan fakat daha sonra Mareşal rütbesi alacak olan Herbert Kitchener'da yer almıştır. 3 Ağustos 1889'da gerçekleşen Tuski muharebesinde El-Nucümü'nün askerleri cesurca savaşmış olsalar da İngiliz ordusunun tüfekleri ve topçu atışları karşısında tutunamamış ve büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Yaklaşık 3 bin kişilik ordudan geriye bin kişi kadar kalmış ve savaş sonunda Abdurrahman el-Nucümü'da öldürülmüştür. Tuski savaşından sonra Halife güçleri Mısır yönetimine karşı önceden olduğu gibi ciddi bir tehdit olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra tehdit bir anlamda tersine dönmüştür (Raugh, 2008: 17). Tuski Savaşı, Mehdi Devleti açısından sona doğru gidişin başlangıcı olurken, İngiliz güdümündeki Mısır ordusu için ise Mehdi kuvvetleri karşısında alınan ilk büyük galibiyet olma özelliğindedir (Holt, 1958: 171).

Bu dönemde Mehdi Devleti'nin genişleme imkânlarının kalmadığı ve gücünün son sınırına vardığı anlaşılmaktadır. Zira Osman Adem ve Zeki el-Tamal gibi

komutanların elde ettiği mahallî başarılarla rağmen bu başarılar yeni topraklar elde edilmesini sağlamamış sadece var olan sınırlarda Mehdi otoritesini korumaya yetmiştir. 1889' da Hamdan Ebu Hanja ve Abdurrahman El Nucümü'nün ölümünden sonra 1891 yılında da Osman Adem'in ölmesi ile Mehdi Devleti 3 önemli generalini kaybetmiştir. Osman Dikna'ya gelince o da Sevakin'i almaya muvaffak olamamaktadır. Bu arada 1889 ve 1890 yıllarında iklimin kurak gitmesine bağlı hasat yapılamaması sonucunda büyük bir açlık ve salgın hastalık dönemi başgöstermiş ve birçok köylü açlıktan kapalı kapılar arkasında sessizce ölüp gitmişlerdir. Ayrıca vergi gelirlerinin ciddi oranda düşmesiyle askeri planları uygulayacak yeterli kaynak bulunamamış ve bu gelişmeler halife yönetimi açısından yıkıcı tesirleri ortaya çıkarmıştır (Holt, 1961: 97).

Dikkati çeken bir diğer husus Halife yönetiminin gücünün azalmaya başladığı dönemde Avrupalı devletlerin Sudan'a ilgilerinin artmaya başlamış olmasıdır. Avrupa devletlerinin bir anlamda iştahlarının kabarması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve İngiltere tabii olarak buna karşı bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir⁶⁵. Avrupa devletlerinin faaliyetleri konusunda Fransa 1896'dan itibaren Bahrel Gazel ve Güney Sudan'da varlığını hissettirmeye başlamıştır. Aynı yıl Belçika Lado'yu işgal ederek burayı hâkimiyeti altına aldığını ilan etmiştir. İtalya 1893 yılında Agordat denilen yerde halife ordusunu yenilgiye uğratarak Kasala'yı almıştır (Sidahmed, 2004: 18).

Halife Abdullah, Kasala'yı İtalya'nın elinden kurtarmak amacı ile 13 Şubat 1896'da kabile şeflerini toplayarak bu bölgeye bir sefer yapmaya karar vermiştir. Sefere özellikle Ahmed Fadıl, Hamid Ali ve Osman Dikna'nın iştirak etmesini istemiştir. Bu arada 1 Mart 1896'da Habeşistan Kralı II. Menelik, İtalyanlara karşı Adova Savaşı'nı kazanmış bulunmaktaydı. Dolayısı ile emperyalist güçler karşısında hem Halife Abdullah hem de Habeşistan Kralı ayrı ayrı mücadele etmekteydiler. Bölgeyi işgal etmeye çalışan güçlere karşı tam bu zamanda taraflar arasında bir ittifak fırsatı yakalanmış olmasına rağmen böyle bir ittifakın hiçbir zaman kurulamadığı görülmektedir (Shibeika, 1952: 208).

⁶⁵ Faşoda Krizi sırasında İngiltere'nin Fransa'ya karşı göstermiş olduğu tavır bahsedilen duruma bir örnek oluşturmaktadır. Bu durum Faşoda Krizi başlığı altında sonraki sayfalarda incelenmiştir.

1.4 İngiliz-Mısır Kuvvetlerinin Sudan'a Askeri Harekâtı

İngiltere Sudan'da bekleme siyaseti izlenen dönem içinde 9 Nisan 1892'den itibaren Mısır orduları serdarı olarak Sir Herbert Kitchener'i tayin etmiştir (Nour, 2006a: 259). Yine Bekleme siyaseti yıllarında Gazi Muhtar Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne gönderdiği 5 Şubat 1894 tarihli bir tahriratına göre;

“ İngilizler Sudan'da Mütemehti'yi elde ederek bir mukavele yapıp himayeleri altında bir hükümet-i İslamiye teşkil etmek teşebbüsünde bulunmakta oldukları istihbar kılınmış olduğundan...”
(BOA, YEE, 128,78)⁶⁶

ifadeleri ile Sudan'da İngiltere siyaseti hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Bu durumda İngiliz Hükümeti'nin niyetinin Halife Abdullah'ı ele geçirmek ve onunla bir mukavele çerçevesinde Sudan'da kendine bağlı bir İslam Devleti kurulmasını temin etmek olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti, Ahmet Muhtar Paşa vasıtası ile durumdan haberdar olmasına rağmen içinde bulunduğu askeri, siyasi ve ekonomik açıdan zorluklar nedeniyle herhangi bir girişimde bulunamamıştır.

Kitchener'a, 13 Mart 1896'da İngiltere'nin başındaki Salisbury Hükümeti'nden, Mısır ordusu ile birlikte Sudan'a doğru ilerlemesi konusunda yetki veren bir telgraf ulaşmıştır. Bu durum da İngiltere'nin artık bekleme siyasetinden vazgeçmekte ve Sudan'a doğrudan müdahale etmek üzere harekete geçmekte olduğu anlamına gelmektedir. Halife Abdullah güçlerinin elinde bulunan Dongola'nın alınması konusunda Cromer ve Kitchener tarafından vakit geçirmeden harekât planları hazırlanılarak İngiliz hükümetine onaylatılmış ve arkasından da Mısır Hidivi II. Abbas'a ve Mısır kabinesine duyurulmuştur.

1 Mart 1896'da Habeşistan karşısında Adova Savaşı'nı kaybetmesi ile İtalya bölgede zayıflamıştır. Kassala'da bulunduğu halde zayıflayan konumunun neticesinde burayı elde tutmakta zorlanacağını bilen İtalyanlar, Halife Abdullah güçlerinin Kassala'yı geri almak üzere saldırması ihtimali karşısında İngiltere'den yardım isteğinde bulunmuşlardır. İngiltere bu durumu kendi çıkarları açısından kullanmayı düşünerek İtalya'nın destek istemesini bahane etmiş ve bölgeye askeri harekât yapmak

⁶⁶ Belge için bkz: EK-35

için hazırlığa başlamıştır. Bu hazırlıklar sadece Mehdi kuvvetlerini İtalya lehine oyalamak ya da Dongola'ya geri yerleşmekten ibaret olmayan çok daha kapsamlı bir hazırlık mahiyetindeydi. Dolayısıyla Kitchener komutasında büyük bir harekât için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Üstü kapalı da olsa bu harekâtın amaçlarından biri, on yıl kadar önce öldürülen Gordon'un intikamının alınması konusunda İngiltere kamuoyunu beslediği öç alma duygusu ya da kamuoyunda bu konuda güçlü bir talebinin varlığıdır. İngiltere bir generalinin öldürülmesi karşısında kaybettiği itibarını Gordon'un intikamını alarak yeniden kazanmayı da amaçlamıştır. Diğer yandan Halife Abdullah yönetiminin zayıflaması, İtalya, Belçika ve Fransa'nın bölgedeki askeri faaliyetlerini arttırmasına yol açmıştır. Bu durum İngiltere'yi tedirgin etmiş ve Sudan meselesine bir an önce el koymak gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Holt, 1958: 204).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır'da yaşanan bu gelişmeleri 14 Mart 1896 tarihli bir telgrafname ile Osmanlı Devleti'ne şu şekilde rapor etmiştir:

“Mısır Harbiye Nezareti yirmi güne kadar Vadi Halfa'da mühimce bir kuvve-i cundiyye cem'ine bu güne ansızın teşebbüs ederek sevkiyada başlandı. Bu emr Londra'dan geliyor. Askerin hakikat-ı miktarı ketm olunuyor ise de yirmi bin radesinde olacağını şâyi'dir. Bundan maksat Sudan'ın ilk kademesi olan Dankula'ya doğru bit-ta'ruz Sudanîlerin nazar-ı dikkati bu tarafa celb olunarak Kassala'da mahsur kalan İtalyanların tahfif-i ızdırabı imiş. Askerin miktarına ve halin sûret-i cereyanına dâir olan malumat alındıkça peyderpey arz olunacaktır (Nour, 2006a:264).”

Halife Abdullah Dongola üzerine yapılacak bu sefer karşısında önlem olarak seferberlik ilan etmiş ve 15 gün içinde askere alma faaliyetlerine girişerek orduyu güçlendirmeye çalışmıştır.

20 Mart 1896'da Kitchener'ın yönettiği Mısır Ordusu, Vadiyi Halfa'nın güneyinde Akaşa'yı üs olarak almış ve buraya yerleşmişlerdir. Kitchener'ın Akaşa'daki askeri varlığı, 9 bin kişilik orduydu ve bu ordu on piyade taburu, onbeş atlı-develi süvari birlikleri ve üç topçu bataryasından oluşmaktaydı. Bu ordunun Sudan topraklarındaki ilk hedefi, Dongola'yı ele geçirmek olmuştur.

Kitchener bölgeye asker sevkiyatını sağlayabilmek için bir an önce demiryolu inşasına girişmek istemiştir. Halife güçleri o sırada Firket denilen yerde bulunmakta idi. Onlar da demiryolu inşasını önlemek için Mısır kuvvetleri üzerine saldırılar

düzenlemeye başlamışlardır. Kitchener 7 Haziran 1896'da Firket'i, bir gün sonra da Savarda'yı alarak buradaki halife kuvvetlerinin Dongola'ya geri çekilmesini temin etmiş ve demiryolu inşasının bu bölgede hızla devamını sağlamıştır. Kitchener çorak çölde lojistik destek ve etkili haberleşmenin temin edilmesi açısından demiryolu inşasını önemsemiştir. Onun başarısının altında izlediği bu politika yatmaktadır (Raugh, 2008: 18; Holt 1958: 212).

23 Eylül 1896'da İngilizler, Dongola üzerine doğru askeri harekâta başlamışlardır. Hem kara birlikleri hem de buna destek veren Nil'de küçük savaş gemileri sayesinde Dongola kuşatması başarılı olmuş ve Dongola, Mısır-İngiliz ordusunun hâkimiyetine geçerek halife kuvvetlerinin elindeki önemli bir merkez de düşmüştür. Buradan Merovi ve Korti'ye kadar bir direniş ile karşılaşmadan işgale devam eden Kitchener, bu ilerleyişi ile Sudan'ın bir kısmını geri almış ve Sudan'ı tekrar fethetme planının ilk fazını tamamlamıştır. Kitchener, planının ikinci kısmıyla Vadiyi Halfa'dan Ebu Hamed'e kadar tren yolunu tamamlamak ve otoriteyi bu vasıta ile sağlayarak askerlerini bölgeye kolayca sevk etmeyi amaçlamıştır. Böylece Kitchener, 1 Ocak 1897'de Vadiyi Halfa ile Ebu Hamed arası 225 mile varan Nubye çölünü kateden bir demiryolu inşasına başlamıştır. 23 Temmuz 1897'de demiryolunun 103 mili tamamlanmış olmasına rağmen Ebu Hamed'de bulunan Halife Abdullah'ın birlikleri yolun daha da ilerlemesine imkân tanımamışlardır. Kitchener bu sebeple komutanlarından General Archibald Hunter'ı Ebu Hamed üzerine göndermiştir. General Archibald Hunter'ın birliklerinin önemli bir kısmı Sudanlılardan oluşmaktaydı. 8 günde 146 mil katederek Ebu Hamed'e hücum etmiş ve burayı 7 Ağustos 1897'de ele geçirmişlerdir. Arkasından Berber 5 Eylül 1897 İngiliz-Mısır birliklerinin eline geçmiştir. Demiryolunun ise 31 Ekim 1897'de Ebu Hamed'e kadar ulaştırılması mümkün olmuştur (Raugh, 2008: 17).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın bir tahriratına göre İngiliz-Mısır birliklerinin sayısı 18 bini geçmemesi gerektiği halde Berber'in işgali sırasında bu sayının 25 bine ulaşmış olduğu kaydedilmektedir. Üstelik Ahmet Mutar Paşa İngiltere'nin, İsmail Paşa zamanında asker sayısının 50 bine varmış olduğunu öne sürerek Hidiv'den ek 5 bin asker daha isteyeceğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin ise buna muhalefet etmesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Buna ek olarak, Berber-Sevakin arasında bir demiryolu

hattı inşasının da önüne geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Sudan'ın İngiliz parası ile fetholunmakta olduğu anlayışının sebepleriyle birlikte ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmiştir. Bu konularda menfaatle müttefik devletlerle de ortak hareket edilmesi fikrini tavsiye etmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın bu tavsiyelerinin arkasındaki endişe, bahsedilen hususların ileride İngiltere tarafından Sudan'a hukuki olarak el konulmasına zemin hazırlayabileceği veya buna bahane edilebileceği öngörülmüş olmasından kaynaklanmaktadır.

“İkincisi bâ ferman-ı âlî idare-i Mısriye'nin on sekiz bin neferden ziyade asker tutması caiz olmadığı halde bu defa Berber kasabası üzerine temdid-i hareket etmeleri münasebetiyle bunun yirmi beş bine iblâğ edildiği mesmu' olmakla beraber vaktiyle İsmail Paşa'nın kuvve-i Mısriyeyi elli bine iblâğ ettiği emsal ittihaz olunarak buna beş bin asker daha zam etmeyi İngilizlerin hidive teklif eylemek üzere bulunduğu işitildiğinden zamâyim-i mezkureye muhalefet olunması ve Sevâkin ile Berber arasında şimendifer hattı inşa ettirilmemesi ve Sudan'ın elyevm İngiliz akçesiyle feth olunmakta olması esbabının ref' ve izalesi hususlarına müttehidü'l-menfata devletlerle bi'l-ittifak sa'y olunarak her halde İngilizlerin rahat bırakılmaması yani mesele-i Mısriyenin unutulmuş hale konulmaması müsmemr velev gayrı müsmemr birtakım tedâbir-i sathiyedir ki bir taraftan bununla emr-i iryâm ediliyorken diğer cihetten de birinci tedbir-i ciddiye tani demir yol hattının inşasına olanca gayret ve ihtimam ile devletin sülûk edip işi bir an evvel hüsn-i neticeye isâl eylemesi kaziyyesinin pek mühim ve pek elzem olduğunu rızaen lillah atebe-i ulyâ-yı hazreti hilâfet-i hümayuna arz eylerim ol babda emr ve ferman hazreti min lehü'l-emrindir.”

Fî 3 Cemaziye'l-Ahire Sene 315 ve Fî 17 Teşrin-i Evvel Sene 313 (30 Ekim 1897), Mısır Fevkalade Komiseri Es-Seyyid Gazi Ahmed Muhtar. (BOA, Y.E.E.,118/10)⁶⁷

Bu harekâtı gerçekleştiren Mısır-İngiliz ordusu bünyesinde, birçok Halife Abdullah rejimine muhalif Sudanlı da bulunmaktaydı. Kitchener, Sudan içlerine ilerlediği daha ilk zamanda ele geçen yerlerde yönetim birimleri kurmakla birlikte buralarda halka iyi davranarak onların desteğini almaya çalışmıştır. Diğer yandan alınan yerlerdeki hükümet binalarına Mısır bayrağı çekilmiş ve İngiliz sömürgesi altına girildiği gerçeği halktan gizlenmiştir. Böylece çıkabilecek isyanların önüne geçmenin yanısıra Osmanlı Devleti'nin bu dönemde fazlası ile duruma tepki göstermesinin de önüne geçilmiştir.

30 Ekim 1897 tarihli Gazi Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'a gönderdiği bir

⁶⁷ Belge için bkz: EK-36

tahriratında, İngilizlerin 20 ay önce Dongola'ya doğru başlamış oldukları askeri harekâtın asıl amacının Hartum, Tokar ve Sevakın'e kadar ulaşarak buralara el koymak olduğunun anlaşıldığı bilgisini vermiştir. Kutsal mekânların karşı sahilinde bulunan Sevakın ve çevresinin İngiliz kontrolüne geçmesi ile Hicaz bölgesinin ciddi anlamda tehlikeye düşeceğini ve buna karşı ise ciddi ve en kısa zamanda tedbir alınması gerektiğini bildirmiştir. Bu tedbirler çerçevesinde özellikle Şam'dan Süveyş Kanalı'na ve Konya'dan da Şam'a tren raylarının döşenmesi gerektiğini tavsiye etmiş fakat bu konuda İngilizlerin buna izin vermek istemeyeceklerini ve her türlü hile ve rüşvet yoluna başvurabileceklerini de bu tahrirâtı ile Osmanlı yönetimine haber vermiştir:

..Sudan'ın fethi için yirmi ay evvel kuvve-i mısriyeyi bi'l-istihsâb bağtenen Dongala'ya doğru hareket eden İngilizlerin vakit be vakit irâ'e ettikleri elvândan müstebân olacağı üzere bunların Sudan şarkî ve garbîyi yani şarken Hicaz ve Yemen sevâhili karşısında kâin Sevakın ve Togar gibi nokât-ı mühimmeyi câmi' Afrika sâhili ile garben Hartum cihetlerini temellük mukaddemâtına kıyam ettiklerine şüphe kalmamıştır. Halbukisevâkinin neuzübillah bir İngiliz iskelesi olması Haremeyn-i Muhteremeyne karşı nasıl vehâmet-i azîmeyi müntec olacağı müstağni-i izah ve beyan olduğundan hemen Hicaz cihetinin temin-i selametine yani saltanat-ı seniyyenin medar-ı iftiharî olan hilafet-i mukaddesenin tatrik-i halelden vikayesine bi'l-ihitimam şimdiden ibtidar olunmak zamanı gelmiş ve bu ise ancak zîrde arz olunan ciddi ve sathî her iki tedbire birden müracaatla hâsıl olacağı meczum-ı âcizî bulunmuştur. Felâ ma'azallah hatar ve tehlike takarrüb ediyor. Zikr olunan tedbirinden birincisi her ne ediliyorsa edilip müddet-i kalîle zarfında iki koldan başlamak üzere Şam'dan Süveyş kanalına ve Konya'dan Şam'a kadar bir şimendifer hattının tesisi ve inşasıdır ki işte meselenin de ruhu budur. Zira mabeynden âzâde olduğu üzere İngiltere devleti denizler hakimi olduğuna güvenmekte bulunduğundan saltanat-ı seniyyenin her istediği zaman meşhur-ı enma olan kuvvetli ayağını nakliyât-ı bahriyeye muhtaç olmaksızın sür'at ve suhûletle bir asra uzatması kâbil oldukça İngilizlere karşı müessir hiçbir söz söyleyemeyeceği derkâr ve onun da devleti hiçe sayacağı aşikardır. Fakat hatt-ı mezkurun inşası halinde de İngiltere'den ziyade Devlet-i Aliyeye ta'alluk ve müdâheneye mecbur kalacak hiçbir devlet tasavvur olunamaz. Çünkü ol vakit Devlet-i Aliyye Hintve Afrika müstemlekâtı yolunun kilidi ve re'si olan Mısır'a her istediği anda eminen ve sâlîmen iktiası kadar kuvvet sevk eder ve Haremeyn ile merkez-i saltanat arasında hiçbir hâilin hudûsuna fırsat vermeyerek hilafet-i mukaddeseyi her vakit için gerçekten muhafaza edebilecek hal iktidarda bulunur ki İngilizlerin istemediği işte ancak bu iki şeydir. Şurasını iyi bilmelidir ki devlet bu tedbîr-i ciddiye teşebbüs eder etmez İngilizler envâ' hil ve resmiyle işi karşılayıp mezkur şimendifer hattının adem-i husûlüne sa'y edecek ve hatta men'ine vasıta olabilecek kesâna da büyük rüşvetler vermeye kıyam eyleyerek Mısır'ı adadan farkı olmayan hal-i hazırında ibkâya çalışacaktır”

(BOA, Y.E.E., 118/10).

Bu değerlendirmeden de anlaşılabilceği gibi demiryollarının o dönem itibariyle bir devletin otoritesinin tesisinde ne derece önemli olduğu görölmektedir. Bunu en iyi bilen İngiltere olduğundan İngilizler Mısır'ın adadan farkı olmayan hâlihazırdaki durumunu devam ettirmek isteyeceklerdi. Ahmet Muhtar Paşa'ya göre bu sebeple her türlü hileye başvurabilecekleri de ifade edilmiştir.

1.4.1 Matemma Olayı

Halife Abdullah, İngiliz-Mısır ordusu karşısında tutunabilmek için kabilelerden yeni asker ve emtia isteklerinde bulunmaya başlamıştır. Bu amaçla Ombdurman'ın kuzeyinde bulunan Matemma'da Caalin kabile reisi Abdullah Saad Faraa'dan asker ve erzak istemişse de isteklerin ağırlığı karşısında halifeye bağlılık konusunda zaten tereddütlü olan Caaliyin kabilesi ve reisi bu istekleri reddederek Halife Abdullah'a başkaldırıda bulunmuştur. Halife Abdullahın Ombdurman'dan isyanı bastırmak üzere gönderdiği kuvvet 1 Temmuz 1898'de kasabaya ulaşmıştır. Ümitsiz, ancak cesur bir direniş arkasından Abdullah Saad öldürölerek isyan bastırılmıştır (Holt, 1958, 215). Sert tedbirlerle isyanın bastırılması ve sonrasında gelen sürgünler, halk üzerinde Halife Abdullah ve onun yönetimine karşı kin ve nefret duygularını uyandırdığı gibi halkın İngiliz propogandalarına açık hale gelmesine de sebep olmuştur.

Matemma hadisesi sırasında elinde bulunan askerlerin bu olaya müdahale için yeterli olmadığını düşünen Kitchener, İngiltere'den takviye kuvvet istemiştir. Böylece İngiltere tarafından General Katiger komutasında bir takviye birlik daha gönderilmiştir. İngiliz askerlerinden oluşan bu birliğin gelmesi ile Sudan'da yeni bir dönemin kapısı da aralanmıştır. O ana kadar İngiliz askerlerini Sudan içlerinde kullanmaktan çekinen İngiltere, bu durumda bölgeye ilk kez İngiliz askerleri birliklerini sevk etmiştir. İngiliz askerlerinin doğrudan kullanılmasına ortam hazırlayan sebeplere bakıldığında, Sudan askeri harekâtının Mısır Hidivliği adına yapıldığı propogandalarının sonuç vermesi, işgalci kuvvetlerin halka iyi davranarak halkın güveninin kazanmış olması ve Halife Abdullah'ın kendi halkı ile anlaşamaz tavır ve tutumlar içinde bulunması gibi sebeplerin varlığı görölmektedir. Halife Abdullah'ın halk desteğini kaybetmeye başladığı bu yeni atmosfer, İngilizler tarafından iyi

değerlendirilmiş ve gönderilen İngiliz askerleri eliyle de Sudan'daki Mısır-İngiliz Ordusu'nun ilerleyişi artık yavaş yavaş İngiliz işgaline evrilmeye başlamıştır. Berber şehrine kadar ilerleyen Mısır-İngiliz güçleri karşısında Beca, Hadendava ve Caalin kabileleri artık Halife Abdullah yanında olmaksızın Mısır Hidivliğine temayül göstermeye başlamışlardır. Dengelerin değişmeye başladığı böyle bir dönemden sonra İngilizler, Mehdi yönetiminin merkezi olan Ombdurman kuşatmasına sıra geldiğini düşünmüştür ve aynı zamanda kendi askerlerini kullanmaktan da çekinmemişlerdir (Nour, 2006a: 275-276).

1.4.2 Atbara'nın Düşmesi

Matemma olayından sonra Osman Dikna, Halife Abdullah'ın generallerinden Mahmut Ahmed'e bölge savunması konusunda yardıma gelmiştir. Ancak iki komutanın uyumsuz hareket etmeleri sonucunda halife güçleri Matemma'dan Atbara nehrine doğru geri çekilmek durumunda kalmış ve Atbara'da kamp kurmuşlardır. 8 Nisan 1898'de Kitchener saldırıya geçerek Atbara'yı ele geçirmiştir. 3 bin Sudanlı ölmüş, 4 bin yaralı verilmiştir. Mısır ordusunun kaybı ise 81 ölü ve 487 yaralıdır. Mahmut Ahmet esir düşmüş ve Rosetta'ya götürülerek öleceği 1906'ya kadar orada esir tutulmuştur. Diğer yandan Osman Dikna ise bu savaş sonrasında kaçmayı başarmıştır (Holt, 1961: 104).

1.4.3 Ombdurman Savaşı

Atbara'yı işgal eden Kitchener, buradan sonra Hartum ve Ombdurman'a doğru ilerleyişe geçmiştir. Atbara'nın düşmesinden yaklaşık 4 ay sonra Karari'de gerçekleşecek olan Omdurman Savaşı için hazırlıklara başlayan Kitchener, İngiltere'nin bölgede kaybolan prestijini yeniden temin etmek ve kesin bir zafer kazanmak üzere İngiltere'den yeni bir askeri yardım talep etmiştir. Böylece üç hücum botu ile birlikte İngiliz ve Mısır birliklerinden oluşan takviye kuvvetler gönderilmiştir. Gelen takviye güçleri ile birlikte Kitchener'in ordusunun neredeyse üçte biri İngiliz askerlerinden müteşekkil duruma gelmiştir (Holt, 1958: 221). Diğer yandan Sudan'da ilk defa kullanılan Hawitzer topları bu savaş için getirilmiştir. Dolayısıyla o dönemki en güçlü ve etkili silahlar, Afrika'da iptidai silahlar ile savaşmak durumundaki Sudanlılara karşı kullanılmış ve İngiltere'nin sömürge emellerini gerçekleştirmek üzere

soykırıma varan bir katliam savaşı için hazırlıklar böylece devam etmiştir (Nour, 2006a: 278). 25 bin 800 askerden oluşan İngiliz-Mısır birlikleri; General Gatacre'nin başında olduğu 2 İngiliz piyade taburu ile General Hunter komutasında 4 Mısır taburundan oluşmaktaydı. Bunun yanısıra süvari birliği, topçu birliği, Maxim denilen makinalı silahlar ve hücum botları İngilizlerin sayı ve silah üstünlüklerini tamamlamaktaydı. Ayrıca tren yolu Atabara'ya kadar uzatılmış bulunmakta ve lojistik destek de bu sayede hızlıca cepheye ulaştırılabilmekteydi (Rough, 2008: 19).

Kitchener'in ordusu, Halife Abdullah'ın başkenti olan Ombdurman için son hücumu gerçekleştirmek üzere 1 Eylül 1898'de Ombdurman'ın 6 mil kuzeyinde bulunan Karari'ye (Cebel Surkab) gelerek kamp kurmuştur (Holt, 1961: 104). Yine aynı tarihte Stewart, yerli halktan temin edilen askerler ile birlikte Nil kenarında bulunan tabyalara saldırmak suretiyle Hartum'a kadar gelerek burada Halife güçlerine karşı giriştiği mücadeleyi kazanmış ve sonrasında da Hartum'u işgal etmiştir (Nour, 2006a: 279).

Hartum'un düşmekte olduğu sırada Ombdurman karşısında bir konuma yerleşen Nil üzerindeki Buharlı gemilerden başlayan top atışları ile İngiliz-Mısır birleşik kuvvetlerinin Ombdurman kuşatması başlamıştır. Bu atışlar sırasında Mehdi'nin Ombdurman'daki mezarı da tahrip edilmiştir⁶⁸ (Holt, 1958: 221). İngiliz-Mısır birliklerinin Ombdurman'ı kuşatması karşısında Halife Abdullah ve komutanları, Ombdurman'ın dışında savaş yapmayı kararlaştırmıştır. Böylece 2 Eylül 1898 sabahında savaş Ombdurman önlerinde başlamıştır⁶⁹. Mehdi ordusunun coşkuyla düşmana saldıran askerleri, Kitchener'in korunaklı yere yerleşmiş bulunan düzenli ordusunun ve Maxim makinalı tüfeklerinin karşısında elverişli bir hedef oluşturmaktaydı. Makinalı tüfekler karşısında çok sayıda kayıp vermelerine rağmen önden giden Mehdi güçleri yere serilmiş haldeki arkadaşlarının bedenleri üzerinden atlayarak mücadeleye sonuna kadar devam etmiş ancak düşmanın üstün silah teknolojisi karşısında tutunamamışlardır. Ellerindeki eski tip tüfekler ve kılıçları ile savaştan Mehdi askerleri arkalarında 12 bin⁷⁰ ölü bırakarak geri çekilmek zorunda

⁶⁸ Mehdi'nin tahrip edilmiş türbesi için bkz: EK-17

⁶⁹ Ombdurman Savaşı hakkında bir tablo için bkz: EK-18

⁷⁰ Holt'un Mehdi birliklerinin kayıpları hakkında verdiği bilgilere göre Mehdi güçlerinin yaklaşık kaybı 11 bin ölü, 16 bin yaralıdır. Karşı taraf hakkında ise 48 ölü ve 382 yaralıdan bahsedilmektedir (Holt,

kalmıştır (Shibeika, 1952: 299). Halife ordusunun 10 bini aşan kaybı karşısında İngiliz-Mısır ordusunun kaybı 48 ölü 434 yaralı olmuştur. Son aşama olarak Kitchener, Ombdurman'a saldırmış ve akşam vakitlerinde şehri ele geçirmiştir. Böylece Mehdi Devleti'nin başkenti olan Ombdurman'ın İngiliz-Mısır kuvvetleri tarafından ele geçirilmesiyle Mehdi Devleti ortadan kaldırılmış ve İngiliz Generali Gordon'un intikamı 12 bin kişinin katledilmesi ile alınmıştır. Bu katliam savaşının arkasından artık İngilizler Nil Vadisi'nde güvenliklerini büyük ölçüde sağlamıştır (Raugh, 2008: 19).

Savaşın akabinde Hartum'da, Gordon'un eski hükümet binası kalıntılarının üzerinde Mısır bayrağının yanısıra İngiliz bayrağının da çekildiği bir tören gerçekleştirilmiştir. Törende o ana kadar alınan yerlerde sadece Mısır bayrağı kullanılması politikasına muhalif bir hareketle iki bayrak birden çekilmiştir. Bu durum gerçekleşen Sudan işgalinin sadece Mısır Hidivliği adına değil aynı zamanda İngiliz hükümeti adına da yapıldığı anlamını taşımakla birlikte İngiltere'nin Sudan'a yerleşmek konusunda asıl niyetini ortaya koymaya başlaması açısından da dikkati çeken bir gelişmedir. İngiltere'nin bu tavrı Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerindeki haklarını tehlikeye düşürmüştür (Nour, 2006a: 282).

1.5 Faşoda Krizi

Fransa, her fırsatta Mısır Hidivi'nin Sudan üzerinde haklarına saygılı olacağını deklare etmesine rağmen bölgede oluşan boşluktan yararlanmak istemiş ve Fransız General Marchand'ı bölgeye sevk ederek Nil vadisinde faaliyetlere başlamıştır. Dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Leon Bourgeois, 18 Nisan 1896'da Sudan'daki Mehdi sorununun barışçı yollarla çözüleceğine inandıklarını ve bölgede yürütülen askeri faaliyetlerin Faşoda ile sınırlı olduğunu ilan etmiştir (Shibeika, 1952: 391).

İngiltere'nin 1896'dan itibaren Sudan'a müdahale etmesinin sebepleri arasında Avrupalı güçlerin Nil'de yoğunlaşan askeri faaliyetlerinin de yer aldığı bilinen bir durumdur⁷¹. Bununla birlikte Fransa'nın bölgeye bir askeri birlik göndererek özellikle de Sudan sınırları içinde yer alan Faşoda'yı işgal etmesi, İngiltere açısından bölgede

---

1958: 221).

⁷¹ Bu dönem Avrupalı güçlerin sömürge alanları hakkında bkz: EK-20

ciddi bir tehdit daha ortaya çıkarmıştır. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya yönelik olarak Kitchener, 10 Eylül 1898'da 5 gemilik bir kuvvetle Faşoda'ya doğru hareket etmiş ve 19 Eylül'de Faşoda'ya varmıştır. Burada çıkarları çatışan iki devletin askeri güçleri karşı karşıya gelmiş olsa da durum nezaket kuralları çerçevesinde ve diplomatik yolla aşılmaya çalışılmıştır. İlk olarak Fransız komutan Marchand, bölgeye gelen Kitchener'ı zaferlerinden dolayı tebrik ederek karşılamıştır. Sonrasında Kitchener ve onun yanında getirdiği İngiliz komutan Wingate'in Faşoda meselesini görüşmek üzere Fransız General Marchand'ı davet etmeleri üzerine bir Mısır buharlı gemisinde taraflar bir araya gelmişlerdir. Burada Kitchener, Wingate, Marchand ve onun yardımcısı Joseph Germain arasında, samimi bir atmosferde bir fincan kahve ve içki eşliğinde bu mesele görüşülmüştür. Kitchener Faşoda'da Fransız askerlerinin bulunmasının Mısır hükümetinin haklarını ihlal anlamına geldiği ve buradan ayrılmaları gerektiğini söylemiştir. Marchand ise burada Fransız hükümetinin emri ile bulunduğunu ve Paris'ten bir talimat gelmedikçe buradan ayrılmayacağını belirterek karşılık vermiştir.

Kitchener, 19 Eylül 1898'de öğleden sonra Fransız kuvvetlerinin yaklaşık 600 yarda güneyinde bulunan Kodok Köyü yakınlarında bir kamp kurmaya karar vermiş ve aynı gün bahsedilen yerde İngiltere bayrağı kullanılmaksızın sadece Mısır bayrağı dalgalandırılmıştır. Bu bayrak Faşoda'nın Mısır Hidiviyeti sınırları içinde olduğunu ortaya koymakla birlikte Fransa'nın hidiviyet sınırlarını ihlal ettiği ve haklarına da bir saldırı içinde olduğunu ima etmek üzere kullanılmıştır (Valkoun, 2009: 233-251).

Kitchener, bir İngiliz subayı olan Jackson'u Faşoda komutanı olarak bıraktıktan sonra Ombdurman'a geri dönmüş ve buradan telgrafla Mısır yönetimine Faşoda konusundaki gelişmeleri bildirmiştir. Hidiv idaresinin dışişleri bakanı olan Butros Gali ve Mısırlı yetkililer Faşoda'nın işgaline tepki göstererek İngiltere Hükümeti'nden yardım istemişlerdir. Sömürgeci iki devleti Afrika'da karşı karşıya getiren Faşoda krizinin diplomatik yollarla çözümü mümkün olmuştur. İngiltere'nin Fransa ile yaptığı müzakereler sonucunda Fransa, Faşoda'daki komutanı olan Marchand'a çekilme talimatı vermiş ve sorun barışçı bir yolla 11 Aralık 1898'de çözülmüştür (Nour, 2006a: 284).

Faşoda Krizi'nin satır aralarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar söz

konusudur. İngiltere, Fransızlara karşı Sudan sınırlarını korumak gerektiği böyle bir zamanda yalnızca Mısır bayrağını kullanmıştır. Dolayısıyla Faşoda'nın ve Sudan'ın Mısır hâkimiyetinde olduğunu ifade etmekle kalmamış üstelik bu aidiyeti bir başka devlete karşı iddia ederek bir anlamda herkesin bu hakka riayet etmek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda ise İngiltere'nin aynı dönemlere rastlayan Hartum'da Mısır bayrağı yanında İngiliz bayrağını çekmesinin haksız ve hukuksuzluğu yine İngiltere'nin kendisi tarafından ilan edilmesi anlamına gelmekteydi. Üstelik Faşoda'da İngiliz Generali'nin Mısır bayrağını kullanmasıyla İngiltere sadece Sudan'ın Mısır idaresine ait olduğunu kabul etmekle kalmamış üstelik bu gerçeği bir başka devlete yani Fransa'ya karşı da iddia etmiştir. Ancak aynı İngiltere'nin Hartum'daki duruşu bundan farklı olduğu ve her iki siyaseti de kendi çıkarlarına göre birbiriyle çelişmesine aldırmaksızın kullandığı görülmektedir. Sudan'da hukuki haklara sahip olmasına rağmen İngiltere'nin Faşoda'da Fransa'ya karşı gösterdiği tavır, Osmanlı Devleti hiçbir zaman İngiltere'ye karşı göstermemiştir. Osmanlı Devleti'ni bölgede ciddi bir engel olarak görmeyen İngiltere, kendisi karşısında bu ikili siyaseti uygulamasına mani olacak bir başka otorite de görmemiştir. Hartum'da Mısır bayrağının yanısıra İngiliz bayrağının da çekilmesi, Sudan'da başlayacak İngiliz işgalinin bir ön adımı olarak ifade edilmelidir. Böylece Osmanlı Devleti'ne ait Sudan idaresinin hukuki hakları da gaspedilmeye başlanmıştır. Kısacası Hasta Adam nazarı ile bakılan Osmanlı Devleti'nin topraklarına el koyma politikası Afrika kıtasında Mısır'dan sonra Sudan'da da uygulama safhasına geçmiştir.

1.6 Halife Abdullah ve Osman Dikna'nın Akıbetleri

Halife Abdullah, Ombdurman yenilgisinden sonra güneye doğru çekilerek Um Rabka denilen bölgeye gelmiştir (Nour, 2006a: 286). Halife Abdullah'ın hala bir birlik toplayarak Ombdurman üzerine saldırabileceği ihtimali bulunduğundan General Kitchener'in kardeşi Albay Kitchener komutasında bir ordu, Halife Abdullah'ı bulmak ve ortadan kaldırmak amacıyla yola çıkarılmıştır. Ancak bu ordu Halifeyi bulmayı başaramamıştır. Arkasından Sör Reginalt Wingate, 3 bin 700 kişilik bir ordu ile Halife Abdullah'ı takip için görevlendirilmiştir. Um Divaykerat denilen yerde Halife Abdullah'ın 5 bin kişilik ordusu ile karşı karşıya gelen bu ordu, sayıca halifenin

ordusundan az olsa da ellerinde güçlü silahlar bulunmaktaydı. Burada da öncesinde olduğu gibi İngiltere'nin silah ve teknolojik üstünlüğü halifenin ordusuna bir hezimet daha yaşatmıştır. İngilizlerin makinalı tüfekleri yeniden devreye girmiş ve savaş bir kez daha İngilizlerin zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş sonunda Halife Abdullah ölümü seccadesi üzerinde dua ederken karşılaşmış ve İngilizler onu yüzükoyun seccadesi üzerinde ölü olarak ele geçirmişlerdir⁷² (Holt, 1958: 224).

Osman Dinka da Um Divaykerat Savaşı'na katılmış ve ordu İngilizler karşısında mağlup olunca Sudan içlerine kaçmak durumunda kalmıştır. Aba Adası üzerinden Beyaz Nil ve Mavi Nil'i geçtikten sonra Atabara Nehri kıyısında, Tokar yakınlarındaki Aderme Kasabası'na gelmiştir. Dikna buradan Mekke'ye gitmek niyetinde idi. Aderme'de Gemeylab Şeyhi Muhammed Ali Ömer'in evinde kalmış ve ondan kayık kiralamak yoluyla kendisine yardım etmesini istemişti. Ancak Şeyh'in onu Sevakin'de bulunan İngiliz birliklerine ihbar etmesi sonucunda İngiliz askerleri tarafından yakalanarak zincire vurulmuş 18 Ocak 1900'de Sevakin'e götürülmüştür (Nour, 2006a: 288). Osman Dikna buradan da Rosetta'ya götürülerek 1908 yılına kadar hapis tutulmuş ve daha sonra serbest bırakılmıştır. 1924'e kadar Mısır'da yaşamını sürdüren Osman Dikna hayatının son yıllarında Mekke'ye giderek Hac farızasını yerine getirebilmiştir (de.wikipedia.org, 2015).

2. Darfur Bölgesi'nin Durumu

Darfur bölgesinin Mehdi ayaklanması zamanından başlayarak var olan durumuna bakılacak olursa, öncelikle Darfur Sultanı Dud Bence'nin, Mehdi'nin yanına giderek onun saflarına katıldığı görülmektedir. 1885'te Mehdi'nin ölümü üzerine yerine geçen Halife Abdullah tarafından Zübeyr Rahma Mansur'un öldürdüğü Sultan İbrahim'in oğlu Yusuf, Darfur'a vali olarak atanmıştır. Başta Halifeye bağlı olarak hareket etmesine rağmen Yusuf, 1887'de Darfur'da bağımsızlığını ilan ederek Darfur Sultanlığı'nı yeniden kurma teşebbüsünde bulunmuştur. Bunun üzerine Halife Abdullah, Kordofan Emiri olan Osman Âdem'i ordusu ile birlikte Darfur üzerine göndermiş ve bu mücadele sonucu Yusuf öldürülerek Darfur, yeniden Halife'ye bağlı hale getirilmiştir. Darfurlular ise Yusuf'un kardeşi Ebul Hayrat'ı Darfur'un gizli

⁷² Halife Abdullah'ın Umm Divaykarat'ta yere serilmiş bedeni ile ilgili bkz: EK-22

sultanı seçmişlerdir. Ebul Hayrat, Halife güçlerinin baskısı karşısında El-Faşir'den Cebel Merra dağlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Burada 1889'da köleleri tarafından öldürülünce Muhammed Fadıl'ın torunlarından Ali Dinar (1856-1916) Darfur'un son gizli sultanlarından olmuştur. Halife Abdullah 1898'de İngiliz-Mısır birlikleri karşısında yenilince Ali Dinar kendine bağlı kimselerle birlikte Darfur'a giderek El-Faşir'e yerleşmiş ve kendini resmen Darfur Sultanı ilan etmiştir (Hasan, 1993: 491; Kavas, 2007: 116).

Ali Dinar bu dönemde, Sudan'da bulunan İngiliz yönetimine diplomatik olarak bağlı ve onlara yıllık vergi ödemekle birlikte Darfur'da iç işlerinde serbest hareket etme selahiyetine sahip olmuştur (Hasan, 1993: 491). Ali Dinar, İngilizlere karşı kendini güvence altına alabilmek için İngilizlere bağlılığı görünüşte kabul etmek zorunda kalmış ve bu arada Mehdi kalıntıları ile de mücadele ederek bölgedeki hâkimiyetini pekiştirme yoluna gitmiştir (Kavas, 2007: 117). Ali Dinar ölene kadar Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık ve desteğini devam ettirmiştir⁷³.

3. Sudan'ın Fiili ve Hukuki Olarak Osmanlı Devleti'nden Çıkışı

Halife Abdullah'a karşı Omdurman Zaferi'nin kazanılması sonrasında Hartum yeniden Sudan'ın hükümet merkezi olmuş ve burada uygulanmaya başlayan çift bayraklı yönetim anlayışı Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerindeki haklarını gasp eder bir mahiyete dönüştürülmüştür. Sudan Genel Valiliği'ne İngiltere tarafından General Kitchener atanmıştır. Kitchener önderliğinde kurulan yeni Sudan idaresi önceki dönemlerden farklı özelliklere sahip olarak yapılandırılmıştır. Sudan hukuki olarak Mısır Hidivliği sınırlarına dâhil ve Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmasına rağmen fiili durumda İngiltere tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İngiltere bundan sonra adım adım Sudan coğrafyasını hukuki olarak da Osmanlı Devleti'nden kopartmak için bazı faaliyetler içerisine girmiştir.

⁷³ 16 Aralık 1909 tarihli bir telgraf içeriğinden anlaşıldığı kadarı ile Ali Dinar, Muhammed eş-Şeyh Sîmavî'yi Mekke-i Mükerrerme'ye bazı emanetlerle birlikte göndererek Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını bildirmesini istemiş ve I. Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Devleti'nin Kutsal Cihat çağrısına uyarak İngilizler ile savaşmıştır. (Kavas, 2007: 118). İngilizlerin Darfur üzerine Mart 1916'da birliklerini sevk etmesi sonucunda, El-Faşir 23 Mayıs'ta tamamen İngilizlerin eline geçmiş ve Darfur Sultanlığı ortadan kaldırılmıştır. Ali Dinar ise 5 Kasım 1916'da İngilizler tarafından öldürülmüştür (Lobban & Dalton 2014: 39).

3.1 Sudan'ın İngiliz-Mısır Yönetimine Hukuksuzca Bağlanması

Hartum'da 4 Eylül 1898 sabahı saat 10'da Kitchener'in başkanlığında bir seramoni düzenlenmiştir. Burada Sudan'ın yeniden fethinin sembolü olarak eski Sudan Genel Valilik Binası'nın kalıntıları üzerinde Mısır ve İngiliz bayrakları yanyana çekilmiştir⁷⁴ (Daly, 2004: 1). Bu bayrak çekme töreni ile Mehdi Devleti'nin resmen sona erdiği ilan edilmiş olmakla birlikte İngiltere'nin başka bir politikası da devreye sokulmuştur. Kitchener'in o ana kadar yürüttüğü Sudan fetihlerinin Mısır Hıdiv'i adına yapılmakta olduğu propogandasına rağmen Hartum'da İngiltere bayrağının, Mısır bayrağı yanısıra dalgalanması karşısında İngiltere, asıl niyetini gün yüzüne çıkarmıştır. Zira İngiltere, Haziran 1898'e kadar Mısır'ın Sudan'daki idaresini yeniden temin etmek üzere hareket ettiğini ilan ediyorken bu zamandan sonra ise İngiliz siyasetinin tamamen değiştiği görülmektedir.

İngiltere'nin Sudan'a yerleşme niyetini ortaya koyan ilk işaret, “iki bayrak politikası”nın ilan edilmesi olmuştur. İngiltere'nin “iki bayrak” politikasını benimsemeye başlaması, Warburg'a göre Haziran 1898'den itibaren olmuştur. Zira Cromer, İngiltere başbakanı Salisbury'e Ombdurman Zaferi sonrası Fransa ile Yukarı Nil bölgesinde karşı karşıya gelinebileceği tehlikesini bildirmiştir. Bu durumda İngiltere için yeni bir sorun ortaya çıkmaktaydı. Eğer bahsedildiği gibi Fransa ile karşı karşıya gelirse İngiliz-Mısır kuvvetleri komutanı Kitchener kimin adına Fransızlar ile savaşacaktı. İngiltere adına mı, Mısır adına mı yoksa her ikisi adına mı? Bunun üzerine Salisbury bahsedilen iki bayrak politikasını uygulamaya başlatmıştır (Warburg, 1971: 2). Bu tutum değişikliği ilk olarak, İngiliz Hükümeti Başbakanı Salisbury'den 3 Haziran 1898 tarihinde Cromer'e gönderilen bir mektupta “Eğer Hartum alınacak olursa burada İngiliz ve Mısır bayraklarının yan yana çekilmesi akıllıca olmaz mı ?” teklifi ile bildirilmiştir (Shibeika, 1952: 404). 4 Eylül 1898 sabahı Hartum'da yanyana çekilen iki bayrak İngiltere'nin Sudan'ı sahiplendiğinin ve her ne kadar ortak bir yönetimden bahsedilse de Sudan'ın İngiliz hâkimiyetine girdiğinin bir göstergesi olmuştur.

Çift bayrak politikasının uygulandığı bu dönemden itibaren, Osmanlı

⁷⁴ Hartum'da İngiliz ve Mısır bayraklarının çekilmesi konusundaki resim için bkz: EK-21

Devleti'nin Sudan'daki hukuki haklarının fiilen yok sayılmakta olduğu bir sürece girilmiştir. Mısır'da var olan işgal, Sudan'da da kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde 1878 Berlin Anlaşması sonrasında parçalanmanın hızlandığı bir süreci yaşamaktaydı. İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiği, Kıbrıs'a asker çıkardığı ve Mısır'daki askerlerini geri almadığı bu süreçte elbette Sudan'ı da işgal etmesi beklenmeyecek bir durum değildir.

Afrika'da İngiliz sömürü siyasetini yürüten Cromer'e göre; Sudan Osmanlı toprakları içindedir ve bu sebeple Sudan'ın merkezi olan Hartum'a İngiliz bayrağı dikilmesiyle Osmanlı hâkimiyetindeki tüm Sudan topraklarının aynı zamanda İngiltere hâkimiyeti altında sayılması sağlanacaktır. Sudan'da uygulanacak en iyi siyasetin bu olduğu Cromer tarafından belirtilmiştir. Diğer yandan eğer Osmanlı idaresi tek başına Sudan'da devam edecek olursa Sudan, Osmanlı Devleti üzerindeki kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin etkisine açık hale gelecektir. Bu durum ise Mısır'ın gelişmesine engel olacağından dolayı Cromer'e göre Sudan'da kurulması gereken en iyi idari sistem çift baraklı yönetim anlayışıdır. Mısır idaresinin razı olacağı ölçüde bir ortaklık kabul edilerek Sudan'ın İngiltere hâkimiyeti altına alınması, kapitülasyonlarla bölgeye nüfuz etmek isteyen güçler karşısında alınabilecek en geçerli tedbir olarak gözükmekteydi (Cromer, 1908: 114; Nour, 2006a:291).

Cromer, Sudan'da ikili yönetim politikası çerçevesinde Mısır hükümetinin hukuk danışmanı olan Sör Malcom Mellwraith'a, İngiltere ve Mısır hükümetlerinin Sudan üzerindeki hukuki durumunu düzenleyen bir taslak hazırlatmıştır (Cromer, 1908: 114). Bu taslak 19 Ocak 1899'da Mısır Dışişleri Bakanı Butros Gali ve Cromer arasında imzalanmış ve aynı gün Mısır resmi gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu ilanda, Sudan isyanının İngiltere Kraliçesi Hükümeti ve Mısır Hidiviyet Hükümeti'nin ortak mali ve askeri çabaları sonucunda bastırıldığı ve Sudan'ın yeniden fethedildiği vurgulanmıştır (BOA, YEE., 118,24-1)⁷⁵. Bu anlaşmaya göre öncelikle Sudan'da İngiltere Kraliçesi'ne, Mısır Hidivi ile birlikte ortak egemenlik hakları tanınmıştır. Bunun yanısıra yeni devletin sınırları kuzeyde 22. paralel olarak

---

⁷⁵ Belge için bkz: EK-37

belirlenirken güney sınırları tanımsız bırakılmıştır. Sudan'ın idari sistemini yeniden belirleyen bu anlaşmaya göre Sudan'ın askeri ve sivil idaresi, İngiltere'nin teklifi üzerine Mısır kararnamesi ile atanan bir Sudan Genel Valisi tarafından yürütüleceği tespit edilmiştir. Genel valinin bildirimleri kanun hümkünde olacak, yargı karma mahkemeler tarafından gerçekleştirilecek ve İngiliz hükümetinin izni olmadan Sudan'da yabancı elçilerin ikametlerine izin verilmeyecekti. Sudan içinde köle ithalatı veya ihracatı kesinlikle yasaklanmıştır. Sevakin'in statüsü ise bu anlaşmada iki bayrak siyasetinden hariç tutulmuştur⁷⁶ (BOA, YEE., 118/24-1; Cromer, 1908: 117). Ancak 10 Temmuz 1899 tarihinde Cromer ve Mısır Dışişleri Bakanı Butros Gali arasında yapılan bir başka anlaşma ile Sevakin'i hariç tutan maddeler fesh ve ilga edilerek önceki anlaşma değiştirilmiş ve Sevakin de İngiliz sömürgesi altındaki çift bayraklı yapı içine alınmıştır (Cromer, 1908: 117; Nour, 2006a: 311). Bu anlaşmalar ile askeri ve sivil otorite Sudan Genel Valisi'ne bırakılmış olduğu gibi üstelik valiye neredeyse özerkliğe varan yetkiler tanınmıştır. 19 Ocak 1899 anlaşmasının imzalandığı aynı gün Sudan'ın ilk genel valisi olarak General Kitchener atanmıştır (Holt, 1961: 86; Warburg, 1971: 2). Böylece İngilizler, Sudan'ı da kendi sömürge topraklarına dâhil etmişlerdir. Cromer'in düşüncesine göre aslında Sudan, Osmanlı toprakları içinde sayılması gerekir⁷⁷. Ancak bu durumda kapitilasyon hukukunun bu coğrafyada da uygulanması durumu ortaya çıkacaktır. Mısır yönetimi buna izin vermediğinden İngiliz çıkarlarına uygun olan başka bir idari sistem benimsenmesi gerekirdi ve bu da çift bayraklı yeni bir yönetim anlayışı olmuştur (Nour, 2006b: 117).

Her ne kadar hem Sevakin hem de Sudan hukuki olarak Osmanlı toprağı olsa ve hakları Osmanlı Devleti'ne ait bulunsa da fiili durumda Sudan, İngiliz valileri tarafından yönetilen bir konuma getirilmiştir. İngiltere'nin Mısır hükümetini yanına alarak yönetimde ortaklık tesis etmesi, İngiltere için fiili olarak ciddi bir problem teşkil etmemekle birlikte gelebilecek tepkileri önleme ve Avrupa emperyalizminin diğer aktörlerini Sudan'dan uzak tutma adına da etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bunun bir

⁷⁶ Mısır Ceridei Resmiesinde İngilizce ve Arapça olarak yayımlanan 19 Ocak 1899 tarihli anlaşma metninde konu ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: "The British and Egyptian flags shall be used together, both on land and water, throughout the Soudan. except in the town of Suakin, in which locality the Egyptian flag alone shall be used (BOA, YEE, 118/24-2)." Bu metinde Sevakin'de yalnızca Mısır bayrağı kullanılacağı ifade edilmektedir.

⁷⁷ "... the Soudan should be regarded as Ottoman territory, and that, therefore, it should be governed, in accordance with the terms of the Imperial Firmans. (Cromer, 1908:113-114)"

örneği Faşoda hadisesinde yaşanmıştır. İngiltere, Osmanlı hukukunu ayaklar altına almasına rağmen Fransa'nın Sudan sınırlarında bulunan Faşoda'yı işgali karşısında 19 Eylül 1898'de Mısır bayrağını kullanarak burasının Hidiv yönetimine ait ve dolayısıyla Osmanlı toprakları olduğunu ilan etmiştir. Aynı zamanda Fransa'dan bu hukuka saygılı olmasını beklemiştir. Ancak 4 Eylül 1898'de Hartum'a İngiliz bayrağı dikerek Osmanlı hukukunu çiğneyen de kendisi olmuştur. İngiltere yeni düzende İngiltere'nin teklifi ve Hidiv'in ataması ile Sudan'a Genel Vali olan Kitchener ile birlikte Sudan yönetimini kendi istekleri doğrultusunda hareket ettirebileceği bir yapıya dönüştürmüştür.

3.2 Osmanlı Devleti'nin Sudan İşgali Karşısındaki Tepkisi

İlk olarak Hartum'da 4 Eylül 1898'de, fethin İngiliz Kraliçesi adına da gerçekleşmiş olduğunu ifade eder tarzda Mısır'ın yanında İngiliz bayrağının dalgalandırılması, Osmanlı Devleti haklarına karşı ilk açık ihlal hareketi olmuştur. Fiili olan bu durumun ardından 19 Ocak 1899'da yapılan Mısır-İngiltere arasındaki anlaşma ve Sevakin'i de aynı statüye alan 10 Temmuz 1899'da yapılan bir diğer anlaşma ile fiili gaspın yanısıra hukuki olarak da Osmanlı Devleti'nin hakları gaspedilmeye devam edilmiştir.

Osmanlı Devleti askeri seçeneğin mümkün olmadığı bu dönemde siyasi yollarla Sudan'daki hukuki haklarını korumaya çalışmıştır. Hariciye Nezareti'nden Londra Sefaretine gönderilen bir telgrafname ile Osmanlı Devleti, Sudan üzerinde bulunan hukuki haklarını dile getirerek İngiltere Sefiri'nden bu konuda çalışma yapmasını istemiştir.

“Sudan'ın emri idariyesine dair İngiltere Hükümeti İle fihametlü devletlü Hidiv Hazretleri beyninde bir mukavelename akd olunduğu haberi hükümeti seniyece istigrabı azimi mucib olmuştur. Böyle bir mukavelename yalnız saltanatı seniyyenin hattı Mısırriye üzerindeki hukuku hükümdarisine değil Hidiviyeti Mısıriyenin vezaif ve imtiyazatını ta'yin eden fermanı hümayuna ve İngiltere hükümetinin hukuku fermanı hümayuna riayet edeceğine dair vuku bulan te'minat ve beyanatı katiyesine muğayir ve münafidir .”

(BOA,YEE,118,24,2-1)⁷⁸

Belgede öncelikle, İngiltere ve Mısır arasında akdedilen bu anlaşma haberinin Osmanlı hükümeti tarafından hayretle karşılanmış olduğu dile getirilmektedir. Bu anlaşma Osmanlı'nın Mısır üzerindeki hukukuna riayetsizlik olduğu gibi Mısır Hidivliği'nin kurulmasını temin eden, vazife imtiyazlarını belirleyen ve halen yürürlükte bulunan fermanı hümayuna da aykırıdır. Üstelik İngiltere bu fermanı hümayuna riayet edeceği konusunda teminat ve beyanlarda bulunmasına rağmen Mısır ile İngiltere arasında böyle bir anlaşmanın yapılması hukukun hiçe sayılması anlamına gelmektedir.

“Malumu Sefiraneleri olduğu üzere işbu mukavelenamede Sudan'da Haşmetlü Kraliçe Hazretlerinin inzarım muvaffakatıyla fehimetlü devletlü Hidiv hazretleri canibinden mensub bir valinin hükmü ve takdiri tahtında bir idarei müstereke vaz'ı ve te'sis ve orada Osmanlu sancağı yanında İngiltere bayrağı küşadı hususlarından velhasıl eczayı mütememmimei devleti aliyeden bulunan kıtayı mezkurenin adeta İngilizlerin tahtı idaresine vazı müstelzim diğer bir takım şeraitten bahs olunur. Halbuki Hidiviyeti Mısıriye esas teşkili olan fermanı hümayun iktizasınca hiçbir devlet ile mukavelatı siyasiye akdetmek veziri idaresine mevzuu memalikin lil aleltayin bir kısmını ahzı terk etmek hak ve selahiyetine asla haiz değildir”

(BOA,YEE,118,24,2-1).

Mısır Hidivliğinin kuruluşuna esas teşkil eden fermanı hümayuna göre Hidiv, kesinlikle başka bir devletle siyasi anlaşma imzalama selahiyetine sahip değildir. Diğer yandan kendi yönetimine verilmiş memleketlerin bir kısmını terk etmek gibi bir hakkı da yoktur. Dolayısı ile Sudan'da İngiliz Kraliçesi tarafından belirlenen, Hidiv tarafından atanan bir valinin hükmü altında ayrı bir yönetim tesis edilmesi mümkün değildir. Bunun yanısıra Osmanlı sancağı yanına İngiliz bayrağının çekilmesine sebep olan yani bir anlamda Sudan'ı adeta İngiliz idaresi altına alınması sonucunu doğuran bir anlaşmanın geçerliliği olmadığı bu belgede vurgulanmaktadır.

Zaten İngiltere Hükümeti Mısırın kendi askeri tarafından tahtı işgal olunduğu zamandan berü hattı mezkure üzerindeki hukuku hükümdariyi hazreti padişahiye olan riayeti beyan ve te'yidden hali kalmamış ve daha geçenlerde Faşoda hadisesi münasebetiyle kendi ve Sudan fikr ve

⁷⁸ Belge için bkz: EK-38

mütalasını tervec ettirmek üzere alel husus yine hukuku mezkureye istinad etmiş idi.

(BOA,YEE,118,24,2-1)

İngiltere Faşoda meselesinde Mısır bayrağını çekerek Sudan topraklarının Mısır'a ait olduğunu Fransa'ya karşı uluslararası hukuk çerçevesinde ilan etmiştir. Bu açık ilanın dışında Mısır'a asker çıkardığı ilk zamandan beri bölgede Osmanlı Padişahın hükümlerine riayet edeceğine dair İngiltere Hükümeti'nin beyan ve te'yitleri de söz konusu olmuştur. Bunlara rağmen İngiltere'nin Sudan'daki iki yüzlü tutumu ve hukuk tanımaması Osmanlı'nın haklı olarak tepkisini çekmiştir.

Fuzuli olarak Hidiviyeti Mısıriyeyi bir aralık Sudan'ın emri idaresinden kifayed etmeye icbar etmiş olan vukuat ile ancak muvakkat bulunan İngiltere işgalinden sonra zuhur etmiş olduğundan hattı mezkurenin devleti metbuiye karşı hal ve mevküne her ne suretle olursa olsun tebdil ve tağyir için bu vukuata hiçbir vecihle isnad olunamaz.

(BOA,YEE,118,24,2-1)

Burada oldukça önemli bir tespit yapılmıştır. Zira Sudan'daki malum isyan, İngiltere'nin Mısır'ı işgalinden sonra ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile bu isyan, Mısır veya Osmanlı idaresine tabiiyete karşı çıkmış bir isyan olarak algılanamaz ve Sudan idaresinin isyan öncesi durumunun değiştirilmesine ya da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan idari yapısının ortadan kaldırmasına bahane edilemez.

Binaen aleyh Eyaleti Sudaniyeye vukuatı mezkureden mukaddem orada mevcud olan aynı usül ve irade yani her güne müdahaleci ecnebiyeden azade olarak zatı şevket hazreti padişahinin hâkimiyeti hümayunları tahtında doğrudan doğruya Hidiv hazretlerin canibinden icra olacak bir idare tahtında tekrar vaz' etmek muktedir.

(BOA,YEE,118,24,2-1)

Bundan dolayı Sudan isyanı öncesindeki siyasi yapının yeniden tesis edilmesi gerekmektedir. Yani Osmanlı hâkimiyeti altında ve Mısır Hidivi tarafından idare olunur bir şekilde dönüştürülmelidir.

bilasefat ve malumatı meşruhadan iktibası fikr ile İngiltere hükümeti nezdinde bu mealde icrayı teşebbüs etmediğini ve Sudan fikr ve mütalaamızı te'yiden münasib ad eyleyeceğiniz..

(BOA,YEE,118,24,2-1)

Osmanlı Hariciye Nezareti görüldüğü gibi Londra Sefareti eliyle İngiltere hükümetine karşı siyasi bir mücadele içerisine girmiştir. Sudan’da çift bayrak adı altında İngiltere ve Mısır yönetimleri arasında Sudan egemenlik hakları paylaşılırken asıl egemenlik sahibi olan Osmanlı Devleti ile bu konularda müzakere yapılmamıştır. Hatta hem Osmanlı hukuku hem de uluslararası hukuka aykırı olarak asıl muhatabının dışında yapılan 19 Ocak 1899 tarihli anlaşma metninde Osmanlı Devleti’nin adı dahi geçmemektedir. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir savaş olmamışken, hukuken geçerli bir anlaşma da yapılmamış olduğuna göre İngiltere’nin Sudan’da herhangi bir hakkı olamaz ve İngiltere Kraliçesi adına bu toprakları yönetme durumu da sözkonusu edilemez idi. Ne var ki Mısır’ın 1882’de işgalinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin kendi topraklarına sahip çıkacak askeri ve siyasi gücünün olmaması, hukukla beraber yüzyıllardır hüküm sürdüğü toprakların da çiğnenmesine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti her şeye rağmen diplomatik faaliyetleri devam ettirerek Sudan’ı kurtarma gayreti içinde olmuştur. İngiltere ise Osmanlı Devleti’nin endişeleri karşısında ona güvence vererek buradaki Osmanlı hak ve hukukunun ihlal edilmeyeceğini bildirmek ve bu konuda teminat vermek durumunda kalmıştır. Aşağıda bu teminat karşısında Meclis-i Vükela’nın teşekkür mazbatası hazırlamış olması, bu durumu ortaya koymaktadır.

“Sudan hakkında Londra sefareti seniyesinden Şerefvaki olan o emr ve iradaatı seniyyei hazreti şehinşahi mantugu münifi vechile Lord Salisbury icra olunan tebliğat üzerine Sudan kıtasınca olan hukuk ve menafii saltanatı seniyyenin muhafazası hakkında müşarünileyh Salisbury tarafından dermeyan olunan teminat ve te’yidatı havi sefareti müşarunileyhden arz ve takdim olunan telgafname tercümesi...”

(BOA,YEE, 118,25-1)

1 Mart 1899 tarihli bu belgeden anlaşılacağı üzere İngiltere Hükümeti Sudan’da Osmanlı’nın hakları ve menfaatlerinin muhafaza edileceği teminatını Osmanlı Devleti’ne vermiştir. Ancak 10 Temmuz 1899 tarihli Cromer ile Mısır Dışişleri Bakanı Butros Gali arasında akdedilen anlaşma ile Sevakın’ın çift bayraklı yapıya dâhil edilmesi İngiltere’nin verdiği sözde durmadığı, Osmanlı hak ve menfaatlerini gözetmediği ve sömürgeci bir anlayış ile hareket ettiğini gözler önüne

sermektedir.

3.3 Osmanlı Devleti'nin Sudan'ı Hukuken Kaybetmesi

II. Abdulhamit, Sevakin ve Sudan'ı fiilen işgal etmiş olan İngiltere karşısında diplomatik mücadele vermiştir. Bu mücadelede işgale zemin hazırlayan Butros Gali ve Cromer arasında yapılan anlaşmaların hukuka uygun olmadığı gerçeği üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu çabaları, I. Dünya Savaşı'na kadar yoğun bir şekilde devam edecektir. Başta İngiltere Sefareti'nin Londra'daki çalışmaları olmak üzere Osmanlı Devleti bu konuda kendini destekleyebilecek tüm devletler nezdinde diplomatik faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Fransa ve Rusya'nın kendi yanında bir tutum sergilemelerine rağmen Sudan'ın çift bayraklı yapısına son vermek hususunda bir mesafe katedememiştir.

Osmanlı Devleti hem tarihi açıdan hem de hukuki olarak Sudan toprakları üzerinde hak sahibidir. Sudan topraklarına 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrası hâkim olmuştur. Osmanlı hâkimiyetine giren Sudan üzerinde (Öztuna, 1964: 55) Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren tarihi haklarının var olduğu bir gerçektir. Bunun yanısıra 1865 tarihli Ferman ile Sudan Eyaleti'nin yönetimi Mısır Hidiviyeti'ne bırakılmıştır. Sevakin'in yıllık 7500 akçe vergi vermek üzere yine Mısır Hidiviyeti'ne bağlı Osmanlı toprakları içinde sayılmış olması hukuki yönden Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerindeki hâkimiyet hakkını ortaya koymaktadır. İngiltere'nin 1896'da başladığı Sudan askeri harekâtında 1898'de Hartum'u alıncaya kadar işgal ettiği topraklarda Mısır bayrağını kullanması ve Faşoda Krizi sırasında uluslararası planda Sudan topraklarını yalnızca Mısır bayrağı çekerek bu toprakların Mısır ve dolayısı ile Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu ilan etmesi gibi sebepler Sudan üzerinde Osmanlı Devleti'nin hukuki haklarını ispat eden olaylardır.

Ancak bunlara rağmen 10 Temmuz 1899 tarihli Cromer ve Butros Gali anlaşması ile Sevakin'in Sudan ile aynı statüye alınması, Osmanlı'nın diplomatik tepkisini bir kez daha ortaya koymasına yol açmış ve yapılan bu anlaşmaların hukuken geçersiz olduğu dile getirilmiştir. Bu çerçevede Hariciye Nezareti, Londra Sefareti'nden bu konuda kararlı bir tutum sergileyerek İngiltere'ye karşı girişimlerde bulunmasını istemiştir. Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne 15 Temmuz 1899

tarifli telgraf Őyledir:

“...Musavva ve Afrika sahilinde ka'in sa'ir kaim-i makamlar miŕillü mukaddema doğrudan doğruya canib hükümet-i seniyeden idare buyurulan “Sevakin” Őehr-i zilhicce 1281 tarihli ferman-ı Hümayun mentuk müniŕimce mezkûr kaim-i makamlıklarla beraber Hidiviyet-i Mısıryye idaresi tahtına vaz' olunmuş idi gerek bu ferman-ı zi- Őân ile gerek Muharrem 1283 ve fi Rebi'l-âhir 1290 tarihli ferman-ı Hümayunun mezmun ve mefadı ve gerek arazi-i mezkûre varidat-ı seneviyesine mu'adil olmak üzere yedi bin beŕ yüz keseden 'ibaret bir meblağın yani husus “Sevakin'in doğrudan doğruya taht-ı hâkimiyet-i Hazret-i Padiŕahide bulunan memâlik iğeresinde da'imâ ma'dud olmuş idiğü pek ayan bir sûretde isabet eylemektedir. Her ne kadar Hak-ı kazayı mahalinin tevsi'-i da'iresi bi-neŕŕe müceb-i memnûniyet bir keyfiyet ise de “Sevakin” ile arazi kadime-i Mısırye arasında yeniden vaz olunan böyle bir fark Mısır'ın münasabât-ı düveliyesine man'i olması lazım gelen hukuk-ı 'umumiye kava'idi ile kafiye gayr-ı kabil-i telif görünmekte ve bizi Sudan idaresine dair İngiltere ile Hidiv Hazretleri beyninde akd edilen mukavelenâmeden dolayı dermeyân ettiğimiz i'tirazâtı teyid ve tekrar etmek mecburiyetinde bulundurmaktadır”

(BOA, HR. SYS, 1004- 53,3.)⁷⁹

İngiltere, Mısır konusunda kendisine diplomatik alanda zorluk çıkaran Rusya ve Fransa karşısında 1904'e kadar sorun yaşamıştır. Özellikle Fransa ile İngiltere Faşoda krizinde karşı karşıya gelmiş ve Fransa'nın geri adım atması sonucunda kriz aşılmıştır. İki devlet arasında ya da iki sömürgeci güç arasında süren bu çekişmeler 1904 tarihinde bir anlaşma ile sona ermiştir. Anlaşmaya göre Fransa, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesini, buna karşılık İngiltere de Fransa'nın Fas'a yerleşmesini tanımıştır. Böylece İngiltere, Fransa'yı Mısır ve Sudan konusunda devre dışı bırakarak bu ülkelerdeki konumunu sağlamlaştırmıştır (Hazar, 2011: 161; Dursun, 2002: 121).

Osmanlı Devleti bu süreçte siyasi ve hukuki girişimlerden sonuç alamamış ve I. Dünya Savaşı'nın başına kadar mevcut durumda bir değişiklik olmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 6 Kasım 1914'te İngiltere Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve aynı zamanda bu savaş fırsat bilerek Sudan'ı tek tarafı olarak işgal ettiğini ilan etmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Sevr Anlaşması'nın 113 ve 114. maddelerinde Sudan konusu ele alınmıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile 19 Ocak

⁷⁹ Belge için bkz: EK-39

1899 ve 10 Temmuz 1899 tarihli anlaşmaları kabul etmek zorunda kalmış ve böylece Sudan ile hukuki bağları da ortadan kalkmıştır (Nour, 2006a: 317; Arslan, 2003). Sevr metninde konu şu şekilde ele alınmıştır:

“Madde 113 — Tarafın-i akidin-i âliye Sudan ’ın vaz ’iyet-i hukukiye ve şekl-i idaresini muayyen olarak İngiltere ve Mısır hükümetleri arasında 19 kânunusani 1889 tarihinde akd ve imza olunup Sevakin şehrine müteallik olarak 10 Temmuz 1899 tarihinde imza edilen bir mukavele-i müzeyyele ile tadil edilmiş olan mukavelenameye kesb-i ittilâ ettiklerini ve onu resmen tasdik eylediklerini beyan ederler.

Madde 114 — Sudan tebeası memâlik-i ecnebiyede İngiltere sefaret ve şehbenderhanelerinin himayesine mazhar olacaktır (www.ttk.gov.tr, 2015).”

Sevr Anlaşması’nın bu hükümleri, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması sonucunda hukuken geçersiz maddeler olarak kalmıştır. Ancak Kurtuluş Savaşı sonrasında Sevr’in yerine yapılan Lozan Anlaşması’nda Sudan meselesi tekrar ele alınmış ve siyasi hükümler madde 17’de şu şekilde kayda geçirilmiştir:

“Madde 17 — Türkiye’nin Mısır ve Sudan üzerindeki tüm hukuk ve senetlerinden vazgeçmesine ilişkin hüküm 5 Kasım 1914 gününden başlayarak geçerlidir (www.ttk.gov.tr, 2015).”

Sonuç olarak Türkiye, Lozan Anlaşması ile Sudan üzerindeki tüm hukuki haklarından da vazgeçmek zorunda kalmıştır.

SONUÇ

Sudan bölgesinde İslamiyet'in yayılmasında iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Hristiyan bir devletin varlığı sırasında açılan cami ve medreselerin İslam kültürünü Sudan'da tanınip anlaşılmasına ve diğer kültürler ile kaynaşmasına imkân vermiş olmasıdır. İkinci etken ise demografik yapıda Müslümanların ağırlığının gün geçtikçe artmasıdır. Önceleri Müslümanların az olan nüfusunun, Müslüman coğrafyalardan buraya yapılan göçler, evlilikler ve kurulan akrabalıklar sayesinde zamanla arttığı ve dengelerin Müslümanların lehine değiştiği görülmektedir. Arap aşiret sistemi ve İslam kültürünün üstünlüğü karşısında Hristiyanlık bölgede zayıflamıştır. Bunun yanı sıra azalan Hristiyan nüfusu, Hristiyan Nubye Krallıklarının bölgedeki gücünün de azalmasına yol açmış ve Hristiyan devletlerin zamanla yıkılmasının sebeplerinden birini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti döneminde Dongola'nın İslamlaşması Müslüman nüfusun zamanla artışına bağlı gerçekleşmiştir. Zira Arap kabileleri ve Boşnak askerlerinin buraya gelmesi ve ardından da buradaki yerli kadınlarla evlenmeleri sayesinde Dongola tamamen bir İslam şehri haline dönüşmüştür.

Sudan'daki ilk Müslüman devlet, 16. yy ortalarında, bölgede bulunan bağımsız şeyhlikleri Sennar merkezli bir idare altında toplayarak kurulan Func Devleti'dir. 19. yy'ın başlarında başlayan iç karışıklıkların etkisi ile Sennar'dan geçen ticaret yollarının güzergâhının daha güvenli bölgelere kayması sonucu baş gösteren siyasi ve ekonomik sorunlar nedeniyle zayıflayan Func Devleti, 1821'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın gönderdiği ordu tarafından Osmanlı Devleti'nin Mısır Eyaleti'ne bağlanmıştır.

Mısır hâkimiyetinin Sudan üzerinde etkili olmaya başladığı dönemden yani Kavalalı Mehmet Ali Paşa devrinden itibaren bölgede yerleştirilen devlet teşkilatı, devlet bilinci ve sistematiği, günümüz Modern Sudan'ın ortaya çıkmasında önemli bir paya sahip olmuştur.

1841 Anlaşması ile Mısır dışındaki valilikleri kaybetmesi ve Sudan'da altın madenlerinden de umduğunu bulamaması karşısında Mehmet Ali Paşa, Sevakin ve

Musavva limanlarını kendine bağlamak için çalışmalar yürütmüştür. Sultan Abdülmecit tarafından 10 Eylül 1846 tarihli bir ferman ile Mehmet Ali Paşa'ya Sevakin ve Musavva limanları salyane olarak verilmiştir. Ancak Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ölümü ile buralar Mısır idaresinden alınarak yeniden Cidde Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1865'te Hidiv İsmail Paşa'nın girişimleri ile yeniden ve kalıcı olarak Mısır'a bağlanacağı zamana kadar da Cidde Eyaletinde kalmaya devam etmiştir.

İsmail Paşa döneminde Bahrü'l-Gazel Valisi Zübeyr Rahme Mansur'un güneyde Darfur'a doğru yaptığı seferler, bu bölgede yaşayan devlet kuramamış topluluklar üzerinde baskı meydana getirmiştir. Kuzeyden ve Müslüman bir kuvvet tarafından gelen bu baskılar, buradaki toplumlar üzerinde ayrılık düşüncesini körükleyerek günümüzde Sudan'ın güney kesiminin Sudan Devleti'nden ayrılmasına da tarihi bir zemin oluşturmuştur.

Daha önce tek bir idare altında birleştirilememiş olan Darfur, Nubye ve Nil Vadisi'nin İsmail Paşa döneminde birleştirilmesi, Sudan'da "Sudanlılık" aidiyetinin oluşmasında önemli bir katkı sağlamıştır. Bu aidiyet bilincinin oluşması, ilerleyen yıllarda Mehdi isyanının ortaya çıkmasına ya da bir başka ifadeyle Sudan'ı yöneten dış unsurlar, sömürgeci anlayış, baskı ve zulme karşı ortak bir karşı koyma hareketinin başlamasına da neden olmuştur. Aynı zamanda günümüz Sudanının siyasi haritası üzerinde önemli bir etkisi olduğunu da söylemek yanlış olmaz.

Mehdi isyanının ortaya çıkışında, yıllarca biriken bir tepkinin uygun zaman ve zemini bularak açığa çıkması etkili olmuştur. Bu tepkiye; Türk-Mısır yönetiminin kurulduğu zamandan itibaren otoriter yönetim anlayışı, bölgenin ele geçirilmesi sırasında ortaya çıkan zulümler, alınan vergilerin halkın gücünü aşması, köle ticaretinin yasaklanması karşısındaki tepkiler ve özellikle de Müslüman bir coğrafya üzerinde Mehdi taraftarlarının "kâfir" olarak tanımladıkları gayrimüslim yöneticilerin görevlendirilmesi gibi konuların sebep olduğu söylenebilir.

Mehdi ayaklanması İngiltere'ye, Mısır'daki askerî varlığını devam ettirebilmesi açısından stratejik bir fayda sağlamıştır. İngiltere, Arabi isyanını bahane ederek Mısır'a yerleştiği gibi benzer bir siyaset yoluyla Sudan Mehdisinin isyanını bahane ederek de Sudan'a yerleşmiştir. Her ne kadar süreç içerisinde Hick Paşa ve

Gordon Paşa gibi İngiliz komutanları öldürülmüş olsa da İngiltere, General Kitchener'ın tren yollarının döşenmesiyle senkronize bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu ileri harekâtının başarıya ulaşması sayesinde, Sudan'ı fiili olarak kendi himayesine almıştır.

Mehdi Devleti'nin başkenti Ombdurman'ın düşmesinden sonra 19 Ocak 1898'de Mısır Dışişleri Bakanı Butros Gali ve Cromer arasında imzalanan ve aynı gün Mısır resmi gazetesinde yayımlanarak yürürlüğe giren anlaşma ile Sudan'da "Condominium" denilen İngiltere-Mısır ortak yönetimi kurulmuştur. Ancak bu yönetim ortaklıktan ziyade İngiltere'nin sözünün geçtiği bir yönetim olmuştur. Arkasından 10 Temmuz 1899 tarihli bir başka anlaşma ile Sevakin de bu yönetim sınırlarına dâhil edilmiş ve İngiliz sömürge idaresi altına alınmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Sudan'daki tarihi ve hukuki haklarının görmezden gelindiği bir gerçektir. Mısır idaresinin Osmanlı Devleti onayı olmadan yabancı bir devlet ile anlaşma yapma yetkisi bulunmamasına rağmen Osmanlı Devleti'nin tüm çabaları sonuçsuz kalmış ve anlaşmalar yürürlüğe konularak Osmanlı Devleti'nin hukuki hakları hiçe sayılmıştır.

Ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin imzaladığı Lozan Anlaşması'yla Sudan üzerindeki haklarından vazgeçtiğini kabul etmek zorunda kalan Türklerin, Sudan ile Yavuz Sultan Selim zamanından beri yüzyıllardır süren bağları tamamen koparılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

BOA, HH., 19660

BOA, HH., 48124

BOA, HR. SYS., 1004/53

BOA, İ. DH., 1295 4/102228

BOA, İ. MTZ., 05/1241

BOA, Y. E.E., 118/10

BOA, Y. E.E., 118/17

BOA, Y. E.E., 118/24

BOA, Y. E.E., 124/39

BOA, Y. E.E., 128/78

BOA, Y. E.E., 34/76

BOA, Y. E.E., 86/44

BOA, Y. PRK. MK., 6/2

BOA, Y. PRK. MK., 9/40

2. Tetkik Eserler

Akalın, Durmuş ve Parlaz, Selim (2013). “Nil’de İktidar Mücadelesi ve Kavalalı”,
Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslar Arası Avrasya Strateji Dergisi 1, s.
115-134.

- Akdoğan, Veysel (1993). *Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)*.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Al-Rahman, Muddathir Abd (1969). *Imperialism And Nationalism In The Sudan*. London: Oxford University Press.
- Altundağ, Şinasi (1943). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa Hakkında Kısa Bir Etüt”, *A. Ü. D. T. C. F.D. c:1, S. 2*, s. 33-45.
- Arnold, Thomas Walker (2007). *İslam'ın Tebliğ Tarihi*. (Çev.: Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat), İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Arslan, Ali (2003). “Sudan’ın Hukuken Türkiye’den Ayrılma Süreci”, (Ed.:Erat, Halil Bal-Muhammet). *Türk Dünyasına Bakışlar* İstanbul: DA Yayınları, s. 103-116.
- Ata, Ramazan (2011). *Osmanlı Kaynaklarına Göre 1839- 1841 Arası Osmanlı-Mısır İlişkileri ve Düvel-i Muazzama*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Oliver, Roland ve Atmore, Anthony (2001). *Medieval Africa, 1250-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aykaç, Mehmet (1996). “Func”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi c: 13*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 216-218
- Babalola, Abidemi Babatunde (2015). “Sudan and South Sudan”. (Ed.: Steven L. Danver). *Native Peoples of the World: An Encyclopedia of Groups, Cultures and Contemporary Issues*, New York: Routledge, s. 666-667
- Barbour, Kenneth Michael (1961). *The Republic of the Sudan: a Regional Geography*. London: University of London. <https://www.questia.com/read/14086473/the-republic-of-the-sudan-a-regional-geography> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).
- Bianchi, Robert Steven (2004). *Daily Life Of The Nubians*. United States Of America:

Greenwood Press.

Bloss, J. F. (1937). "The Story Of Suakin". *Sudan Notes and Records, Vol. 20, No. 2*, s.247-280.

<http://www.jstor.org/discover/10.2307/41716263?sid=21105733402681&uid=60&uid=2134&uid=2&uid=70&uid=4581758357&uid=3&uid=4581758367> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Breidlid, Anders (Ed), Said, Avelino Androga ve Breidlid Astrid, Kristine (Co-Ed.) (2014). *A Concise History of South Sudan New and Revised Edition*. Kampala: Fountain Publishers.

Budge, E. A. Wallis (1907). *The Egyptian Sudan, vol II*. London: Gilbert And Rnivingt Ltd.

<https://archive.org/details/egyptiansdni02budguoft> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Collins, Robbert O. (1962). *The Southern Sudan, 1883-1898 A Struggle for Control*. New Haven: Yale University Press.

<https://www.questia.com/read/82409351/the-southern-sudan-1883-1898-a-struggle-for-control> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Collins, Robbert O. (2008). *A History Of Modern Sudan*. Cambridge: Printed in the United Kingdom at the University Press.

https://books.google.com.tr/books?id=zpShVWIXwIC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Cromer, Lord (1908). *Modern Egypt II*. London: Macmillian and Co.

<https://archive.org/details/modernegypt00crom> (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Çelebi, Evliya (1938). *Seyahatname. c. X*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Çetin, Atilla (2001). "İsmail Paşa, Hidiv". *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c:23. İstanbul:

Diyanet Vakfı Yayınları, s. 117-120

Dalar, Mehmet (2013). “Tarihsel ve Siyasal Boyutuyla Darfur: Çatışma, İnsani Kriz, Uluslararası Müdahale ve Barış Şansı” IMPR Rapor-Nisan 2013. <http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2013/04/DARFUR-sudan.pdf> (Erişim Tarihi: 22.03.2015)

Daly, M. W. (2004). *Empire on the Nile: The Anglo-Egyptian Sudan, 1898-1934*. Cambridge: Cambridge University Press. http://www.amazon.com/Empire-Nile-Anglo-Egyptian-Sudan-1898-1934/dp/052130878X/ref=mt_hardcover?encoding=UTF8&me= (Erişim Tarihi: 15.03.2015).

Develioğlu, Ferit (1997). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

DiPiazza, Francesca Davis (2006). *Sudan in Pictures*. Minneapolis: Twenty-First Century Books
<https://books.google.com.tr/books?id=jaLr4YpUHGUC&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> (Erişim Tarihi: 15.03.2015)

Dursun, Haluk (2002). “Akabe Meselesi”. (Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca) *Türkler, c.13*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 118-132.

Eggenberger, David (1985). *An Encyclopedia of Battles: Accounts of Over 1,560 Battles from 1479 B.C. to the Present*. New York: Crowell Company.

Elnur, Ibrahim (2009). *Contested Sudan: The Political Economy of War and Reconstruction*. New York: Routledge.

Fırlalı, Ethem Ruhi (1983). “Mesih Ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 25 s. 179-214. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9812.pdf> (Erişim Tarihi: 26.08.2014).

Hasan, Hamdunallah Mustafa (1993). “Dârfür”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.8,

İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları. s. 490-491.

Hasan, Yusuf Fadl (2007). “Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri”. (Çev.: Hasret Dikici Bilgin), *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, s. 285-295 http://tasam.org/tr-TR/Icerik/4098/sudan_ozelinde_turk-afrika_iliskilerinin_bazi_yonleri (Erişim Tarihi: 08.02.20014)

Hazar, Numan (2011). *Küreselleşme Sürecinde Afrika ve Türkiye-Afrika İlişkileri*. Ankara: Usak Yayınları.

Hill, Richard Leslie (2014). “Al-Mahdī Sudanese Religious Leader”. *Britannica*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/358109/al-Mahdi> (Erişim Tarihi: 28.12.2014).

Holt, P. M. (1958). *The Mahdist State in the Sudan, 1881-1898*. Oxford: Clarendon Press.

Holt, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan: From the Funj Sultanate to the Present Day*. New York: Grove Press. <https://www.questia.com/read/76759308/the-mahdist-state-in-the-sudan-1881-1898> (Erişim Tarihi: 13.04.2014)

Holt, P. M. (1967). “Sultan Selim I and the Sudan”. *The Journal of African History*, vol:8, 1, London: Cambridge University Press s. 19-22

<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=2778604&fileId=S0021853700006794> (Erişim Tarihi: 21.04.2014)

Holt, P. M. (1970). “Nilotic Sudan” (Ed.: Holt, P.M., Lambton, Ann K.S., Lewis, Bernard), *The Cambridge History of İslam*. London: Cambridge At The University Press. Vol:2, p. 327-343

Holt, P.M. (1975). “Egypt, the Funj and Darfur” (Ed.: Gray, Richard) *The Cambridge History Of Africa*. Cambridge : Cambridge University Press. Vol:4, p. 14-57

Holt, P. M. and Daly, M. W. (2005). *A History of the Sudan: From the Coming of*

Islam to the Present Day. New York: Routhledge.

İhsanoğlu, Ekmeleddin. (1994). *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: IRCICA.

Karal, Enver Ziya (1999). *Osmanlı Tarihi c: 5*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kavas, Ahmet (2000). “Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih B. Fazlullah'ın Son Biladu's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi”. (Ed.: Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İsmail Erünsal, Klaus Kreiser ve A. Atilla Şentürk) *Osmanlı Araştırmaları XX*. İstanbul: Kitap Matbaacılık. s. 9-35.

Kavas, Ahmet (2002). “Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler”. *Türkler Ansiklopedisi c. 9*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 1058-1081

Kavas, Ahmet (2005). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kavas, Ahmet (2007). “Osmanlı Darfur Münasebetleri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 16, s. 105-120.

Kavas, Ahmet (2008) “Sudan Cumhuriyeti (Cumhuriyetü's-Sûdân)”. Tasam, http://tasam.org/tr-TR/Icerik/770/sudan_cumhuriyeti_cumhuriyetus-s%C3%BBd%C3%A2n, (Erişim Tarihi: 13.06.2013).

Kavas, Ahmet (2009). “Sudan”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 459-465.

Kocaoğlu, Mehmet (1997). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841) ve Sonuçları”. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, c.4. s. 195-210

Kutluoğlu, Muhammet Hanefi (2002). “Kavalalı Mehmet Ali Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. c: 25, s. 62-65

Küçükbaşcı, Mustafa Sabri (2010). “Şeyhülharem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. c. 39, s. 90-91

- Lampen, G. D. (1950). "History of Darfur". *Sudan Notes and Records*, c. XXXI, Hartum: Published by University of Khartoum s. 177-208.
https://www.jstor.org/stable/41716624?seq=1#page_scan_tab_contents
(Erişim Tarihi: 13.06.2013)
- Lobban, Richard A. Jr - Kramer, Robert S. J. and Lobban, Carolyn Fluehr (2013). *Historical Dictionary Of The Sudan*. Toronto: The Scarecrow Press.
- Lobban, Richard A. Jr. and Dalton, Christopher H. (2014). *Libya: History and Revolution*. California: ABC-CLIO.
- Lutskiy, Boriseviç (2011). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*.(Çev.: Turan Keskin), İstanbul: Yordam Kitap.
- Lutsky, Vladimir Borisovich (1969). *Modern History of the Arab Countries*.(Çev.: Nasser Lika), Moscow: Moscow for the USSR Academy of Sciences.
- MacMichael, Harold Alfred (1912). *The Tribes of Northern and Central Kordofan*. Cambridge: at the University Press
http://archive.org/stream/tribesofnorthern00macmuoft/tribesofnorthern00macmuoft_djvu.txt (Erişim Tarihi: 25.08.2015).
- Mamdani, Mahmood (2009). *Saviours and Survivors*. New York: Doubleday.
- McKenna, Amy (2010). *The History of Northern Africa*. New York: Britannica Educational Publishing .
- Metz, Helen Chapin (1991). "Sudan: A Country Study".
<http://countrystudies.us/sudan> (Erişim Tarihi: 29.06.2013)
- Mihri, Mehmed (1326). *Sudan Seyahatnamesi*. İstanbul.
<https://archive.org/stream/sudanseyahatname00mihruoft#page/n395/mode/2up>
(Erişim Tarihi: 29.06.2013)
- Moore-Harell, Aalice (2010). *Egypt's African Empire*. Portland-Oregon: Sussex

Acedemic Press.

Nakash, Yitzhak (2005). "Reflections on a Subsistence Economy: Production and Trade of the Mahdist Sudan,1881-1898". (Ed.: Sylvia G. Haim, Elie Kedourie). *Essays On The Economic History*. London: Routledge. s. 43-56

Natsios, Andrew S. (2012). *Sudan, South Sudan, and Darfur: What Everyone Needs to Know*. New York: Oxford University Press.

Nour, Tarig Mohammed (2005). "İngilizler'in Sudan'da Türk Dönemine Son Vermesi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları : İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*,c. 4, S. 8, s. 115-124

Nour, Tarig Mohammed(2006a). *Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Nour, Tarig Mohammed (2006b). "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 21, S. 61, s.368-383

<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-61/birinci-dunya-savasinda-emperyalizme-karsi-turklerin-yaninda-yer-alan-darfur-hakimi-ali-dinar-1898-1916> (Erişim Tarihi: 28.03.2015)

Nugud, Mohamed Ibrahim (2013). *Slavery in the Sudan: History, Documents, and Commentary*. New York: Palgrave Macmillan.

Nwaubani, Ebere (2004). "Egypt: Muhammad Ali, 1805-1849:State and Economy". (Ed.: E. Shillingt *Encyclopedia of African History*.New York: Routledg. s. 456-457

O'Fahey, R. S., & Abu Salim, M. (1983). *Land in Dar Fur: Charters and Related Documents from the Dar Fur Sultanate*. Edinburg: Cambridge University Press.

O'Fahey, R. S. (2004, 15 May). Darfur : "A Complex Ethnic Reality With a Long

History”. *The New York Times*.

http://www.nytimes.com/2004/05/15/opinion/15iht-edofahey_ed3_.html

(Erişim Tarihi: 25.08.2015)

O’Fahey, R. S. (2006). *Darfur Historical Documents: A Catalogue*. Bergen: University of Bergen.

O’Fahey, R.S. (2008). *The Darfur Sultanate: A History*. New York: Columbia University Press.

O’Fahey, R. S. (2009). “Askıya Alınmış Sûfilik, Sudan Mehdisi ve Sûfiler”. (Çev.: Kadir Gömbeyaz), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul: Erkam Matbaası. S. 24, s. 97-112.

Orhonlu, Cengiz (1961). “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”. *Tarih Dergisi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, c. 12, S.16, s.1-24.

Orhonlu, Cengiz (1965). “Osmanlıların Habeşistan Siyaseti”. *Tarih Dergisi*, XV/ 20, s. 39-54.

Orhonlu, Cengiz (1996a). *Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Orhonlu, Cengiz (1996b). “Habeş Eyaleti”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c. 14 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 363-367.

Önalp, Ertuğrul (2008). “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 yılındaki Hindistan Seferi: 1538” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 23 Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. s. 195-239.

Özkaya Özer, Sevda (2007). *Osmanlı İdaresinde Mısır (1839-1882)*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Özkuyumcu, Nadir (1993). *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*.Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Öztuna, Yılmaz (1964). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi* c: 5. İstanbul: Hayat Kitapları.
- Öztuna, Yılmaz (2011a). *Yavuz Sultan Selim*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Öztuna, Yılmaz (2011b, Eylül 24). “Habeşistan Fatih Özdemiş Paşa”. *Türkiye Gazetesi*. <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yilmaz-oztuna/507764.aspx>, (Erişim Tarihi: 20. 09. 2015)
- Öztürk, Mustafa (2010). “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”. *History Studies (Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue)*, s. 325-351.
- Page, Willie F.(2005). *Encyclopedia of African History and Culture Vol: II*, New York: A Learning Source Book.
- Raugh, Jr Harold E. (2008). *British Military Operations in Egypt and the Sudan: A Selected Bibliography*.United States: Scarecrow Press.
- Sandler, Oral (1987). *Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: SBF Basımevi.
- Sarıtoprak, Zeki (1997). “Ehl-i Sünnet İncancına Göre Mehdilik Meselesi -1”. *Yeni Ümit*, S. 36.
<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/ehl-i-sunnet-inancina-gore-mehdilik-meselesi--1>, (Erişim Tarihi: 28.03.2015)
- Searcy, Kim (2011). *The Formation of the Sudanese Mahdist State Ceremony and Symbols of Authority :1882-1898*. Danvers: Brill.
- Seyyid, Eymen Fuad (2003). “Mehdiler”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. c. 28, s. 380-382
- Shibeika, Mekki (1952). *British Policy In The Sudan 1882-1902*. London: Oxford University Press.
- Sidahmed, Abdel Salam (2004). *Sudan*. New York: Routledge.

Sinoue, Gilbert (2004). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa Son Firavun*. (Çev.: Ali Cevat Akkoyunlu), İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Şahin Allahverdi, Reyhan (2013). “Kızıldeniz’de Osmanlı Hâkimiyeti: Özdemiroğlu”. *Studies of Ottoman Domain*, c:3 S.5 s.35-48
http://www.thestudiesofottomandomain.com/arsiv/arsiv_tr/Dergiarsivmakaleler_tr.aspx, (Erişim Tarihi: 13.04.2014).

Şahin, İlhan (1988). “Abbas Hilmi (I)”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. c. 1, s. 25.

Şık, İsmail ve Yürük, Tuğrul (2012). “Bir Osmanlı Arşiv Belgesi Işığında Cemâleddin Afgânî’de Mehdilik Anlayışı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, s. 31-50.

The Columbia Encyclopedia (2013). “Sudan” *The Columbia Encyclopedia 6th ed.*, 1-14 <https://www.questia.com/read/1E1-Sudan/sudan> (Erişim Tarihi: 28.03.2015)

The Columbia Encyclopedia (2015). “Nile” *The Columbia Encyclopedia 6th ed.*, 1-4 <https://www.questia.com/read/1E1-Nile/nile>, (Erişim Tarihi: 28.03.2015)

Uçarol, Rifat (2003). “Gazi Ahmet Muhtar Paşa”. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.13. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 447

Valkoun, Jaroslav (2009). “The British-French Struggle for the Upper Nile”. *Institute of World History*, Prague: Institute of World History. s. 233-251.

Warburg, Gabriel (1971). *The Sudan Under Wingate Administration in the Anglo-Egyptian Sudan*. Oxon: Frank Cass And Company Limited.

Warburg, Gabriel (1991). “The Turco-Egyptian Sudan:A Recent Historiographical Controversy”. *Die Welt Des Islams-Xxxi*.
http://www.jstor.org/stable/1570579?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents (Erişim Tarihi: 28.04.2015)

Wingate, F. R. (1891). *Mahdiism and The Egyptian Sudan*. London: Macmillan and Co.

Wright, William (2012). *Battle Story: Omdurman 1898*. Great Britain: The History Press.

Yaşıt, Necdet (2012). “Evvelki Günden Yarından Sonraya Rengin Kader Olduğu Ülke: Sudan”. *Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ERUSAM)*.

<http://www.erusam.com/makale.php?id=93> (Erişim Tarihi: 13.06.2013).

Young, Helen- Abdul Monim, Osman- Aklilu, Yacob and Dale, Rebecca (2005). “Darfur 2005 Livelihoods Under Siege Final Report”.

http://www.sarpn.org/documents/d0001277/PNADC475_Darfur_Febr2005.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2014).

3. İnternet Erişimleri

Afropedia: <https://sites.google.com/site/afropedia/darfur-sultanate#TOC-List-of-Sultans-Governors>, (Erişim Tarihi: 3.21.2015)

de.wikipedia.org: http://de.wikipedia.org/wiki/Osman_Digna (Erişim Tarihi: 02.02.2015)

en.wikipedia.org: <http://en.wikipedia.org/wiki/Baibars>, (Erişim Tarihi: 24.08.2015)

en.wikipedia.org: http://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Omdurman#mediaviewer/File:Omdurman2.jpg (Erişim Tarihi: 06.02.2015)

en.wikipedia.org: http://en.wikipedia.org/wiki/Cataracts_of_the_Nile, (Erişim Tarihi: 28.06.2013)

en.wikipedia.org/wiki/Nile: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nile> (Erişim Tarihi: 28.06.2013)

en.wikipedia.org: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Darfur, (Erişim Tarihi: 18.10.2013)

en.wikipedia.org: http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Mahdist_Sudan, (Erişim Tarihi: 15.01.2015)

en.wikipedia.org: <http://en.wikipedia.org/wiki/Sudan>, (Erişim Tarihi: 09.05.2013)

en.wikipedia.org: http://en.wikipedia.org/wiki/Sulayman_Solong#Ofc92, (Erişim Tarihi: 24.12.2013)

en.wikipedia.org:https://en.wikipedia.org/wiki/AngloEgyptian_Darfur_Expedition#Aftermath, (Erişim Tarihi: 19.09.2015)

en.wikipedia.org: https://en.wikipedia.org/wiki/Fashoda_Incident (Erişim Tarihi: 02.04.2015)

en.wikipedia.org: <https://en.wikipedia.org/wiki/Makuria>, (Erişim Tarihi: 15.08.2013)

en.wikipedia.org: <https://en.wikipedia.org/wiki/Sennar>(Erişim Tarihi: 09.02.2014)

https://en.wikipedia.org/wiki/Lakhmids#/media/File:NE_565ad.jpg (Erişim Tarihi: 13.06.2013)

faostat.fao.org: <http://faostat.fao.org/site/666/default.aspx>, (Erişim Tarihi: 28.06.2013)

global.britannica.com: <http://global.britannica.com/EBchecked/topic/571417/Sudan>, (Erişim Tarihi: 12.06.2013)

globalsecurity.org: <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/darfur1.htm>, (Erişim Tarihi: 19.10.2013)

ramazanozey.net: “Sudan İkiye Bölündü, Peki Neden?”
http://www.ramazanozey.net/rozey/icerik/detay.asp?id=168&kat_id=5&dil=tr (Erişim Tarihi: 02.06.2013)

sudanembassy.org: <http://www.sudanembassy.org/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2013)

tr.wikipedia.org: [http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_of_Sudan_\(New\).jpg](http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Map_of_Sudan_(New).jpg), (Erişim Tarihi: 12.06.2013)

tr.wikipedia.org: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Krupp>, (Erişim Tarihi: 06.07.2014)

ttk.gov.tr: <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/sevr/sevr23-44.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.02.2015)

ttk.gov.tr: <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/lozan/lozan20-29.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.02.2015)

un.org: <http://www.un.org/depts/Cartographic/map/profile/sudan.pdf>, (Erişim Tarihi: 4.11.2013)

EKLER

EK-1: Sudan Hakkında Ek Bilgiler⁸⁰

Sudan nüfusu

45.047.50

Güney Sudan

8.260.0001

Sudan yüzölçümü

1.861.484 km²

718,722.99 mil²

Güney Sudan

644,329 km²

248,776.817 mil²

Sudan’da başlıca diller:

Arapça (Resmi), İngilizce (Resmi), Nubya, Bedavie (Beca Kabilesinin dili), Dinka, Fur, ve yetmişden fazla büyük aşiretlerin kendine ait dilleri.

Güney Sudan

İngilizce (Resmi), Arapça (Resmi),—Juba Arapçası ve yerel lehçeler dâhil— ve Dinka, Nuer, Bari, Zande, ve Shilluk gibi bölgesel diller

Sudan’da Etnik Gruplar veya Aşiretler

Sudan Arapları (yaklaşık 70%)

Fur, Beja, Nuba, ve Fallata gibi arap olmayan başlıca gruplar

Güney Sudan

Dinka, Kakva, Bari, Azande, Shilluk, Kuku, Murle, Mandarin, Didinga, Ndogo, Siri, Lndi, Anuak, Bongo, Lango, Dungoona, ve Açoli

Sudan’da Din

Sünni Müslüman 70%

Hristiyan 20%

Geleneksel dinler 10%⁴

⁸⁰ Veriler, Andrew S. Natsios adlı yazarın 2012 basımlı “South Sudan, and Darfur: What Everyone Needs to Know” adlı eserinden alınmıştır.

Para (Kuzey ve Güney)

Sudan paundu (arapça). Güney ve Kuzey Sudan'ın ayrılmasından sonra para üzerindeki Sudan Haritası ile birlikte bazı bilgiler 24 Temmuz 2011 tarihinde değiştirilmiştir.

Sudan'ın Doğal Kaynakları

Petrol⁸¹, hidroelektrik, küçük rezervlerde gümüş, altın, demir, krom, çinko, tungsten, mika

Güney Sudan

Hidroelektrik, verimli tarım arazi, altın, elmas, petrol, ahşap, kireçtaşı, demir cevheri, bakır, krom cevheri, çinko, koltan, tungsten, mika, gümüş

(Natsios, 2012: 223-226)

---

⁸¹ Sudan'ın petrol boru hattı haritası ile ilgili bkz: EK-5

EK-2: Nil'de 6 Şelalenin Yeri

1. Şelale

2. Şelale

3. Şelale

4. Şelale

5. Şelale

6. Şelale

kaynak: (http://en.wikipedia.org/wiki/Cataracts_of_the_Nile)

EK-3: Sudan Tarihinin Kronolojisi

YIL	OLAY
MÖ 5000-3500	İlk tarımsal faaliyetlerin başladığı yerleşmeler (günümüz Hartum'un kuzeyi)
MÖ 2700-2100	Nubye bölgesi ile Mısır arası bağların gelişmeye başladığı dönem
MÖ 2250-2050	Kerma Devleti'nin Nil'in 3. Kataraktında büyüyüp yükseldiği dönem
MÖ 1570-1090	Yeni Mısır Firavunları Krallığı'nın 4. Katarakt'a kadar bölgeyi hâkimiyeti altına alması
MÖ 950	Kush Krallığı'nın Napata'da ortaya çıkması.
MÖ 800	Kush Krallığı kuzeyde Mısır içlerine kadar yayılması.
MÖ 760-656	Kush ve Mısır'ın birleşmesi
MÖ 656-590	Suriyeliler Mısır'ı fethederken Kushite topluluğunun Nubye'ye geri dönmesi
MÖ 590- 325	Meroe'deki Kush Krallığı'nın Sudan'ın orta ve kuzey kısımlarındaki bi çok bölgeye hâkim olduğu dönem.
MÖ 270	Napatan dönemi ve Kush krallığı sona erdi.
MÖ 30-28	Romalılar'ın Mısır'ı fethetmesi.
MÖ 21-20	Meroeliler ile Romalılar arasında barış anlaşması
352	Axum Ezana Krallığı Habeşistan'da Hristiyanlığı yaymaya başlaması ve Meroe'yi ortadan kaldırması
350-550	Bu dönem hakkında bilgiler oldukça azdır.
6. Yüzyıl	Nobatia, Makurra ve Alodia isimli üç Nubye Krallığı'nın ortaya çıkışı
543-580	Nubye Krallıkları Hristiyanlığı kabul eder.
697-707	Nobaita ve Makuria Krallıkları Dongola'da birleşmesi
640	Müslümanların Mısır'ı fethetmesi
646	Mısır'daki Müslüman yönetimin Nubye'ye fetih hareketinde bulunması.
652	Mısır ve Nubyeliler arasında anlaşma paktının gerçekleşmesi
720	Kızıldeniz kenarındaki Beca Kabileleri ile Mısır arasında Pakt kurulması
800-1000	Nubyelilerin bolluk dönemi
1000	Nil yerleşimcilerinin Güney Sudan'a doğru ilerlemeleri
1200	Darfur'daki Daju Hanedanı'nın yükselişi ve Dinka ve Nuer topluluklarının Bahrel Gazel ve Yukarı Nil bölgelerine doğru ilerlemesi
1235	İskender tarafından Nubye'ye son Rahibin gönderilmesi
1250-1382	Mısır'da Bahrî Memlük Devleti'nin kurulması
1275-1365	Memlükler ile Nubyeliler arasında savaş dönemi
1289	Memlüklerin Dongola'ya doğru son askeri müdahalesi
1317	Son Hristiyan Nubye Kralı'nın yenilmesi ve ilk Müslüman Nubye Kralı Abdallah Barshambu Dongola tahtını ele geçirir ve Dongola'da ilk camiye inşa ettirir.
1400	Tunjur Hanedanlığı'nın Darfur'a yerleşmesi
1500	Son Hristiyan Kallığı olan Alova'nın başkenti Soba'nın düşmesi ve Sennar'da Func Saltanatı'nın yükselişi
1535	Tunjur'un Nijerya'daki Bornu Hanedanı tarafından yenilgiye uğratılması

1660	Darfur'da Keria Saltanatı'nın başlaması
1750-1790	Azande topluluğunun Sudan'ın Kuzey ve Güneydoğu bölgelerine yayılması
1600-1700	Sinnar'da bolluk ve yayılma dönemi
1770	Sinnar'ın düşüşü
16.-19. Yüzyıl	Kuzey ve Batı Sudan'ın İslamlaşma ve Araplaşma dönemi (Func ve Fur Saltanatlarının hâkimiyetindeki topraklar)
1820-1821	Osmanlı'nın Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1805-1848) kuzey ve merkezi Sudan'ı fethederek Sennar'ı ele geçirmesi ve Func Saltanatına son vererek Türk-Mısır yönetimini kurması (1821-1885). Fur Saltanatı bu fetih hareketlerinde toprak kaybetmekle birlikte varlığını devam ettirmektedir.
1824-1825	Türk Mısır yönetiminin valisi Osman Bey Hartum'da askeri bir üss kurmuş ve burası kısa zamanda yönetim merkezi haline gelmiştir.
1826-1838	Sudan Valisi olarak atanan Ali Hurşid Ağa sivil idareyi geliştirdi. Sudan ileri gelenlerinden bazı kişileri danışman olarak yönetimde görevlendirdi. Bu dönemde Hartum'da ticari ve ekonomik faaliyetlerde gelişmeler sağlandı.
1838-1843	Sudan Valisi Ahmet Ebu Vidan (Hükümdar) dönemi. Mali ve idari düzenlemeler yaptı. Hükümetin kontrolünü Kızıldeniz kıyılarına kadar genişletti.
1838	Türk Denizcisi Salim Kaptan başarılı bir şekilde Güney Sudan'ın bataklık bölgelerini ele geçirdi. Bu zamandan sonra başta Mısır Hükümeti sonra Avrupalı tüccarlar ve en nihayet Kuzey Sudanlıların fildişi ve kölecilik faaliyetleri açısından acımasızca yağmalanan bir bölge olmuştur.
1840lar-1850ler	Sudan yönetiminin sık sık valilerin değişmesi ve yönetim yapısındaki revizeler dolayısıyla zayıfladığı dönemdir. Ayrıca Yukarı Nil ve Bahrel Gazel'de Avrupalı tüccarlar ve Jallaba olarak bilinen Nilotik Sudanlı kabilelerin köle ve fildişi ticareti faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde Hristiyan misyonerleri Güney Sudan'da etkili olmuşlardır.
1863-1879	Mısır'da Hidiv İsmail Paşa dönemidir. Bu dönemde Sudan'da köle ticaretinin bastırılması ve Güney Sudan'ın Hidiviyet kontrolüne alınması konusunda başarısız faaliyetler gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde Samuel Baker (1869-1873) ve Charles Gordon (1874-1876) gibi Avrupalı Hristiyanlara yönetimde görevler verilmeye başlanmıştır. Yukarı Nil ve Bahrel Gazel'de tüccar prensler ortaya çıkmıştır. Hükümet buharlı vapurlar ve telgraf sistemi sayesinde Hartum ve Sudan'ın önemli şehirleri ile Kahire arasında bağlantı kurmuştur.
1863	Osmanlı Devleti tarafından Kızıldeniz Limanları olan Sevakin ve Musavva Mısır'a bağlandı.
1873-1874	Hartum tarafından Bahrel Gazel Valisi olarak tanınan Zübeyr Rahma Mansur Türk-Mısır yönetimi adına Darfur'u fethetti.
1877-1880	Charles Gordon Sudan genel valisi olan ilk Hristiyan Avrupalı bir kimse olarak göreve getirildi.
1881	Muhammed Ahmed b. Abdullah (1844'te Dongola yakınlarında bir adada doğdu) kendini "beklenen Mehdi" ilan ederek taraftarlarını Aba Adasına davet eder. Onu yakalamak için gönderilen hükümet güçlerini yenilgiye uğratarak destekçileri ile birlikte (Ansar olarak bilinirler) Nubye Dağlarında Cebel Kadir'e yerleşir.
1881-1884	Mehdi ayaklanması bu dönemde ülkenin dörtbir yanını sardı. Mehdi kuvvetleri, Hükümet güçleri karşısında bir dizi savaşı kazanarak ülkenin batı ve orta kısımlarında büyük ölçüde hakimiyet sağladı.

Ocak 1884	General Charles Gordon, Sudan Genel Valisi olarak bölgeye ülkedeki asker ve memurları tahliye etme misyonu ile görevlendirildi.
Ağustos-Ekim	Hartum Mehdi güçleri tarafından kuşatıldı. Mehdi'nin kendisi Ombdurman Güneyine ordusu ile birlikte kamp kurdu.
Ocak 1885	Hartum düştü. General Gordon Mehdi askerleri tarafından öldürüldü. Mehdi başkenti Ombdurman'a taşıdı.
Haziran	Mehdi Ombdurman'da öldü; Halife Abdullah et-Teyaşi Mehdi Devleti'nin başına geçti.
Ocak 1886	Mehdi güçleri Habeşistan'a saldırdı ve Gondar'a kadar ilerledi. Mayıs-Aralık Mehdi'ye sadık Bakkara Kabilesinin Ombdurman'a doğru yürümeye başlaması Nil kıyısındaki halk ile (Evlad-ı Beled) ile Batı kısımdaki halk (Evlad-ı Arab) arasında sürtüşmelere sebep olmuştur.
1889	Kötü bir hasat sezonu, savaş şartları ve seferberlik gibi sebeplerle kıtlık ve açlık başgösterdi.
1891	Mehdi'nin akrabalarının (Eşraf) Ombdurman'daki isyanı halife Abdullah tarafından bastırıldı. Halife Abdullah bu süreçte Mehdi'nin kuzeni ve 4. Halifesi olan Muhammed Şerif'i 1896'ya kadar hapsedmiştir.
1894	1890'dan beri Eritre'de olan İtalyanlar Kassala'yı işgal etti.
1896	Sudan'a İngiliz-Mısır birliklerince askeri hareketin başlaması.
1897	Fransız komutan Merchand'ın liderliğinde Fransızlar Yukarı Nil'e sefer başlattı.
Nisan 1898	İlerleyen İngiliz Mısır birlikleri Atbara'da Mahmut Ahmet komutasındaki Mehdi güçlerini yenilgiye uğrattı.
Eylül	Mehdi güçleri Kararı savaşında yenildi ve Ombdurman düştü. Halife yanındaki bir grup ile birlikte batıya kaçtı. Mehdi Devleti yıkıldı.
1899	İngiltere ile Fransa arasında Yukarı Nil'de Faşoda üzerinde meydana gelen kriz diplomasi yoluyla çözüldü. Merchand güçleri geri çekildi.
	İngiltere ile Mısır arasında yapılan anlaşma ile Sudan üzerinde İngiltere-Mısır ortak yönetimi kuruldu.
	Hartum tekrar başkent yapıldı. Halife Abdullah ve geriye kalan taraftarları Kordofandaki Umm Dibaykrat'ta ortadan kaldırıldı.

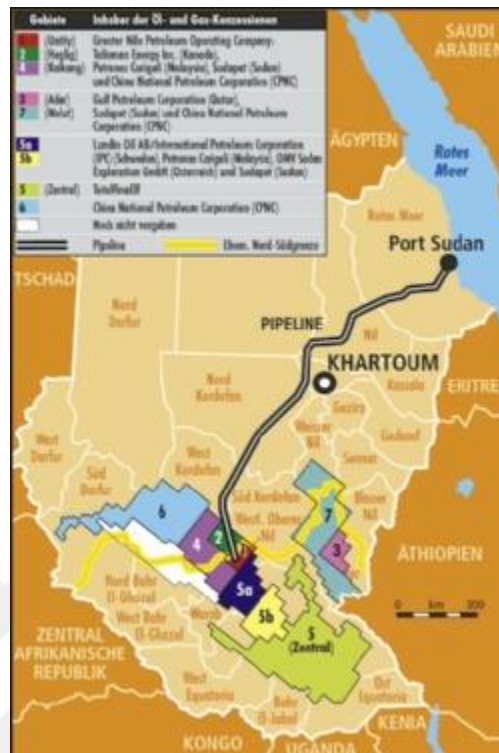
Kaynak: (Sidahmed, 2004: X)

EK-4: Nil Nehri ve Çevresi

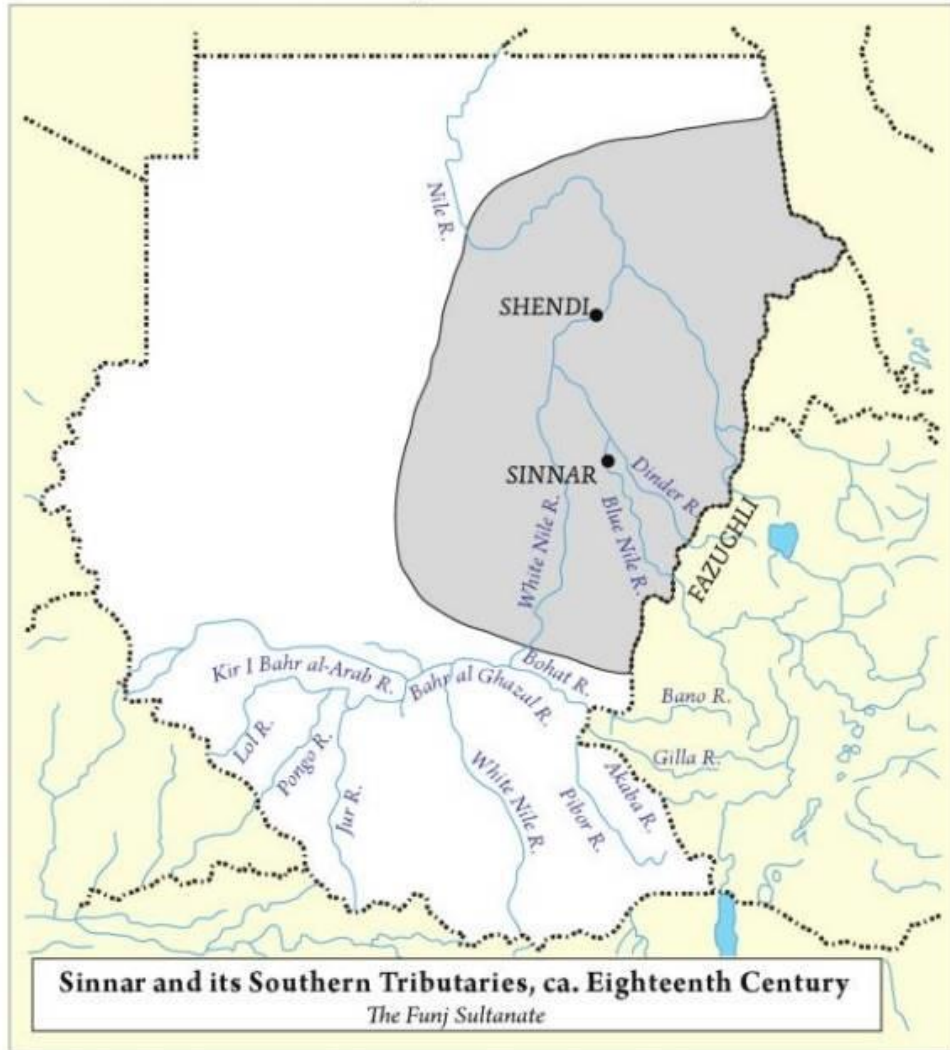
Kaynak: (global.britannica.com)

EK-5: Sudan Petrol Boru Hattı:

Kaynak: (ramazanozey.net)

EK-6: Func Devleti

Kaynak: (Breidlid, Said ve Breidlid, 2014: 46)

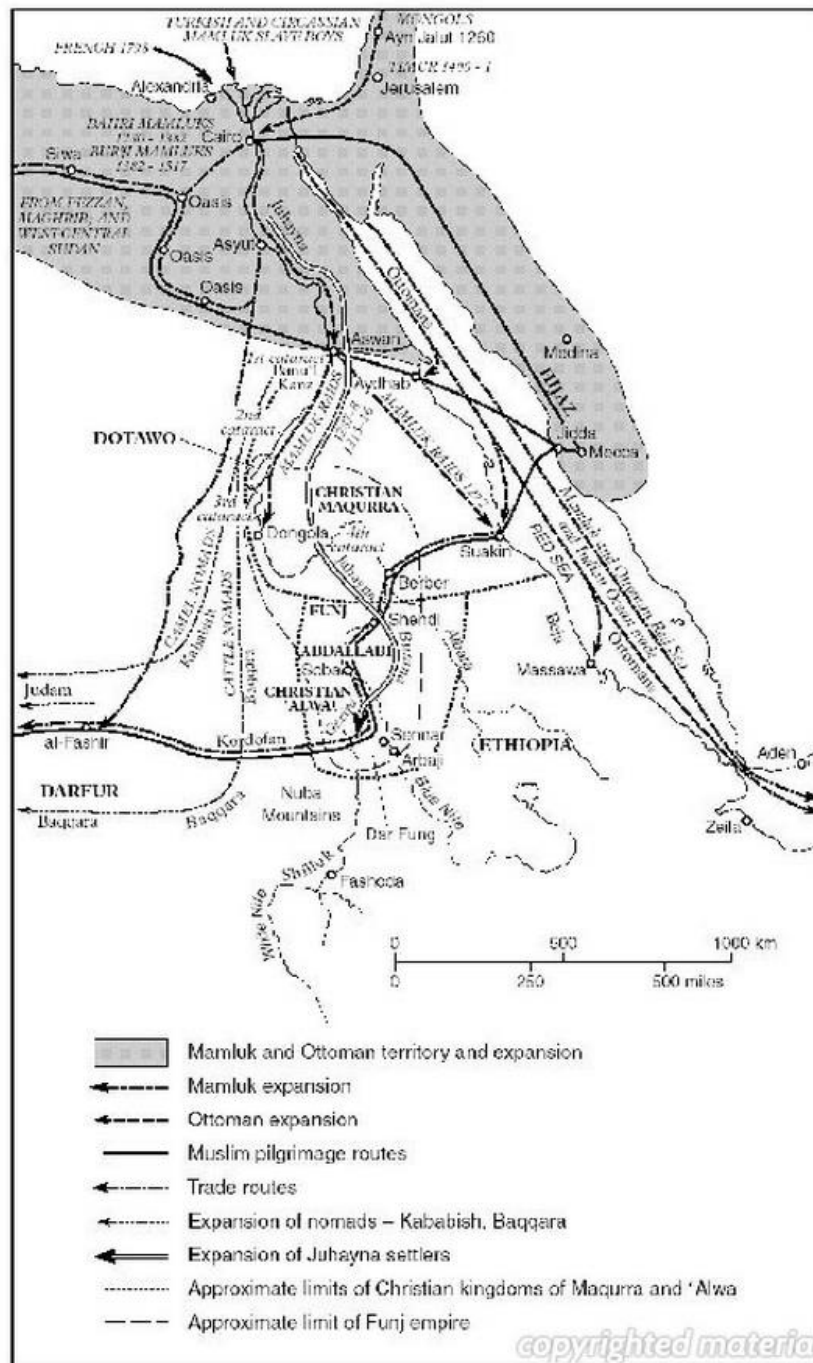

EK-7: 565 Yılında Sudan'da Bulunan Devletler

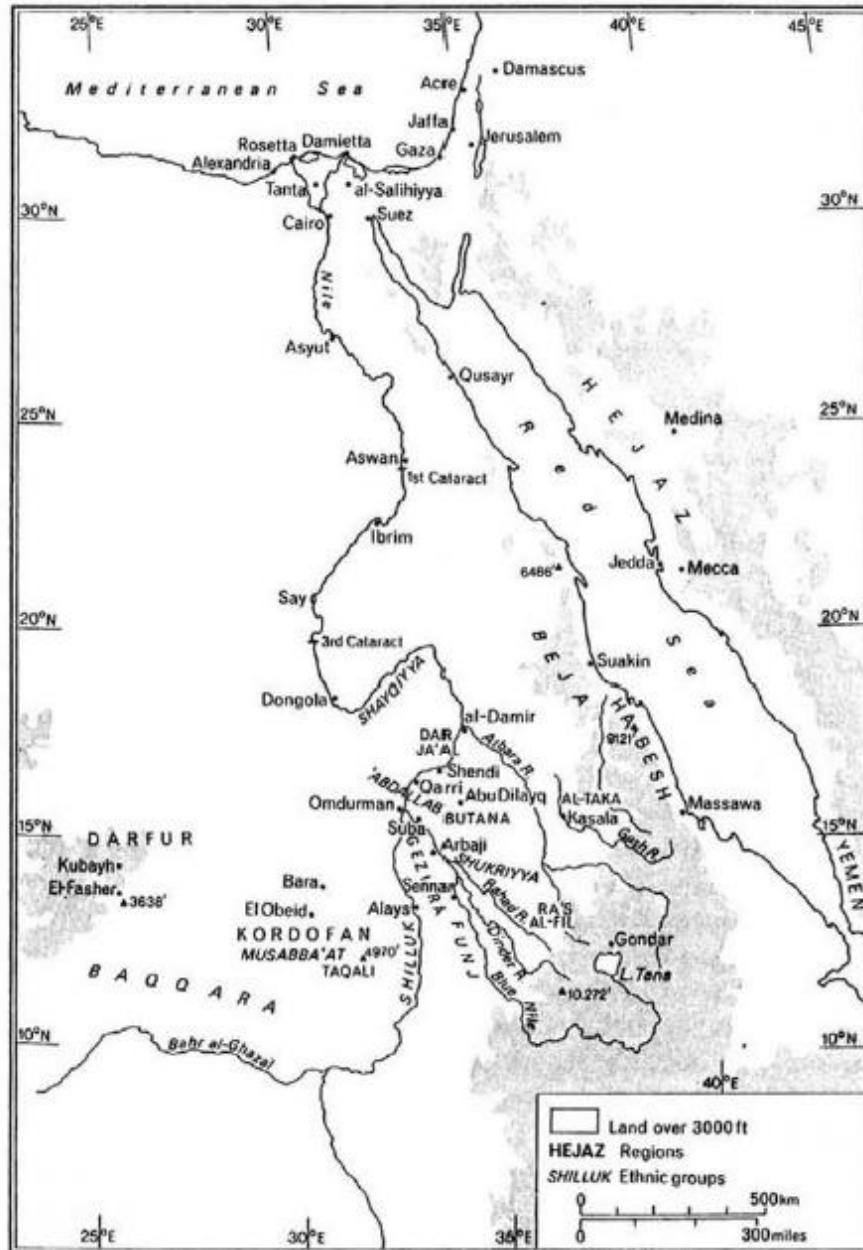
Kaynak: (en.wikipedia.org/wiki/Lakhmids)

EK-8:Mısır ve Sudan (1250-1800)

Kaynak: (Atmore, 2001: 18)

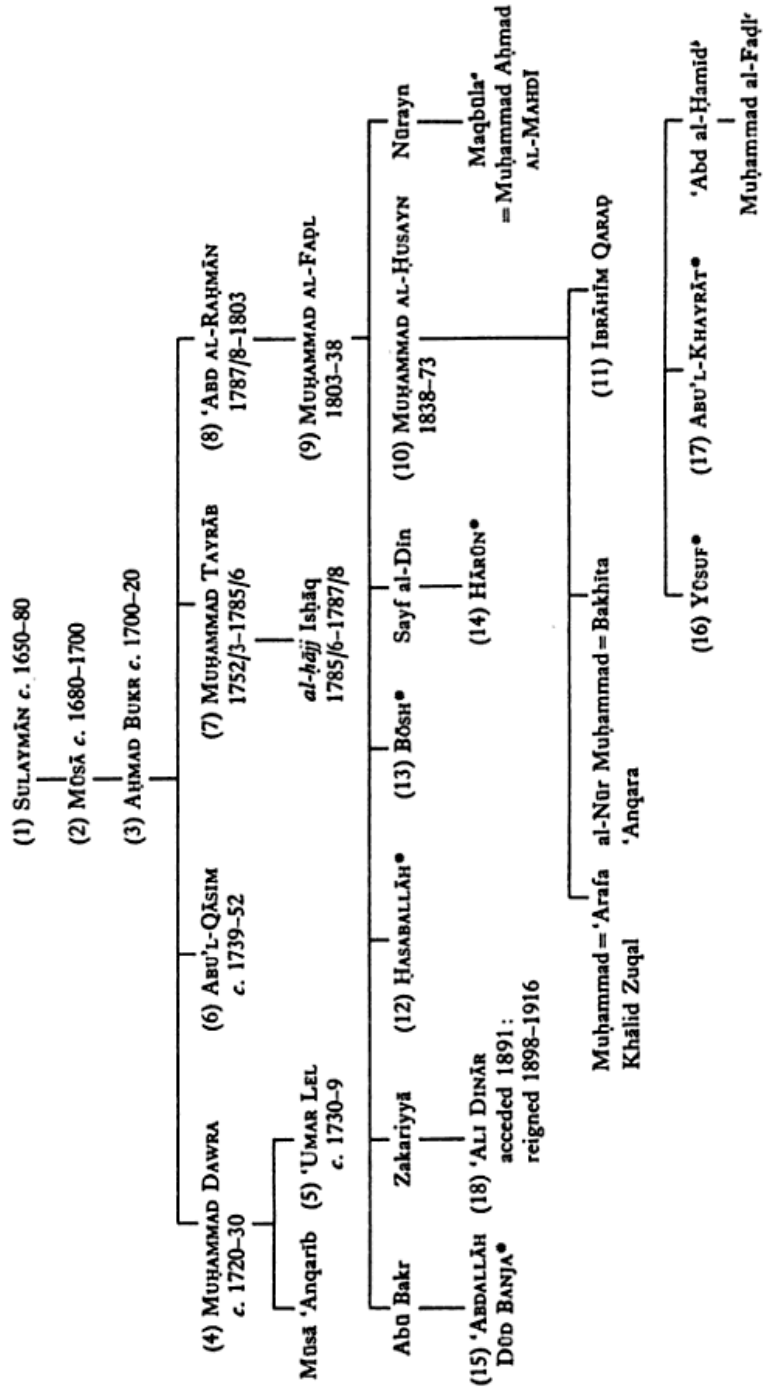
EK-9: Mısır ve Nilotik Sudan

Kaynak: (Egypt, the Funj and Darfur, 1975: 16)

EK-10:Darfur Devleti'nin Sultanları

• "Shadow sultans", 1874-98. (a) Mother of Sir Seyyid 'Abd al-Rahman al-Mahdi. (b) "Emir of Zalingei", 1929-31. (c) "Emir of Zalingei", 1931-7.

Diagram 1. *The Keira sultans*

Kaynak: (O'Fahey & Abu Salim, 1983:2)

EK-11. 1833-1837 Döneminde Dongola Bölgesinde Çivit Üretim Verileri

1833	10.000	ugga
1835	21,416	ugga
1837	50.000	ugga
Ugga 1.248 kg karşılık gelir.		

Kaynak: (Elnur, 2009: 8)

EK-12: Mehdi Devleti

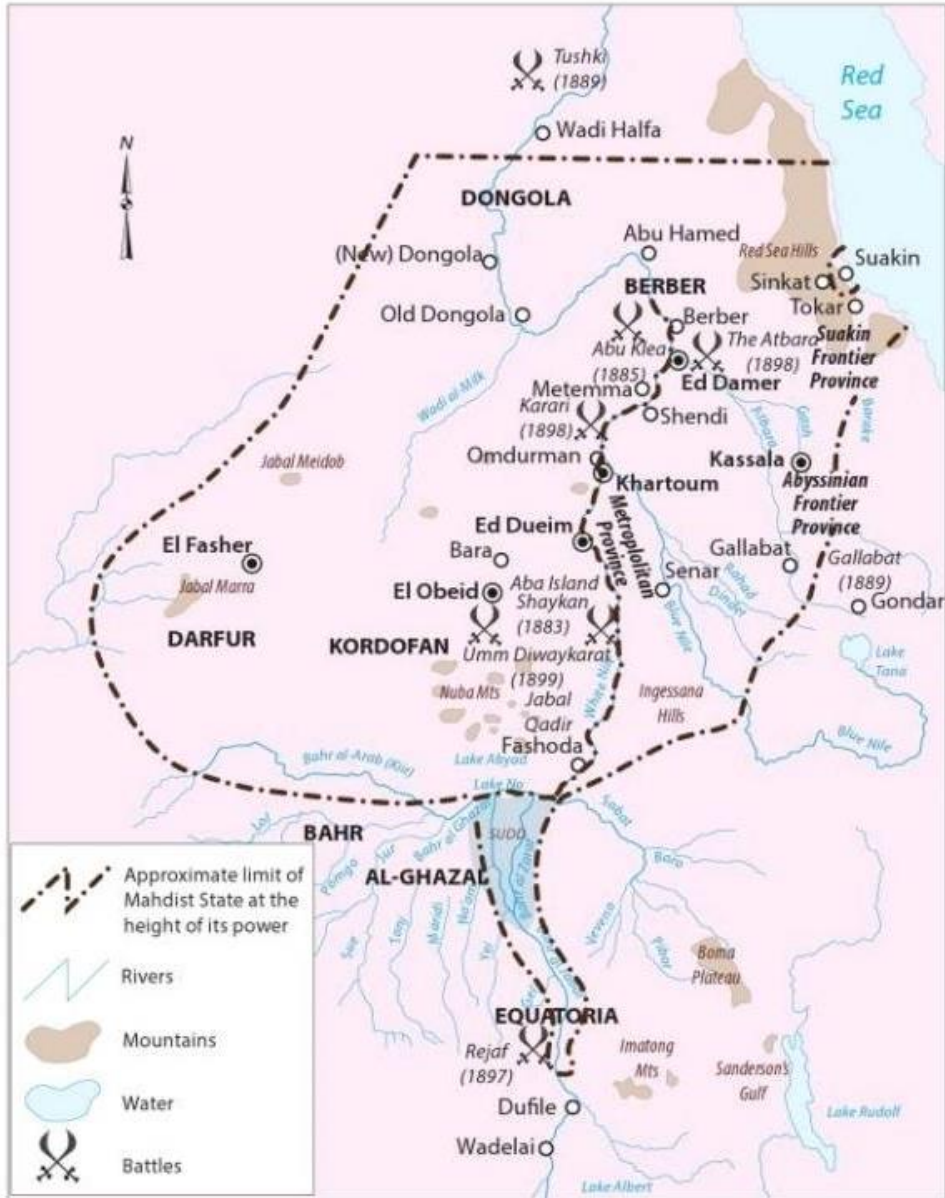

Fig. (15) The Mahdiya (Cambridge University Press)

Kaynak: (Breidlid, Said ve Breidlid, 2014: 101)

EK-14: Mehdi'nin Gönderdiği Mektuplar Hakkında Tablo

of r- t.	From	To	Moham- medan Date.	Christian Date.	Contents.
	Mahdi . .	His followers	...	...	That women should not mix with men in public.
	Mahdi . .	His followers	...	...	To like "holy war," and feel assured of its high reward.
	Mahdi . .	His followers	29th Zu'l Hejje 1300	31.10.83	To forget this world and prepare for the world to come.
	Mahdi . .	His followers	12 Zu'l- Hejje 1300	14.10.83	To forget this world and prepare for the world to come.
	Mahdi . .	His followers	...	...	Enjoining the followers to compare their state under his government with that under the government of the Turks, and warning those who fled away with the booty that if they do not return with it they will be destroyed.
	Mahdi . .	His followers	1299 .	1882 .	To reduce the cost and ceremonial of marriages.

Kaynak: (Wingate, 1891: 535)

EK-15: General Gordon'un Ölümünü Konu Alan Bir Tablo

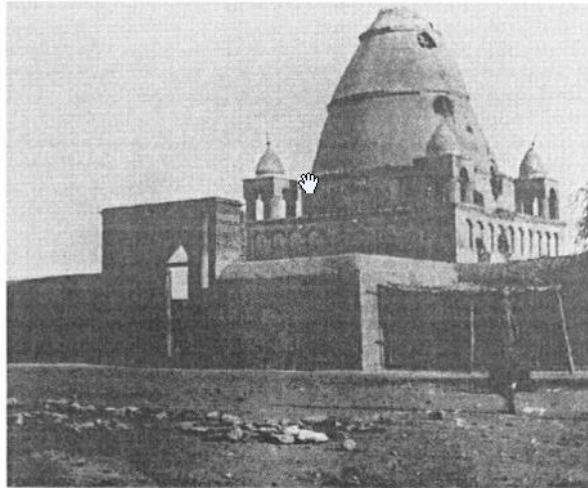
Kaynak: (Wright, 2012: 20)

EK-16: Mehdi'nin Omdurman'daki Türbesi.

(1898 yılında İngilizler tarafından yıkılan mezar, daha sonra Mehdi'nin Oğlu Seyit Abdurrahman tarafından tekrar yaptırılmıştır.)

Kaynak: (Holt & Daly, 2005: 72)

EK-17: Bombardımandan Sonra Mehdi'nin Türbesi (Eylül 1898)

Kaynak: (Daly, 2004: 5)

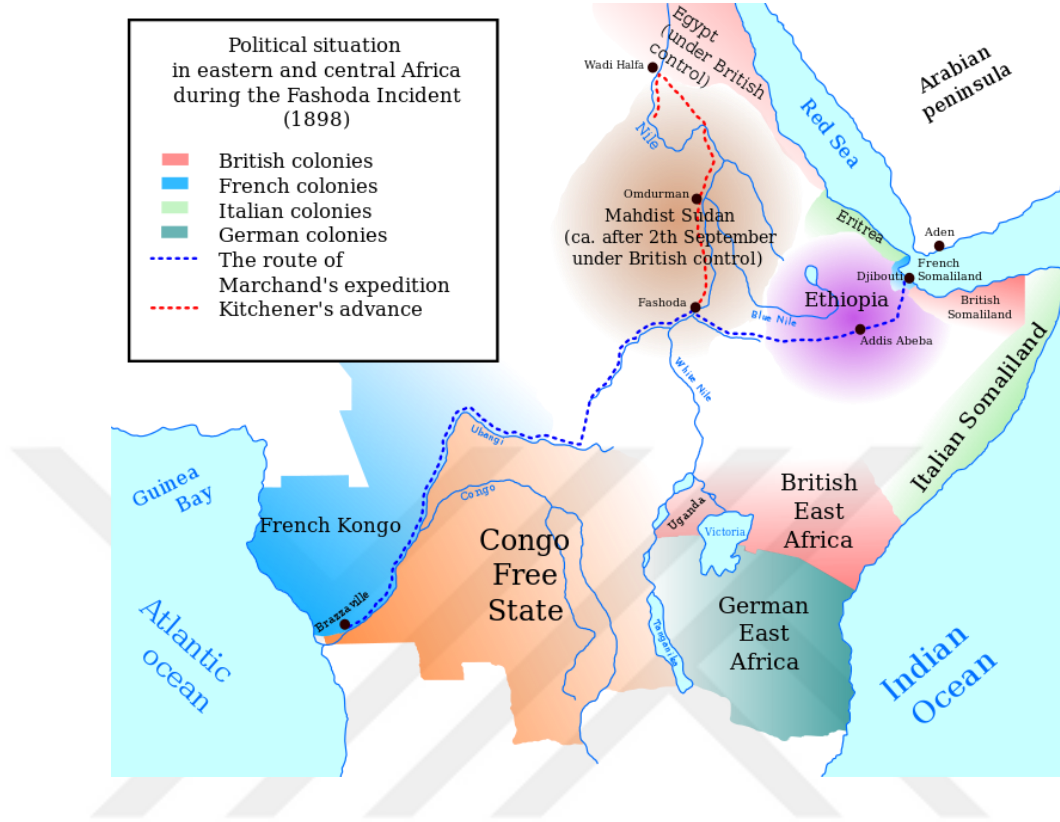
EK-18: Ombdurman Savaşı

Kaynak: (en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Omdurman)

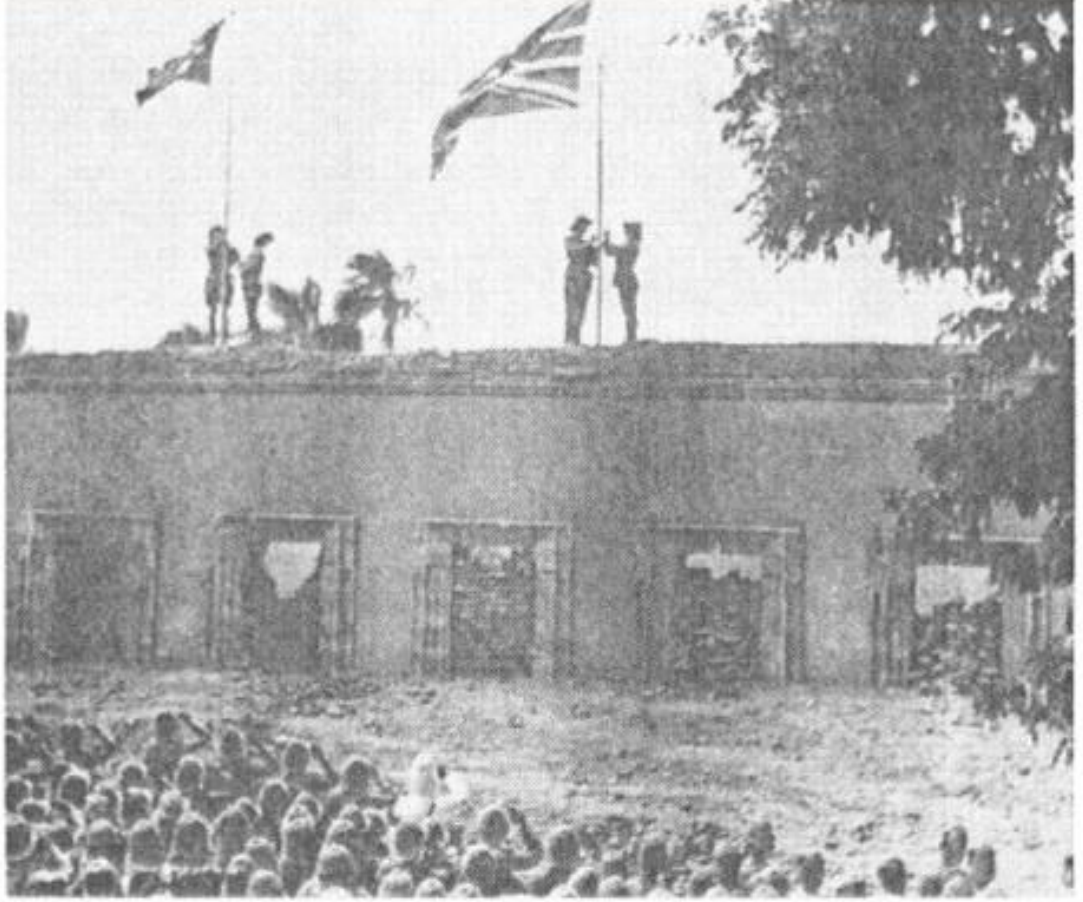

EK-20: Faşoda Krizi Zamanında Sömürgeci Güçlerin Nüfuz Alanları

Kaynak: (en.wikipedia.org/wiki/Fashoda_Incident)

EK-21: Hartum'da 4 Eylül 1898'de Eski Genel Valilik Binası Kalıntılarında Yapılan Bayrak Töreni

Kaynak: (Daly, 2004:2)

**EK-22: 24 Kasım 1899 Umm Divaykarat. Halife Abdullah ve Onun Sağ Kolu
General Ahmet Fadıl.**

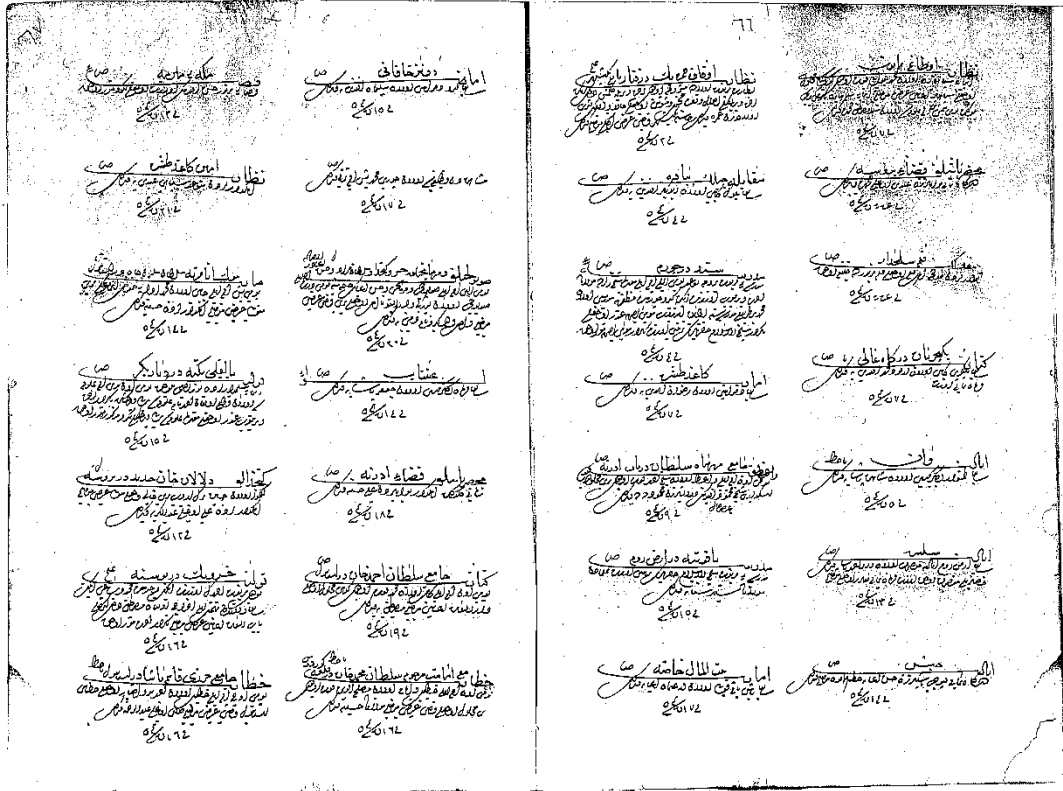
Kaynak: (Holt, 1961:73)

EK-23: Darfur Sultanı'nın Osmanlı Padişahı'ndan Yardım Talebi

سفیرقوم حاکم موالیہ طرفین ہدیہ اولہ رق حضور لام النور حضرت جہانزادیہ درق نقر
 طوائفی غلام و برطوبہ تمہندی کنوردیکی و تقدیم بلدی عربیہ سند کفار ایلہ عاربہ
 و جہاد اوزدہ اولدین بیان اتمش اولوب عاربہ مذکورہ کردہ افرنج ایلہ اولطوبہ اطرافہ واقع
 زنجی طائفہ سند توبہ و بکلاہ عرب کفر ایلہ اولدین و مصر جانبد تجار لینہ اولدین
 ظلم و تعذیبک منعی باینہ امر عالی اصذاری نیازلی ابدون و دولتیہ بہ کلانین آنجن عربیہ
 بیان ایندکری مادہ ل اولدین تقیر ابد

HAT 118/4770

EK-24: Habes Beylerbeyi Hasan Ağa'nın Tayin Belgesi

Kaynak: (BOA, Ruus, KK, 258/ 66)

EK-25: İbrahim Paşa'nın Cidde ve Habeş Valisi Olduğuna Dair Belge

۹

تقدیرنامه

سعادتمند مکرماتو مرویاتو واقف فرزند اعظم سلطنت حضرت
 حبشه و بنه و از بعضی تقریرات و روی مستحق سعادتند اوله رقی باب عالی به افاده اولدوقنه تا و مقدم
 اولدوقلیده موخاماده سنه دوازده انکته اولایله بمن امانی بنده وقوع بولاد کیفایتک و بعضی مقتضیاتک بوج
 و افاد اولایله حبشه حالاده شمس والیسی دولتو ابراهیم باشا اولایطرتک برفوی و مقتدر منکر اوسان
 اولدوقی محاطه اندرلیسی و صنامه دولت علیه طرفدن بر صیرمیران اقصادی خصوصاری مقتضیات عالمه
 اولدوقی و حوالی مذکوریه اطلاع ننا و روی حبشه بوضو صمدک استحصالی اسباب لزومه کی بیده ننا و روی
 محفل جولدی و اقضای ابدن بزرگه نیک افاده خلفی بیانی حاوی صدور ابدن بر قطعه امر نافع ساق
 ز بود احوه تکرم الاشی و بوماده ده انکته مأموری صعب ننا و روی بر گونه استجاب ادرار اسیه جانب
 دولت علیه و بیرون جواب مثلاً طرف ننا و روی دخی مقابله اونی چون بعضی و صومعه دوازده سعادتک
 مقیم انکته اعلیینه مقام دیاستد و بیرون تقریر رسالتک بر صورتی باب عالی کد انقب بر قطعه
 شقه که ملفوظا کونترش اولقله وصول بولشد در بو اننا فوده استجیل باشا اولایطرتک و فاتی خبرک
 خراشیده ذوق ننا و روی اولقله پیک محزون اولدوقی افضای ابدن جولای عرضیه یازله ماسولیه
 ان شالله بوندنکره افضای ابدن نایلانمه و وج و بیان اولدوقی جوابی خیر اولدوقی معلوم سعادتک
 اولی ایچون اشید شقه خیر و نشیر اولقشد در ان شالله لای لدی الوصول معلوم سعادتند بیورلده
 حسن اخطای و جمله افاده بوردما ماطن در ( )

HAT 345/19660

EK-31: 10 Rebiulevvel 1301 Tarihli Vakit Gazetesin'de Yer Alan Sudan Ile Ilgili Bir Haber

رقبته سی ا مروت مجیدی
چهارشنبه
۲۸ کانون اولی سنه ۱۳۹۹ رقی ۹ کانون ۲۱ اونی سنه ۱۳۸۸
رقبته سی ا مروت مجیدی
چهارشنبه
۲۸ کانون اولی سنه ۱۳۹۹ رقی ۹ کانون ۲۱ اونی سنه ۱۳۸۸

وقتی

شرايط اشترا و اعلان
سنه ۲۰۰ اونی اونی ۱۱ اوج اونی ۶۰ وروسته امیر کبر
سنه لکی سیدیه ایه ۸۷ غروشد

شایان لشکر و توتیت اواریشن مطوفت
و صدمه و زک اوشان ایمن طرفه تیغی
سیدیه زهر تکره عظمی با شرفه تقدیم
فان
یروختلر اولون تقدیم جرمه سنه ۸۰ جی صیدیه سنه
کوریان شایفک صورت مزه سیدیه
داتر احسان حیات علی اهل بیت کاتب حریمه
شاهانه یز احسان یوقاری اوجان حیدیه
اوش ایرون یوزک اصلاح و سعادت حال ارات
بشده گفتم اکترا ایزر انا زاده عسائی شورده
اکتار قوتیتک اجرامی و اسواق عویبت
اسلامی و مأمور بن علیه قضا و صوابت کت
تحقیق و توتیت ایرون هرولانده بر علیه
نکبت و توتیت مادم حمیدیه و امانت
صیدیه کت ایسنادی امرده سوریه و اکتاده علی
سوریه کت اوج کت بر علیه و بر علیه
توتیت و علی اوره غن کت اولون ایسنادی
ایسنادی و اکتاده احوالت سعادت نشأت
ایسنادی یه مطوفت ایسنادی

لایا دولتی در سعادت سیری و سیر اوج
ولونی کون باج مامون جناب ملوکا به عزت
ایسنادی هرشو فریادیه هرود
کتیبت سلسلی سنه خرجه نظارت جلیسی
ایله نوساده و فان نرای امیر یکنده یعنی
مذاکرات حران اکتاد
و یله ایلان سادله اکتار اوقاف مامون
نظارت جلیس ایلان بیس مذاکرات اوزوریه
موس ایس
مجموعه قدر نیمه انجیده حاله دولت شوسته سنه
تولوسوی فرزند ایله یکتا رشاده اکتا
ایکتا ایس
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد

۱. جان احوال
دوتی کون به توتیت سعادت سیری و سیر اوج
ولونی کون باج مامون جناب ملوکا به عزت
ایسنادی هرشو فریادیه هرود
کتیبت سلسلی سنه خرجه نظارت جلیسی
ایله نوساده و فان نرای امیر یکنده یعنی
مذاکرات حران اکتاد
و یله ایلان سادله اکتار اوقاف مامون
نظارت جلیس ایلان بیس مذاکرات اوزوریه
موس ایس
مجموعه قدر نیمه انجیده حاله دولت شوسته سنه
تولوسوی فرزند ایله یکتا رشاده اکتا
ایکتا ایس
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد

ایسنادی هرشو فریادیه هرود
کتیبت سلسلی سنه خرجه نظارت جلیسی
ایله نوساده و فان نرای امیر یکنده یعنی
مذاکرات حران اکتاد
و یله ایلان سادله اکتار اوقاف مامون
نظارت جلیس ایلان بیس مذاکرات اوزوریه
موس ایس
مجموعه قدر نیمه انجیده حاله دولت شوسته سنه
تولوسوی فرزند ایله یکتا رشاده اکتا
ایکتا ایس
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد

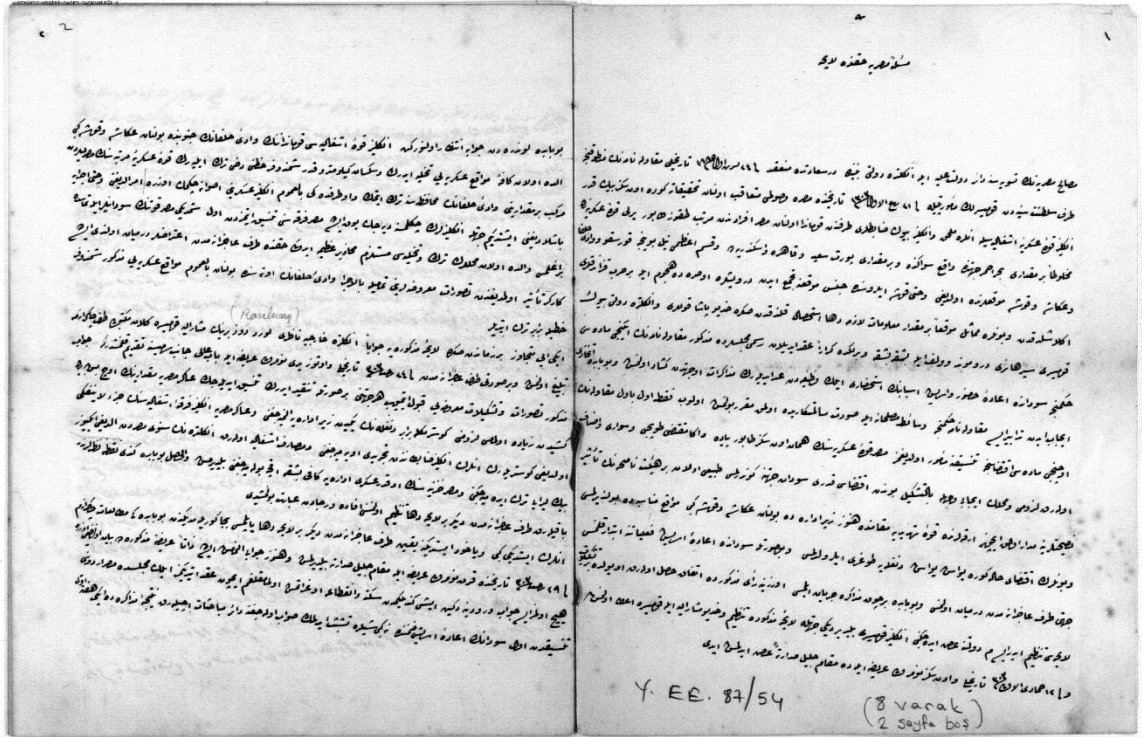
ایسنادی هرشو فریادیه هرود
کتیبت سلسلی سنه خرجه نظارت جلیسی
ایله نوساده و فان نرای امیر یکنده یعنی
مذاکرات حران اکتاد
و یله ایلان سادله اکتار اوقاف مامون
نظارت جلیس ایلان بیس مذاکرات اوزوریه
موس ایس
مجموعه قدر نیمه انجیده حاله دولت شوسته سنه
تولوسوی فرزند ایله یکتا رشاده اکتا
ایکتا ایس
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد

ایسنادی هرشو فریادیه هرود
کتیبت سلسلی سنه خرجه نظارت جلیسی
ایله نوساده و فان نرای امیر یکنده یعنی
مذاکرات حران اکتاد
و یله ایلان سادله اکتار اوقاف مامون
نظارت جلیس ایلان بیس مذاکرات اوزوریه
موس ایس
مجموعه قدر نیمه انجیده حاله دولت شوسته سنه
تولوسوی فرزند ایله یکتا رشاده اکتا
ایکتا ایس
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد
و یله و یله توتیت مادم اوج اوج اوج اوج
ایسنادی نظارت اوقاف مامون اکتاد

۱-DH 1295-4/102228
Kayanak: (BOA, İ.DH., 1295 4/102228)

EK-33: Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mısır'a Gelerek Hazırladığı Tahkikat Hakkındaki Belge

Kaynak: (BOA, Y. EE, 87/54)

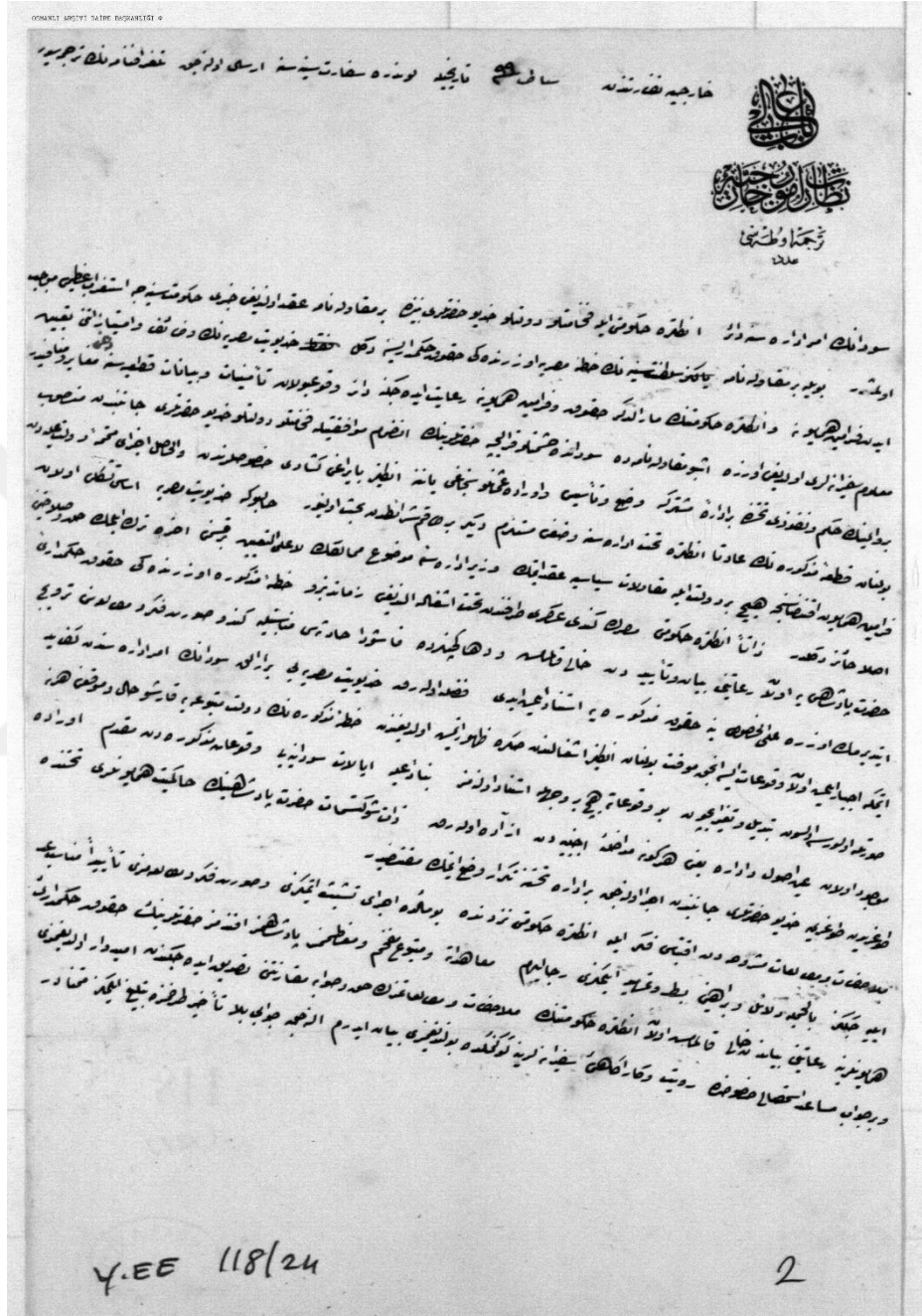

EK-37: Mısır Hükümeti İle İngiliz Hükümeti Arasında Sudan'ın Yönetimi Hakkında Yapılan Anlaşma Metni

Kaynak: (BOA, Y. EE., 118/24-1)

EK-38: Osmanlı Devleti'nin, İngiltere İle Mısır Hidivi Arasındaki Anlaşmaya Tepkisi

Kaynak: (BOA, Y. EE., 118/24)

